

מדינות המפרץ בסביבה אסטרטגית משתנה

יואל גוז'נסקי

מזכר

116

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

INCORPORATING THE JAFFEE
CENTER FOR STRATEGIC STUDIES

TEL AVIV UNIVERSITY
אוניברסיטת תל-אביב

מדינות המפרץ בסביבה אסטרטגית משתנה

יואל גוז'נסקי

המכון למחקרי ביטחון לאומי **INSS**

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם ב-2006.

מטרותיו של המכון למחקרי ביטחון לאומי, הן שתיים: הראשונה – לבצע מחקר בסיסי, העומד במבחן אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר והעוסק בתחומי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית. השנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים הנמצאים – או אמורים להימצא – בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהל המטרה של המרכז הוא: דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון, בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

פרסום המזכר הזה מעיד שהוא נמצא ראוי לעיון הציבור. הדעות המובעות במזכר זה הן דעותיו של המחבר לבדו ואינן משקפות בהכרח את עמדות המרכז, נאמניו, או האישים והגופים התומכים בו.

יואל גוד'נסקי

מדינות המפרץ בסביבה אסטרטגית משתנה

אפריל 2012

מזכר 116

מוקדש לזכרו של יוסי קוסטינר (1949-2010)

iNSS

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

INCORPORATING THE JAFFEE CENTER FOR STRATEGIC STUDIES TEL AVIV UNIVERSITY
מרכז המחקר והייעוץ למדיניות חוץ-אזורית

Yoel Guzansky

The Gulf States in a Changing Strategic Environment

המכון למחקרי ביטחון לאומי

חיים לבנון 40

ת.ד. 39950

תל-אביב 61398

טל': 03-640-0400

פקס: 03-744-7590

דוא"ל: info@inss.org.il

<http://www.inss.org.il>

ISBN: 978-965-7425-34-3

© 2012 כל הזכויות שמורות

הביא לדפוס: משה גרונדמן

עיצוב גרפי: מיכל סמוקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב

עיצוב השער: מיכל סמוקובץ

תמונת השער: המפרץ הפרסי - צילום לוויין

The Persian Gulf, ISS030-E-035698 (30 Dec. 2011), NASA, The visible earth

http://www.nasa.gov/mission_pages/station/multimedia/gallery/iss030e035698.html

דפוס: אליניר

תוכן העניינים

7	עיקרי הדברים
9	מבוא
17	שער 1 מחלוקת ושיתוף פעולה במפרץ
19	פרק א' התבססות ההגמוניה האמריקאית
25	פרק ב' המועצה לשיתוף פעולה במפרץ כארגון ביטחון אזורי
31	פרק ג' תחרות ומחלוקות טריטוריאליות
39	שער 2 מדינות המפרץ ואיראן
41	פרק ד' ערב הסעודית
51	פרק ה' כווית
55	פרק ו' קטר
61	פרק ז' איחוד האמירויות הערביות
65	פרק ח' בחריין
71	פרק ט' עומאן
75	שער 3 האתגרים הביטחוניים והמענים האפשריים
77	פרק י' התפתחויות במאזן הצבאי במפרץ
89	פרק י"א פיתוח גרעיני אזרחי
103	פרק י"ב אסלאם רדיקאלי וטרור
115	שער 4 ישראל ומדינות המפרץ
103	פרק י"ג ישראל ומדינות המפרץ – האם אויבו של אויבי הוא ידידי?
125	סיכום
131	נספח
135	הערות

עיקרי דברים

- א. למרות התלות שפיתחו מדינות המפרץ בכוחות חיצוניים, בראש ובראשונה בארצות הברית, הן מטילות כיום ספק גדול מבעבר ביכולתה של וושינגטון לערוב לביטחונן. זאת, לאור מדיניותה כלפי בני בריתה הערבים ב"אביב הערבי", נסיגת כוחותיה מעיראק וקשייה לעצור את איראן בדרכה אל נשק גרעיני. ספק זה עלול להשפיע על נכונותן בעתיד לקחת על עצמן סיכונים משמעותיים למענה.
- ב. "האביב הערבי" חילץ את מדינות המפרץ במידה רבה מן הפסיביות שאפיינה אותן והן נראות כיום מלוכדות מבעבר. הטלטלה שעברה על המרחב הערבי מראשית שנת 2011 חשפה, ואולי אף החריפה, את מאבקן של מדינת המפרץ עם איראן והביאה למדיניות אסרטיבית יותר שלהן ביחס אליה. הן עסוקות ברכישות נשק מאסיביות, בניסיון לבסס גוש סוני-מלוכני גדול ומלוכד ואף בבחינה, לצרכים שונים, של הנתיב הגרעיני.
- ג. המפרץ הפרסי נמצא כיום בעיצומו של מרוץ חימוש מהגדולים שידע, שהמוטיבציה העיקרית מאחוריו היא המשך התקדמות תוכנית הגרעין והטילים של איראן והאפשרות שמדינות המפרץ הערביות תעמודנה ב"קו האש" בכל קונפליקט עתידי עמה. למרות היקף ואיכות ההצטיידות, הצבאות נותרו קטנים ומוגבלים ביכולתם לתפעל ולתחזק מערכות נשק רבות ומתקדמות, והתוצאה היא היעדר יכולת עצמאית של מדינות המפרץ הערביות להציב משקל נגד צבאי לאיראן.
- ד. תוכניות הגרעין האזרחיות במדינות המפרץ נועדו בעיקר לאותת כי הן מסוגלות לפתח תוכניות גרעיניות כמשקל נגד לאיראן, גם אם אינן מעוניינות בכך בשלב זה. הדרישה הגוברת לאנרגיה, הפחתת התלות בדלקים מזהמים ואף שחרור נתח רב יותר של דלק וגז לייצוא הם חלק מהטיועונים שמועלים בזכות אנרגיה גרעינית. אולם, לא ניתן לשלול שיקולים של יוקרה ומעמד אזורי המתלווים מטבע הדברים לפיתוח הגרעיני. מטרתן של המדינות היא להוכיח עשייה כדי לוודא שאינן "נשארות מאחור" במרוץ לגרעין. אולם, תנופת הפיתוח של חלקן בתחום זה יכולה להיות דרך לרכוש את הידע המקצועי והטכנולוגי, שאותו אפשר יהיה למנף בעתיד ליכולת צבאית.
- ה. מדינות המפרץ הערביות עלולות לעמוד בפני החמרה במצבן הביטחוני בשל המצב הכאוטי בתימן וההשפעה של התהליכים שם על בעיות הביטחון בחצי האי ערב. עד

כה הן הצליחו, במאמציהן שלהן ובמאמץ משותף, לפגוע בארגוני הטרור השונים ולהוריד את רמת האיום עליהן. עם זאת, חוזר הטרור להוות איום עליהן, במיוחד בעקבות "המקלט הבטוח" לו זוכים ארגוני הטרור בחסות האנרכיה המתרחבת בתימן – נושא שעליו יש למדינות המפרץ השפעה מוגבלת.

ו. עדיין לא ברור כיצד ובאיזו מידה ההתפתחויות בזירה הישראלית-פלסטינית ובזירת המפרץ יגרמו למדינות האזור לשנות את מדיניותן הדואלית: התנגדות פורמאלית לנרמול היחסים עם ישראל מצד אחד, וקשרים אקטיביים אך חשאיים עמה מן הצד האחר. בראייתן, יחסים פומביים עם ישראל בעת הנוכחית יביאו להן תועלות מצומצמות בלבד, לעומת ההשלכות השליליות האפשריות שלהם מבית ומחוץ. עם זאת, לתפיסת איום זהה, בעיקר ביחס לאיראן, פוטנציאל להביא לשיתוף פעולה נרחב יותר בין ישראל ובין כמה ממדינות המפרץ.

ז. מדינות המפרץ הערביות נחלצו, ככלל, מהטלטלה העוברת על המרחב הערבי, וזאת ללא פגיעה משמעותית בהסדרים הפוליטיים הקיימים בהן. רובן, מלבד בחריין, בה אי-היציבות המסרבת לדעוך מונעת ממתחויות בין-עדתית, הצליחו להוציא לפי שעה את "העוקץ" מהמחאה האזרחית שהתחוללה בהן בעיקר באמצעות "הכנסת היד עמוק לכיס". אולם, עם הזמן, לא יוכלו עוד המונרכים להימנע מהאצת קצב הרפורמות, ויהיה עליהם להגיב ללחצים המופעלים מבחוץ ומתוך הבית פנימה, ולבצע יותר מאשר שינויים קוסמטיים.

ח. יכולת המשטרים במפרץ להתמודד טוב יותר עם כל מחאה פוטנציאלית, במקביל להיחלשות המרכזים הפוליטיים הערביים המסורתיים, תורמת לחיזוק המגמה של הפיכת המפרץ לזירה מרכזית בניהול סדר היום הבין-ערבי.

ט. הטלטלה במרחב הערבי והמאבק המחרף מול איראן דוחפים את מדינות המפרץ הערביות לנסות ו"לחסן" את עצמן מפני סיכונים אפשריים ולחזק את הלגיטימיות שלהן. תהליך זה כולל יוזמה סעודית להפוך את המשפ"ם לקולקטיב ולהזמין "שחקנים" נוספים להצטרף בדרך זו או אחרת לארגון.

י. התחושה במפרץ היא שאיראן צוברת עוצמה וכי ארצות הברית כבר אינה אטרקטיבית כבעבר. מדינות המפרץ יכולות, אמנם, להצטייד באמצעי לחימה מתקדמים, לאחד שורות ואף לפתח תוכניות גרעין כפי שהצהירו, אך מנגד, הן לא יכולות להשתוות לעוצמה האיראנית. על כן, הן תבקשנה לפזר סיכונים ככל האפשר ולאמץ "מדיניות מעורבת", שמחד גיסא תמשיך ואף תעמיק את ההישענות על גורמים חיצוניים, ומאידך גיסא תשמר ככל האפשר יחסי שכנות טובה עם איראן.

מבוא

מדינות המפרץ הערביות – ערב הסעודית, כוויט, בחריין, קטר, איחוד האמירויות ועומאן – לא זכו לאותה תשומת לב כמו עיראק בעבר ואיראן בהווה. עם זאת, שורה של תהליכים, הנובעים בראש ובראשונה מהשלכות עלייתה של איראן וקרבתן אליה, עשויים להפוך מדינות אלו למשמעותיות יותר ויותר, גם עבור ישראל. אמנם, החשיבות שבגישה למקורות האנרגיה במפרץ – 54.4 אחוזים מסך כל עתודות הנפט העולמיות המוכחות ו-40.5 אחוזים מסך כל עתודות הגז העולמיות המוכחות נמצאות במפרץ¹ – אינה דבר חדש, אך זעזועים שונים בחצי האי ערב ובסמוך לו והפוטנציאל להפיכת המפרץ² שוב לזירת מלחמה, מבהירים כי הוא ימשיך להיות זירה לסכסוכים אזוריים ובין-לאומיים, ומכאן – לגורם מרכזי בביטחון האזורי והעולמי.

מזכר זה עוסק במדינות המפרץ הערביות, באיומים עמם הן מתמודדות ובאופן בו הן בוחרות לעשות זאת. במוקד הדיון יהיו יחסיהן של ערב הסעודית, כוויט, קטר, בחריין, איחוד האמירויות ועומאן עם איראן, הממלאת למן המהפכה האסלאמית מקום מרכזי בתפיסת האיום שלהן.

המזכר מבקש לעקוב אחר המגמות המרכזיות בביטחון המפרץ לאור השינויים בזירה האזורית והבין-לאומית, תוך בחינת יחסי הגומלין בין איומים חיצוניים לפנימיים, השזורים יחדיו בסדר היום הביטחוני במפרץ. קוצר היריעה אינו מאפשר לכסות את כל ההיבטים הקשורים לביטחון האזור, אלא רק להאיר את המרכזיים שבהם, במיוחד אלה הקשורים לאיראן.

מדינות המפרץ הן בעלות מאפיינים ייחודיים. האוכלוסייה בשטחן מועטה והן בעלות צבאות קטנים ובלתי מיומנים, אך עם זאת הן התברכו בעושר עצום. בשנים האחרונות הן מתמודדות עם שורה של איומים, בהם: שינויים דמוגרפיים מהירים; עליית האסלאם הרדיקאלי; היחס בין שוק הנפט ליציבות פוליטית ולפיתוח; הוצאה אדירה על אמצעי לחימה מתקדמים ותלות גוברת במערב להגנה; ומעל לכל, חולשה פנימית מובנית ואיומים אזוריים מתגברים בדמותן של איראן הפועלת להתחמש בנשק גרעיני ועיראק המצויה בתהליך של בנייה מחדש. לכך ניתן להוסיף את המצב הכאוטי בתימן ואת המשכה של התסיסה הפוליטית-חברתית, גם אם "על אש קטנה", בחלק מהמדינות. תסיסה זו עתידה להמשיך ולאתגר את המנהיגות באותן מדינות ולאלצה להתאים עצמה לשינויים.

מרבית המחקר בנושא המפרץ עוסק בתחרות ובעימותים בין המדינות השוכנות לחופיו. הדבר מובן לאור חומרת האירועים שפקדו את הזירה מאז המהפכה האסלאמית באיראן: כמה משברי אנרגיה עולמיים; שלוש מלחמות אזרחיות; גלי חתרנות וטרור; התערבות חיצונית ממושכת ומספר עימותים נמוכי עצימות. כל אלה יוצרים מציאות של משבר מתמשך.

מזכר זה נכתב בעיצומה של הטלטלה העוברת על המרחב הערבי, טלטלה שלא פסחה גם על המפרץ. מדינות המפרץ הערביות התמודדו עם האירועים, הלא מבוטלים בקנה מידה מפרצי. כל אחת מהן עשתה זאת בדרכה שלה, בעיקר על ידי דיכוי, לעיתים אלים, של המחאה, במקביל להזרמת סכומים גדולים של כסף "לקניית שקט" מבית. שש המדינות התמודדו עם הדרישה לרפורמות פוליטיות באמצעות "הכנסת היד עמוק יותר לכיס", והאליטות המקומיות, שטרם החליטו לאיזה כיוון יש להוביל את החברות בראשן הן עומדות, עסקו בעיקר ב"הפרחת בלוני ניסוי" או בתשלום מס שפתיים שנועדו לענות על הביקורת מן המערב.

למרות הדמיון הפוליטי, התרבותי והלשוני בין השש, התנאים הדמוגרפיים, העדתיים והכלכליים שונים ממדינה למדינה, דבר המשליך על יכולתה של כל אחת מהן להתמודד עם מחאה בתחומה: חלק מהמדינות "נענו" לדרישות ההמונים ונקטו שורה של שינויים פוליטיים, "קוסמטיים" בעיקרם, בעוד שאחרות שמו דגש על רפורמות כלכליות בתקווה שיהיה בהן די כדי לקטוע כל התארגנות באֶבָה. צעד נוסף, מקובל אף הוא באירועים מעין אלה, היה הפניית אצבע מאשימה למעורבות זרה (שם קוד לאיראן) בליבו המהומות.

ההערכה עד כה הייתה כי שש מדינות המפרץ הערביות "מחוסנות" במידה רבה מפני מחאה בהיקף גדול, לאור ההכנסות הגבוהות מנפט וגז וחלוקת חלק מהעושר לנתינים בצורת סבסוד נרחב של מוצרים ושירותים. ואכן, עד כה ביקשו ההמונים במפרץ, בשונה מיתר אזורי התסיסה בעולם הערבי, לשנות את התנהלות המשטרים ולא להחליפם. למעשה, גם אין להם כל סיבה לדרוש זאת כל עוד הם נהנים מעושר הנפט. יתר על כן, כל זמן שמחירי הנפט יישארו ברמתם הנוכחית, יקל גם על המשטרים להתמודד עם מחאות פוטנציאליות, בהנחה שניתן יהיה "לקנות" יציבות בכסף. עם זאת, החשש שמא זעזועים חמורים יותר יפקדו את אותן מדינות בעתיד הוא לא משולל יסוד, ולו בשל העובדה כי כמה מהבעיות הבסיסיות בגינן החלה התסיסה ברוב הערבי נמצאות גם במפרץ, ובשל הדינאמיקה הייחודית של המחאה, שנראית בעת כתיבת שורות אלו רחוקה מדעיכה. ירידה משמעותית במחירי הנפט עלולה להקשות עליהם לעמוד בהתחייבויותיהם ולהתמודד עם מחאה אפשרית.

מרבית הצעדים שבתי המלוכה במפרץ הפרסי נקטו היו כלכליים בעיקרם וסייעו במידה רבה לגדוע באבה כל התפתחות של מחאה. הוכח שוב כי עושר הנפט נותר

כלי יעיל לשיכון מתחים חברתיים ופוליטיים. במקביל, הגבירו שש המדינות את אמצעי האבטחה סביב מתקנים אסטרטגיים, ערכו מעצרי מנע, הידקו את הפיקוח על פעילים פוליטיים וארגונים בין-לאומיים והחמירו את הביקורת על כניסת אזרחים זרים, במיוחד ערבים, אליהן מחשש שיביאו עמם רעיונות מהפכניים. בנוסף לכך, ולא באופן מקרי, כולן ערכו במחצית השנייה של 2011 בחירות למוסדות שונים, גם אם נעדרי סמכויות של ממש: בכווית הועמד, שוב, רק מספר קטן של מושבים לבחירה בפרלמנט – שגם כך אינו הפוסק האחרון בענייני דיומא; בקטר, רק כעשירית מהאזרחים היו רשאים להצביע בבחירות למועצות המקומיות; בעומאן נערכו בחירות ל"מועצת השורא" שאינה רשאית לעסוק בסוגיות חוץ וביטחון; בבחריין נערכו שלושה סבבי בחירות לבית התחתון של הפרלמנט הנעדר סמכויות חקיקה, ואלה הוחרמו על ידי האופוזיציה השיעית; באיחוד האמירויות, הועמדו לבחירה מחצית מחברי "המועצה המייעצת" – בפעם השנייה בהיסטוריה של המדינה; ובערב הסעודית נערכו בחירות למועצות המקומיות בפעם השנייה בהיסטוריה של הממלכה, אך המלך עבדאללה נמנע מליישם בהן את הבטחתו להעניק זכות בחירה לנשים.

מרכזיותה של ערב הסעודית מקנה חשיבות מיוחדת לבחינת האופן בו התייחסה לתסיסה בתחומה. עד כה התמודדה הממלכה עם האירועים על ידי דיכוי אלים של המחאה (בייחוד באזורי השיעים) מצד אחד והזרמת סכומים גדולים של כסף (כ-130 מיליארד דולר) ל"קניית שקט" מבית מצד שני. נראה שבית המלוכה למד מלקחי האירועים בצפון אפריקה, ולפיכך עשה שימוש נרחב ברשתות חברתיות הן כדי ליצור קשר עם האזרחים ולנסות להציע פתרונות לבעיותיהם, והן כדי להזהיר מפני כל פגיעה בבית המלוכה. כך, למשל, למרות התארגנות גורמי אופוזיציה שונים בתוך הממלכה ומחוצה לה לקיים "יום זעם" במארכ 2011, היערכות מוקדמת של כוחות הביטחון והזהרות שלא לצאת ולהפגין תרמו לרגיעה. בו בזמן פורסמו צווים שנועדו לסייע בפתרונות דיור, לעודד תעסוקת צעירים ולהרחיב את רשת הביטחון הסוציאלית. המלך עבדאללה גם פרסם צו מלכותי שנועד להיאבק בעליית מחיריהם של מוצרי מזון בסיסיים ואישר שש החלטות לתוספות שכר לעובדים בשירות הציבורי, בתחומי הביטחון (כולל הצהרה על כוונה ליצור 60,000 משרות חדשות בתחום ביטחון הפנים), הבריאות והחקלאות.

נראה כי ערב הסעודית מאותתת בצעדיה כי היא מוכנה גם לבחון שינויים הדרגתיים בהסדרים הפוליטיים הנהוגים בה. כך, למשל, ימים מספר לפני הבחירות למועצות המקומיות (העוסקות בנושאים שוליים ומחצית מחבריהן ממונים), הודיע המלך עבדאללה על מתן זכות לנשים לבחור ולהיבחר, אך זו תבוא לביטוי רק בבחירות הבאות שייערכו כנראה ב-2015. הוא גם הבטיח לבחון אפשרות ששנים יוכלו לבחור ולהיבחר ל"מועצת השורא" – גוף יוקרתי אך נטול סמכויות של ממש. צעד זה של

עבדאללה – רפורמאטור במונחים סעודיים – היה סמלי בעיקרו ואין בו כדי לשנות את חייהן של הנשים בממלכה, הנעדרות זכויות בסיסיות. עם זאת, יש בו לאותת כלפי פנים וכלפי חוץ כאחד כי הממלכה מוכנה ללכת כבדת דרך כדי להתאים עצמה לשינויים המהירים המתחוללים באזור.

מדינות המערב, שהוכיחו שוב באירועי "האביב הערבי" עד כמה עמדתן נובעת משאיפה לשמור על גישה חופשית למשאבי הטבע במפרץ, מקוות ומעריכות כי המונרכיות הערביות בו ישרדו כל מחאה שתתרגש עליהן. לעומת זאת, ביטחונם של שליטי אותן מונרכיות במערב בכלל ובארצות הברית בפרט התערער בעקבות אותם אירועים. בראייתם, ארצות הברית עלולה בעתיד לזנוח אותם כפי שזנחה את בעלות בריתה בצפון אפריקה. לבתי המלוכה בחוף המערבי של המפרץ מזכיר הדבר את נטישתו של השאה האיראני. כמה מהם, ובראשם ערב הסעודית, לא מסתפקים בהעלאת סימני שאלה רבים מבעבר באשר לאטרקטיביות של הברית עם ארצות הברית, אלא מנסים לעצב מערכת יחסים שונה מבעבר אתה, במסגרתה יהיה להם יותר חופש פעולה, ואף מבקשים "לפזר סיכונים" – לשפר את יחסיהם עם מעצמות עולות דוגמת סין ואף לשמור על יחסים תקינים ככל האפשר עם איראן, כהכנה ל"מזרח תיכון פוסט-אמריקאי".

למרות הקושי לחזות לאן יובילו בסופו של דבר הזעזועים העוברים על העולם הערבי, הם כבר הביאו לשינוי בהתנהגות ובמשקל הפוליטי של מדינות המפרץ, וחלקן, בעיקר קטר וערב הסעודית, נכנסות לוואקום שהותירה היחלשות המרכזים הפוליטיים הערביים המסורתיים.

כיצד קרה שהמונרכיות במפרץ, שבאמצע המאה הקודמת נטען כי דינן לעבור מן העולם, מראות עמידות גדולה יותר בהתמודדות עם המחאה? מונרכיה, בניגוד לרפובליקה, נתפסת במפרץ כטבעית וכלגיטימית, ומשום כך קל לנתינים לקבל על עצמם את עולו של המלך. זאת ועוד, למרות תהליכי אורבניזציה משמעותיים, הצביון השבטי במדינות הערביות במפרץ הוא עדיין בעל משקל, מה שמקל על המלוכה שגם לה מאפיינים היררכיים דומים. דרך המסגרות השבטיות, בראשן המועצה השבטית – המג'לס – מתקיים קשר בלתי אמצעי בין השליט לנתין המאפשר "לשחרר קיטור" ולהעביר מסרים ישירות לאלטות. יש הטוענים כי המלוכות, בניגוד למשטרים הערביים הפסבדו-רפובליקאים שקרסו, לא התיימרו מלכתחילה להיות מה שאינן, ולכן לא נוצר פער משמעותי בין החזון למציאות ולא צמחה בהן חברה אזרחית משמעותית שעלולה הייתה לאתגר את הסדר הפוליטי הקיים. לכושר העמידה של כמה מהמשטרים, ניתן גם לזקוף את הלגיטימציה הדתית ממנה הם נהנים אם כצאצאי שבט הנביא מחמד ואם כ"שומרי המקומות הקדושים". גם מיעוט האוכלוסיה ומעורבות משפחות המלוכה בכל תחומי החיים מקשים על ערעור הציבות ומסייעים להמשך שלטון.³

המניע לזעזועים בעולם הערבי היה, לפחות בראשיתו, כלכלי בעיקרו. לפיכך, המשטרים במפרץ עשו בשלב ראשון שימוש בעושר הנפט כדי להיענות לדרישות נתיניהם. המפתח להבנת "החסינות" היחסית של אותם משטרים הוא, אפוא, יכולותיהם הכלכליות והאפשרות שלהם "לקנות" באמצעותן את האופוזיציה מבית, וכן לגייס גורמים זרים להגנתן מפני איומים חיצוניים. יש להוסיף לכך את "החוויה" בין המשטרים במפרץ ובין האזרחים, לפיו האחרונים לא יערערו על המסגרות הפוליטיות הקיימות בתמורה לסבסוד נרחב של מוצרים ושירותים. עם זאת, גם בתי המלוכה במפרץ לא יוכלו להתחמק לאורך זמן מהגברת קצב הרפורמות ומהיענות ללחץ מבית ומחוץ להכניס שינויים שלא יהיו רק סמליים. הדבר אמור במיוחד לגבי מדינות דוגמת בחריין, שלא נהנות מהכנסות גבוהות מנפט והן בעלות מרקם עדתי עדין.

חלק לא מבוטל מהמחאה במדינות הערביות במפרץ התפתחה באזורים בעלי רוב שיעי – בבחריין ובמידה מועטה יותר בצפון-מזרח ערב הסעודית. עובדה זו תרמה לעליית מדרגה במאבק השש באיראן, שאחת מתוצאותיו הייתה אימוץ מדיניות חוץ וביטחון אסרטיבית שהובילה אותן לתפוס מקום מרכזי יותר בסדר היום הביטחוני והפוליטי במרחב. "האביב הערבי" העניק תחושת דחיפות לבלימת איראן, ומדינות המפרץ הערביות נראות מוכנות מתמיד לפעול כקולקטיב, לתפוס תפקידי מנהיגות אקטיביים ואף ליצור חלופה לסדר הערבי הקיים.

השער הראשון במזכר מתרכז בניתוח הדפוסים ההיסטוריים בביטחון שש מדינות המפרץ הערביות, בהקמתו של המוסד האזורי המרכזי – "המועצה לשיתוף פעולה במפרץ" – ובאתגרים הביטחוניים שנכוננו לו, גם לנוכח יריבויות וסכסוכים בין השש. הפרק הראשון בשער סוקר את השפעתה של ההגמוניה הבריטית על הארכיטקטורה הביטחונית במפרץ בכלל ועל ביטחונן של שש המדינות הערביות בו בפרט, השפעה הניכרת גם כיום. עזיבתה של בריטניה את המפרץ המחישה להן עד כמה הן פגיעות לאיומים מצד שכנותיהן ועד כמה נחוצה להן משענת ביטחונית חיצונית. ערעור הסדר האזורי שבריטניה הייתה אמונה עליו הביא את ארצות הברית להגביר בהדרגה את התעניינותה במרחב. היא ביקשה בכך להבטיח בראש ובראשונה את המשך הגישה החופשית לכלכלת המפרץ, אך עם זאת לא הגיעה מוכנה להיכנס לנעלי קודמתה. מדיניותה נועדה לשמור על איזון בין "שלוש הגדולות" במפרץ – איראן, עיראק וערב הסעודית – תוך שאיפה לאזן בין היתרונות החומריים של נוכחותה באזור ובין המחיר הפוליטי הכרוך בנוכחות זו והתלות שפיתחו מדינות המפרץ בכוחות חיצוניים.

הפרק השני דן במניעים להקמת המוסד המרכזי לביטחון אזורי במפרץ – "המועצה לשיתוף פעולה במפרץ", יכולתו לקדם שיתוף פעולה בין ששת בתי המלוכה ותרומתו לביטחון האזורי. ערעורו של הסטאטוס קוו בעקבות המהפכה האסלאמית באיראן ופרוץ מלחמת איראן-עיראק הגביר את חששן של מדינות המפרץ והביא אותן בפעם

הראשונה להכרה כי עליהן לכוון מסגרת של שיתוף פעולה ביטחוני. אלא שגם לאחר שלושה עשורים למן הקמתו, ובעת שנראה שהאיומים הביטחוניים רק גוברים, חברות "המועצה" מתקשות לגבש מדיניות מוסכמת בנושאי חוץ וביטחון.

הפרק השלישי עוסק בתחרות וביריבויות בין מדינות המפרץ. למרות שמרבית המחלוקות הטריטוריאליות בין ששת בתי המלוכה יושבו לפחות "על הנייר", בפועל הייתה וישנה למחלוקות אלו השפעה שלילית על יכולתן ונכונותן להגיע לשיתוף פעולה ביטחוני אפקטיבי ולאימוץ מדיניות חוץ וביטחון משותפת.

השער השני עוסק ביחסים המורכבים של כל אחת משש המדינות הערביות במפרץ עם איראן: ערב הסעודית, היריבה האידיאולוגית והגיאואסטרטגית המרכזית של איראן, וניסיונותיה להתמודד עם עלייתה של זו; כוויית, שגשתה כלפי איראן קרובה לזו של ערב הסעודית והיא מושפעת מקרבתה הגיאוגרפית לאיראן ומעמדותיה השליליות כלפיה, הכוללות פעילות חתרנות וטרור בתחומה, ומהימצאותם של ריכוזים שיעים לא מבוטלים בה; קטר, שאימצה בניגוד לעמדת יתר מדינות המשפ"ם מדיניות חוץ עצמאית הנוטה לא להיות מזוהה עם מחנה אחד ונועדה להעצים את מעמדה ולחסן אותה מפגיעה של גורמים רדיקאליים, בראשם איראן; איחוד האמירויות (בעיקר דובאי), שיחסיו עם איראן כוללים קשרי מסחר ענפים ושכל אחת מהחברות בו מנהלת מדיניות שונה במקצת ביחס אליה, בעוד שאיראן מפרה באופן שיטתי את ריבונות האיחוד על שלושה איים אסטרטגיים במפרץ; בחריין, שיחסיה עם איראן מתוחים, בעיקר בשל תמיכתה בארגוני אופוזיציה שיעים בה וניסיונות חתרנות של איראן בשטחה מאז המהפכה האסלאמית – דבר שהביא את בחריין לראות באיראן את האיום העיקרי על ביטחונה הלאומי ולעשות מאמצים לחזק את החזית המפרצית והערבית מולה; עומאן, הפועלת במידה רבה מחוץ לקונצנזוס במשפ"ם כלפי איראן ומעדיפה ברוב המקרים "לשבת על הגדר", במדיניות חוץ המייצגת נאמנה את מיקומה הגיאוגרפי בשולי המפרץ, את יכולותיה הכלכליות והצבאיות הצנועות ואת צביונה העדתי הייחודי.

השער השלישי עוסק בניתוח שלוש מגמות מרכזיות שמשפיעות על הסביבה הביטחונית של מדינות המפרץ: מרוץ חימוש קונבנציונלי מואץ, התמודדות עם האסלאם הרדיקאלי ובחינה של המסלול הגרעיני, אם כמענה סמלי לפיתוח הגרעיני באיראן ואם ככיסוי לתכניות גרעין צבאיות עתידיות.

הפרק הראשון בשער זה עוסק במאזן הצבאי הקונבנציונאלי במפרץ. הדגש בשנים האחרונות הושם על רכישת מטוסי תקיפה מתקדמים ומערכות הגנה מפני טילים, במספר עסקאות שעל פי הערכות יסתכמו בלמעלה מ-120 מיליארד דולר בשנים הבאות. תהליך ההתחמשות מצביע על הצורך של מדינות המפרץ הערביות להציב

מענה אל מול האיום הא-סימטרי שאיראן מציגה והולך יד ביד עם מה שנראה כעת כביסוס מדיניות של הכלה והרתעה אמריקאית כלפי איראן.

הפרק השני בשער עומד על המניעים שמאחורי תוכניות הגרעין האזרחיות במדינות המפרץ השונות. בשנים האחרונות נרשמה אצלן "התעוררות גרעינית", שהמניע העיקרי לה הוא תוכנית הגרעין של איראן. חלק ממדינות המפרץ ויתרו על הפעלת מעגל דלק גרעיני בתחומן, במה שעשוי לשמש מודל חלופי לזה של איראן, אך בד בבד מטרותן היא להוכיח עשייה כדי לוודא שאינן מפגרות במרוץ לגרעין. אותן מדינות הודיעו כי הן מתכוונות לפתח את השימוש באנרגיה גרעינית אזרחית ועושות זאת בשקיפות יחסית (למעט ערב הסעודית). למדינות המפרץ יש צרכי אנרגיה אובייקטיביים, אך עצם קידום הידע ובניית התשתיות בתחום הגרעיני נותנים בידיהן אופציה לבחון בעתיד גם נתיב גרעיני צבאי.

הפרק השלישי בשער מוקדש לבחינת הכלים באמצעותם בוחרות מדינות המפרץ להתמודד עם האסלאם הרדיקאלי, בעיקר מול המצב הכאוטי בתימן וההשפעה של התהליכים שם על בעיות הביטחון בחצי האי ערב. מדינות אלו הצליחו עד כה, במאמץ מטעמן ובמאמץ משותף, להוריד את רמת האיום עליהן, אך האנרכיה המתרחבת בתימן מאיימת להפוך מחדש את הטרור לאיום עליהן.

השער הרביעי מוקדש לדיון ביחסי ישראל ומדינות המפרץ. למרות שבמונחים גיאופוליטיים, הזירה הישראלית-ערבית וזירת המפרץ נחשבות כנפרדות זו מזו, מדינות המפרץ הערביות מעורבות בצורה עקיפה בסכסוך הישראלי-פלסטיני ומושפעות ממנו. גם ישראל מושפעת מהמצב האסטרטגי במפרץ, ולהתפתחויות בו השפעה הולכת וגוברת על האינטרסים החיוניים שלה. מצב זה מביא בשנים האחרונות להידוק היחסים הביטחוניים בין הצדדים. למרות שהן ישראל והן מדינות המפרץ מוגבלות ביכולתן לשתף פעולה באופן גלוי ומוצהר. תפיסת איום זה, בעיקר ביחס לאיראן, יוצרת פוטנציאל לשתוף פעולה נרחב יותר ביניהן, ובכלל זה בנושאים אסטרטגיים, ללא קשר ישיר להתקדמות בתהליך המדיני הישראלי-פלסטיני.

שער 1

מחלוקת ושיתוף פעולה במפרץ

פרק א'

התבססות ההגמוניה האמריקאית

התלות של מדינות המפרץ בהגנה חיצונית והצורך של שחקנים זרים בגישה לכלכלת המפרץ לא השתנו משמעותית במהלך המאה האחרונה, ונראה כי הם ילוו את מדינות המפרץ לפחות בעתיד הנראה לעין. ככלל, בעיות הביטחון הבסיסיות עמן מתמודדות שש המדינות נובעות מהיות רובן קטנות בשטחן, בעלות אוכלוסייה מועטה באופן יחסי וצבאות קטנים וחסרי ניסיון קרבי. עם זאת, מדובר במדינות עשירות שבאדמתן כמחצית מעתודות הנפט והגז בעולם – שילוב שהפך אותן ליעד מועדף לטרור, חתרנות וניסיונות השתלטות.⁴

למרות התהפוכות שעבר המפרץ לאורך השנים, החל ממאבק בין-שבטי, עבור להגמוניה בריטית וכלה בתחרות האיראנית-אמריקאית המאפיינת את האזור כיום, הדפוס הבסיסי של ביטחון המדינות השוכנות לחופו המערבי נותר כשהיה לאורך השנים: הסתמכות על כוחות זרים לשם הגנה. אין כמעט עוררין על כך שהעיסוק הנרחב בביטחון המפרץ נבע בעיקר מהאינטרס הבין-לאומי בגישה למקורות אנרגיה, אלא שגילוי הנפט והגז הוא תולדה של המאה העשרים, והחשיבות הגיאואסטרטגית של המפרץ החלה עוד קודם לכן.

הנסיגה הבריטית מהמפרץ ב-1971 סימלה את סיומו של קשר בריטי למרחב שנמשך כ-150 שנה. בריטניה נשארה במפרץ גם לאחר שפינתה את אחיזתה במרבית המושבות שלה ברחבי העולם ב-1947. יש מחלוקת בקרב היסטוריונים לגבי המניעים המרכזיים שהביאו להגברת המעורבות הבריטית במפרץ. אסכולה אחת מדגישה את הממד האסטרטגי של האימפריאליזם הבריטי, שנועד במיוחד להגן על הודו.⁵ היסטוריונים תומכי האסכולה השנייה גורסים כי בריטניה פעלה בראש ובראשונה משיקולים מסחריים-כלכליים ומהצורך להגן על שווקים ונתיבי שיט.⁶ בנוסף לכך היו נושאים שמעצמה כמו בריטניה חייבת הייתה לתת עליהם את הדעת, כגון חיסול השוד הימי והסחר בעבדים ובנשק במפרץ – שהניחו, במידה רבה, בעקיפין ושלא במתכוון, את היסודות להגמוניה הבריטית שם.

למרות שנסיונות המפרץ נחשבו לטריטוריה זרה ובראשן עמדו שליטים עצמאיים, הסטאטוס שלהן מול ממשלת בריטניה הפך אותן באופן בלתי רשמי לחלק מהאימפריה הבריטית. התשתית המדינתית שלהן, החל בשירות הציבורי ובמערכת החינוך וכלה ביחידות הצבא ובמערכת הביטחון, אורגנו בדפוסים בריטיים ואף נוהלו על ידי נציגי הממלכה. החשש מאיבוד המונופול, יחד עם הצורך להתמודד עם האיום מצד האימפריה העות'מאנית ועם עניינה הגובר של רוסיה בנמל מים חמים, הביאו את ממשלת הודו הבריטית לחתום על "הסכמי ייחודיות" עם שליטי אותן טריטוריות, שאפשרו לבריטניה לשמור על אזור חיץ נקי מהשפעה חיצונית כדי להגן על הדרך להודו. בתמורה ל"הגנה" הבריטית התחייבו ראשי השבטים המקומיים להפסיק את הסחר בעבדים ובנשק, ויחסי החוץ שלהם נוהלו מאז כחלק מהאימפריה הבריטית. האינטרסים העיקריים של המערב במפרץ לאחר מלחמת העולם השנייה היו לאבטח את מקורות האנרגיה ולהגן על המשטרים הידידותיים שם. דוקטרינת טרומן (מארס 1947) פסחה במידה רבה על המפרץ (יעדיה העיקריים היו יוון וטורקיה), וארצות הברית הסתפקה בהצבת כוח ימי סמלי בבחריין. המחויבויות האמריקאיות באזורים אחרים (תוכנית מרשל מ-1948 ומלחמת קוריאה ב-1950) יצרו בארצות הברית ציפייה שהגנת המפרץ תיעשה ללא הצבת כוחות לחימה אמריקאים רבים בו. בפועל, הייתה זו ההגנה שסיפקה בריטניה שאפשרה לשמור על הסטאטוס קוו באזור, ועל עצמאותן של המדינות בו.

בריטניה מיתנה סכסוכים בין הטריטוריות בחוף המערבי של המפרץ ודאגה לביטחון. לדוגמה, מיד לאחר שכווית קיבלה את עצמאותה ממנה ב-1961, היא עמדה מול איומה של עיראק לפלוש לתוכה, מה שהחזיר באחת את החיילים הבריטים להגן עליה. שליטים אחרים במפרץ חששו שעזיבת בריטניה את האזור תפגע בביטחון הנסיכויות שלהם, ושליטי אבו דאבי ודבאי אף הציעו לכסות את העלות השנתית של הצבת הכוחות הבריטיים במפרץ במטרה למנוע נסיגה מתוכננת שלהם.

הודעת בריטניה בינואר 1968 על כוונתה להוציא את כל כוחותיה מן המפרץ עד דצמבר 1971 שינתה במידה ניכרת את המאזן האסטרטגי באזור. ב-30 בנובמבר 1971, יום לפני הוצאת הכוחות בפועל, תפסה איראן שלושה איים אסטרטגיים בסמוך למְצרי הורמוז – אבו מוסא, טונב הגדול וטונב הקטן, שהיו תחת ריבונות שארג'ה וראס אל-ח'ימה (לימים חלק מאיחוד האמירויות). השתלטותה על האיים המחישה לנסיכויות עד כמה הן פגיעות לאיומים מצד שכנותיהן ועד כמה נחוצה להן משענת ביטחונית חיצונית.

ערעור הסדר האזורי שבריטניה הייתה אמונה עליו הביא את ארצות הברית להגביר בהדרגה את התעניינותה במפרץ. מדינות המפרץ, מצדן, עברו להסתמך יותר ויותר על נוכחות צבאית אמריקאית לשם הרתעה והגנה, נוכח היעדר עומק אסטרטגי, חולשה

צבאית מובנית ושכנים עוינים. המעורבות האמריקאית במפרץ מאופיינת מאז במכירות נשק מתמשכות, בהצבה מראש של ציוד, באימון והכשרה על בסיס שוטף, בהקמת בסיסים מרכזיים (בכלל זה של מפקדת הצי החמישי בבחריין ושל המפקדה האזורית של פיקוד המרכז האמריקאי בקטר), ואף בהתערבות צבאית ישירה בשעת הצורך.

מספר אבני דרך ליוו את תחילת המעורבות האמריקאית במפרץ: הענקת הזיכיונות לחברת "סטנדרד אויל" מקליפורניה ב-1933 (לימים חברת הנפט הערבית-האמריקאית – עראמקו), בניית בסיס אווירי בדהראן ב-1946 ותחילת השימוש בנמל הימי הבריטי בבחריין ב-1949. למעשה, תהליך החלפת ההגמוניה הבריטית בהגמוניה אמריקאית החל עוד לפני עזיבת הבריטים את המפרץ, ומאז הפכה שמירת היציבות באזור לעניין של ביטחון לאומי עבור ארצות הברית. הממשלים האמריקאיים השונים, רפובליקאים ודמוקרטים כאחד, הביעו מחויבות לשמירה על זרימה חופשית של נפט מהאזור, לתמיכה בעמידת המשטרים המקומיים נגד איומים חיצוניים ולשמירה על יציבותם.

מלחמת יום הכיפורים ומשבר הנפט של 1973-1974 היוו במידה רבה "קו פרשת מים" במדיניותה של ארצות הברית כלפי המזרח התיכון והמפרץ, אף יותר מנסיגת הכוחות הבריטיים. באוקטובר 1973 החליט מלך ערב הסעודית, פייסל, להפסיק את ייצוא הנפט לארצות הברית ולנתק את אספקתו לאוניות הצי האמריקאי בגין תמיכתה בישראל ושיגור "הרכבת האווירית" אליה במלחמת יום הכיפורים. כתוצאה מכך הפך הנפט מאינטרס כלכלי-מסחרי לאינטרס אסטרטגי-לאומי של ארצות הברית והמערב.

מבחינת מדינות המפרץ, נסיקת מחירי הנפט הביאה לגידול בהכנסה הלאומית שלהן והפכה אותן לכלי חשוב – אולי החשוב ביותר – במדיניות החוץ שלהן.

כאשר נסוגו הבריטים מהמפרץ הבטיח השאה של איראן את האינטרסים של ארצות הברית באזור. ארצות הברית מצדה התכוונה "לאזן מרחוק" את הנעשה במפרץ על ידי חיזוק מקביל של ערב הסעודית ושל איראן. מדיניות "שני הנדבכים" (Twin Pillar Policy) שעיצב קיסינג'ר, שמה מחדש את הדגש על איראן כשומרת האינטרסים האמריקאיים באזור והפכה אותה למעשה ל"שוטר המפרץ", לאחר שלערב הסעודית מלכתחילה לא הייתה היכולת הצבאית לעשות זאת. בתמורה לנכונותו לשמור על הסטאטוס קוו, קרי לבלום כל השפעה סובייטית במפרץ ולהבטיח את המשך זרימת הנפט, קיבל השאה אמצעי לחימה מתקדמים מתוצרת ארצות הברית, וזו אף העניקה לו מרחב תמרון בזירה הפנימית והמעייטה את הביקורת על הפגיעה בזכויות האדם באיראן. מדיניות שברירת זו החזיקה מעמד במהלך מלחמת יום הכיפורים ומשבר האנרגיה וגם בזמן מלחמת תימן והפלישה הסובייטית לאפגניסטן. אז הגיעה המהפכה האסלאמית באיראן וטרפה את הקלפים. כחודש לאחר הפלישה הסובייטית לאפגניסטן, בנאומו לאומה ב-23 בינואר 1980, שנודע לימים כ"דוקטרינת קרטור", שרטט נשיא ארצות הברית את מדיניותו החדשה כלפי המפרץ – מדיניות שנבעה מחזרת האיום

הסובייטי לאזור ומהמצב החדש באיראן והפכה לבסיס התפיסה הביטחונית לאורה פועלת ארצות הברית במידה רבה עד היום.

לאורך שנות השבעים והשמונים של המאה העשרים עמדו מדינות המפרץ הן בפני השאיפות ההגמוניות של איראן והן מול תביעותיה של עיראק להגדלת הטריטוריה שלה (בעיקר עקב רצונה להרחיב את המוצא הימי הצר שיש לה למפרץ) וניסיונותיה להתערב בפוליטיקה הפנימית ובכלכלתן של מדינות האזור. שקיעתה של ברית המועצות ב"בוץ" האפגאני והפיכתה של ארצות הברית מבעלת ברית קרובה של איראן לארכי-אויב, הביאו לכך שהנוכחות האמריקאית במפרץ הפכה להיות מכוונת יותר ויותר נגד המשטר האסלאמי בטהראן, מגמה שהתעצמה עם התמשכות מלחמת איראן-עיראק. החלשת איראן בעקבות המלחמה והתמוטטות ברית המועצות הביאו את ארצות הברית למחשבה כי ביכולתה לאזן במקביל הן את כוחה של איראן והן את כוחה של עיראק. חוסר ההבנה של הממשל האמריקאי את האיום שהציב משטרו של סדאם חוסיין לאזור וכיבוש כווית על ידי עיראק באוגוסט 1990 העמידו את ארצות הברית בפני הצורך לבנות קואליציה – הגדולה ביותר מאז מלחמת העולם השנייה – בראשותה כדי לשחרר את כווית ולהחזיר למפרץ את האיזון שהופר. מבצע "סופה במדבר" שהחל בתגובה לכיבוש כווית, הביא להידוק היחסים בין ארצות הברית ובין מדינות המפרץ. אופציות אחרות לחיזוק ביטחונן, כמו הגדלת הכוח הצבאי המשותף ל-100,000 איש, כפי שהציעה עומאן, או הצטרפות לברית עם מצרים וסוריה, נזנחו במהרה משום שמדינות המפרץ הערביות לא האמינו ביכולתן להגן על עצמן באופן אפקטיבי ולא סמכו על כוחן הצבאי של מדינות ערב ועל הכוונות הפוליטיות שלהן. המדיניות האמריקאית במפרץ שאפה מאז לאזן בין היתרונות של נוכחות באזור ובין המחיר הפוליטי והחומרי של נוכחות זו. כתוצאה מכך, הממשלים האמריקאיים השונים פעלו לקדם שיתוף פעולה בין מדינות המפרץ, ובינן לבין ארצות הברית, במטרה להפחית את התלות שהן פיתחו בכוחה הצבאי. ארצות הברית תמכה ביוזמות, כגון הקמת הכוח הצבאי "דרע אל-ג'זירה" ("מגן חצי האי") ככוח צבאי משותף למדינות המפרץ והברית הזמנית שלהן עם סוריה ומצרים ב-1991, ובמקביל השאירה, על פי דרישת המדינות הערביות במפרץ, את מרבית העוצמה הצבאית שלה "מעבר לאופק". דפוס הפעולה הצבאי של ארצות הברית במפרץ מאז תחילת שנות התשעים וניסיונותיה לקדם את שיתוף הפעולה הביטחוני בינה לבין מדינות האזור נועדו לבלום איומים צבאיים פוטנציאליים מכיוון של איראן ועיראק, במסגרת מדיניות שנועדה כ"מדיניות הבלימה הכפולה". בבסיסה של מדיניות זו היה ניסיון לבודד את איראן ועיראק מבחינה מדינית, צבאית וכלכלית. הממשל האמריקאי הוביל את המאמץ הבין-לאומי להטיל סנקציות על עיראק, ניסה להשפיע על רוסיה, אירופה ויפן להגביל את

הקשרים הכלכליים והצבאיים שלהן עם איראן ופעל להגביר את התמיכה הצבאית במדינות הערביות במפרץ.

הנוכחות האמריקאית במדינות המפרץ וההפצצות בעיראק כתוצאה מסירובו של סדאם חוסיין לשתף פעולה עם משטר הסנקציות של האו"ם הביאו לאהדה ברחוב הערבי לעם העיראקי ולחשש גובר בקרב בתי המלוכה במפרץ מהמשך הנוכחות האמריקאית בשטחם. הפיגועים בבסיסי הצבא האמריקאי בדהראן (יוני 1995) ובח'ובאר (נובמבר 1996) וכן במשחתת "קול" בתימן (אוקטובר 2000) המחישו עד כמה הפכה הנוכחות האמריקאית במפרץ ל"חרב פיפיות", ואף הניעו חשיבה קונספירטיבית באזור, לפיה ארצות הברית לא מעוניינת באמת בהפלת סדאם חוסיין משום שהדבר יאפשר לה להמשיך ולקיים נוכחות צבאית במפרץ.

"מדיניות הבלימה הכפולה" נקברה סופית עם פלישת ארצות הברית לעיראק באביב 2003 והפלת משטרו של סדאם חוסיין. ריסוק הצבא העיראקי והפלת משטר הבעת' הביאו, כפי שהזהירו בשעתו מנהיגי מדינות המפרץ, באופן טבעי לחיזוק מעמדה של איראן השיעית. מדינות המפרץ הפכו שוב, כפי שהיו בתחילת שנות השמונים של המאה, ליעד לניסיונות איראניים "לייצא את המהפכה" האסלאמית, להשפיע על מדיניותן ולהגביר את השפעתה האזורית, הפעם ללא עיראק שתאזן את כוחה במרחב. כאשר הנשיא בוש הבן התפכח בכהונתו השנייה, ארצות הברית כבר הייתה שקועה עד צוואר בעיראק ובאפגניסטן, ואיראן – המרוויחה הגדולה מהפלת משטר סדאם ושלטון הטליבאן – הרגישה חופשייה מבעבר לקדם את שאיפותיה האזוריות ולחתור לעבר יכולת גרעינית צבאית.

פרק ב'

המועצה לשיתוף פעולה במפרץ כארגון ביטחון אזורי

ב-26 במאי 1981 סיימו מנהיגי שש מדינות המפרץ את ועידתם המשותפת באבו דאבי בהכרזה על הקמת "המועצה לשיתוף פעולה במפרץ" (בערבית: "مجلس التعاون لدول الخليج"). היעד המרכזי אליו חתרו בהקמת הארגון היה הגברת התיאום ושיתוף הפעולה בין המדינות בתחומים שונים. למרות שהממד של שיתוף פעולה ביטחוני נראה כבר אז חשוב מבעבר לאור התגברות האיומים במפרץ, הוא נותר במידה רבה מאז "על הנייר". ערעור הסטאטוס קוו בעקבות המהפכה באיראן ופרוץ מלחמת איראן-עיראק, ויתכן גם פלישת ברית המועצות לאפגניסטן, הגבירו את חששן של מדינות המפרץ, והביאו אותן להכרה כי עליהן לכונן מסגרת של שיתוף פעולה ביטחוני, אך הן נכשלו בכך פעם אחר פעם, גם בהרתעה ובהגנה מפני חתרנות, טרור וניסיונות השתלטות וגם בתיאום פעילות ובהצגת מדיניות ביטחונית-מדינית אחידה.

הקמת המשפ"ם לא הייתה רק פועל יוצא מההתפתחויות השליליות של סוף שנות השבעים ותחילת שנות השמונים של המאה העשרים, אלא גם ביטוי לאינטרסים משותפים, לאופי המשטרים, לדתם ולמוצאם המשותף. היא גם הייתה תוצאה של תהליכים שהחלו עוד קודם לכן ואשר מטרתם, כפי שהצהירו המדינות באמנה המכוננת, הייתה "להניח את היסודות לאינטגרציה כוללת". היה זה ביטוי לניסיונות למציאת נוסחה מוסכמת לביטחון המפרץ, שנעשו עוד לפני עזיבת הבריטים, אך ללא תוצאות. מדינות המפרץ היו זקוקות לטלטלה שתגרום להן להתעלם מהחשדנות ההדדית ולהתגבר על המחלוקות ביניהן. את זו סיפקו המהפכה האסלאמית באיראן ומלחמת איראן-עיראק שהביאו תחושת דחיפות, סיפקו את "הדבק" הנחוץ והאיצו את התאגדותן של שש המונרכיות.

בסיום ביקור בכווית חודשיים לאחר פרוץ מלחמת איראן-עיראק, השמיע שר הפנים הסעודי הצהרה יוצאת דופן: "ביטחונה של כל מדינה במפרץ הערבי הוא ביטחונה של ערב הסעודית".⁷ בפעם הראשונה ניתן אישור פומבי למחויבותה של הממלכה לביטחון של המדינות הקטנות לחוף המפרץ. בחודשים שלאחר מכן הואץ

קצב הפגישות בין המנהיגים ונעשו הכנות שעתידות היו להניח את היסודות לשיתוף פעולה ממוסד במפרץ. בכינוס של ארגון הוועידה האסלאמית (ICO) בטאיף בינואר 1981, יוחד מקום גם לביטחון המפרץ והוצהר כי מדינות המפרץ, יחדיו, הן האחראיות הבלעדיות לביטחון – ביטוי לכוונתן לאמץ מדיניות משותפת ונבדלת משכנותיהן. חודש לאחר מכן, ב-4 בפברואר, בריאד, הסכימו לראשונה ערב הסעודית, כוית, קטר, בחריין, איחוד האמירויות ועומאן להקים את "המועצה לשיתוף פעולה במפרץ". הארגון החדש שהוקם כלל כמה גופים:

א. המועצה העליונה (Supreme Council) – הגוף העליון בארגון, המורכב מראשי

המדינות. ראשות הגוף מוענקת למדינות החברות ברוטציה למשך שנה, לפי סדר אלפביתי של שמותיהן. המועצה העליונה מאשרת המלצות של מועצת השרים ואחראית על תקציב המשפ"ם ועל קביעת מזכ"ל הארגון. בתחילה הוחלט כי המועצה תתכנס פעם בשנה (בדרך כלל בדצמבר), אך ב-1998 הוספה "התייעצות" נוספת בין הוועידות. כמו כן הוסכם כי המועצה תתכנס לישיבה שלא מן המניין לבקשת אחת החברות. בעניינים מרכזיים נדרשת הצבעה פה אחד ואילו בעניינים פרוצדוראליים מספיק רוב כדי לקבל החלטה. ישיבות המועצה תקפות רק אם נוכחות בהן לפחות ארבע מתוך שש המייסדות. לצד המועצה ישנן שתי ועדות מרכזיות:

- **ועדה לפתרון סכסוכים.** גוף זה, שנשאר במידה רבה "על הנייר", אמור היה להיות גוף קבוע שאחראי על פתרון סכסוכים. בפועל, הוועדה מתכנסת בעקבות החלטה של המועצה העליונה, על בסיס אד-הוק ולאור אופי הסכסוך שעל הפרק.
- **ועדה מייעצת.** גוף זה, שהוקם רק בשנת 1998, מורכב משלושים מומחים (חמישה מכל מדינה) שנבחרו לתקופה של שלוש שנים. תפקידם הוא ללמוד נושאים שונים שעל הפרק ולייעץ למועצה העליונה כיצד לפעול לגביהם.

ב. מועצת השרים (Ministerial Council) – מורכבת משרי החוץ של שש המדינות

ועיקר תפקידה הוא להכין את סדר היום לקראת ישיבות המועצה העליונה. בסמכותה גם להציע חלופות והמלצות למדיניות ולתאם פעילות בין שש המדינות בכל התחומים. מועצת השרים נועדה להתכנס בכל שלושה חודשים (אלא אם כן הוחלט אחרת). נוהגי ההצבעה בה זהים לאלה שבמועצה העליונה.

ג. המזכירות הכללית (Secretariat General) – שתפקידה העיקרי הוא להכין

דוחות מקצועיים בנושאים השונים על סדר היום של הארגון על פי דרישת המועצה העליונה. היא גם אמורה לעקוב אחר ביצוע החלטות. בראשה עומד המזכיר הכללי הממונה לתקופה של שלוש שנים, ולא יותר משש שנים. מקום מושב המזכירות הוא ריאד – עדות נוספת למרכזיותה והשפעתה של ערב הסעודית על המשפ"ם. בנוסף, פועלות משלחת מטעם הארגון בבריסל ולשכת תקשורת שלו בבחריין.

אמנת המשפ"ם כוללת כאמור הצהרת כוונות להביא בבוא העת לאינטגרציה מלאה בין המדינות החברות, אך למרות זאת הוחלט כי הן תשמורנה על עצמאותן בקבלת החלטות וכי החלטות מהותיות חייבות להתקבל בקונצנזוס ולא תוכלנה להיכפות על מדינה המתנגדת להן. לאורך שלושים שנות קיום הארגון, חברותיו היו חלוקות כמעט בכל סוגיה שעלתה על סדר היום ובהן: שאלת המעורבות הזרה בביטחון המפרץ, המדיניות כלפי שכנותיהן החזקות איראן ועיראק ומדיניות הנפט שלהן. לכך נוספו מחלוקות לגבי עצם ייעודו ומדיניותו של הארגון המשותף. בעוד אחדות, דוגמת עומאן, ראו בו כלי להגנה נגד איומים חיצוניים, אחרות, כמו כווית, ביקשו לראות בו לפחות בשנים הראשונות בעיקר מענה לאיומים פנימיים. בסופו של דבר, המועצה הוכיחה עצמה, לכל היותר, כגוף ממתן או מכיל סכסוכים בין חברותיה.

הגמישות של המשפ"ם אפשרה לחברותיו עצמאות מסוימת בקבלת החלטות בתחומי חוץ וביטחון, ואימוץ קו ניטרלי והתחמקות מעימות סיעו להן לשמור מרחק מפני התהפכות במפרץ. כך, למשל, בשנים הראשונות להקמת הארגון פעלה ערב הסעודית לחיזוק הדרגתי של קשריה עם ארצות הברית, בעוד שכווית הידקה את יחסיה עם הגוש המזרחי. גמישות זו גם תרמה לקושי להציג קו מדיני אחיד וברור של שש המדינות שניצבו בפני אתגרים דומים.

עד ראשית שנות התשעים השיג המשפ"ם הישגים לא מבוטלים בתחום הכלכלי, אך בעבור עשור להקמתו הוא נכשל בהרתעת הפלישה העיראקית לכווית ובהסרת האיום על שדות הנפט הגדולים בעולם שבצפון-מזרח ערב הסעודית. כמה ימים לאחר הפלישה קראו שליטי מדינות המפרץ לעזרת המערב. כיבוש כווית היה המחשה של חולשתן, אך גם ביטוי לתפיסת האיום השונה שלהן, מה שגרם לחוסר יכולת של המשפ"ם למלא תפקיד של כוח מרתיע. האחוה והסולידאריות הפומבית בין מנהיגי הארגון באו לחפות על אינטרסים מתחרים ומנוגדים ועל ראייה שונה של הסביבה האסטרטגית. למרות שהמרכיב הביטחוני היה מרכזי ביסוד המשפ"ם, המדינות החברות בו נמנעו במודע מהבלטת הפן הביטחוני-צבאי והדגישו במקומו את האספקטים ה"רכים". לא מן הנמנע שהבלטת האספקטים הביטחוניים הייתה פועלת כ"בומרנג", כלומר, שיתוף פעולה ביטחוני אפקטיבי היה מעורר איומים, בעיקר מצדה של איראן, שמולם הארגון לא היה יכול לעמוד, בוודאי לא בימיו הראשונים. בשורה התחתונה, גם לאחר שלושה עשורים, המשפ"ם מציג תרומה שולית בלבד לביטחון האזורי.

סיבה נוספת לקושי לקיים שיתוף פעולה אמיתי בין שש המדינות הערביות במפרץ, בעיקר בנושאי חוץ וביטחון, היא העוצמה הסעודית וחוסר האיזון הקיים ביניהן. סיבה זאת מביאה לעצמאות גוברת, בעיקר בכל האמור בקבלת החלטות בתחומי חוץ וביטחון, ולנטייה לפעול בהתאם לאינטרסים הפרטיקולאריים של כל מדינה. גם בנושאים "רכים", כמו אימוץ מטבע משותף, מתקשות מדינות המשפ"ם לשתף פעולה.

בעוד שערב הסעודית, כוויית, קטר ובחריין אשררו את ההסכם בדבר מטבע משותף, עומאן הודיעה כי לא תוכל לעמוד בתנאי הסף הנדרשים, ובמאי 2009 הצטרף אליה איחוד האמירויות – הכלכלה השנייה בגודלה בין מדינות המפרץ הערביות. ההסתייגות של איחוד האמירויות נומקה בניסיון של ערב הסעודית להגביר את הדומיננטיות שלה, כפי שהשתקף בכוונתה למקם את הבנק המרכזי של המשפ"ם בריאד. בפועל, המדינות החברות התניעו פורמאלית את פעולתה של "המועצה הכלכלית", שאמורה להיות בסיס לבנק המרכזי ולאחר מכן למטבע משותף, אך לוח הזמנים לכניסתה לפעילות ממשית נדחה כל העת. גם נושא מעטפת המכס נותר תקוע ולוח הזמנים לאיחוד מכסים מלא נדחה ל-2015.⁸

המשפ"ם מגלם בתוכו אינטרסים ביטחוניים מתחרים וחוסר איזון בעושר, ביציבות הפנימית, במשאבים הטבעיים ובהרכב העדתי. ההצהרות המלוות כל ועידת פסגה של מנהיגי הארגון, המהללות את האתגרים המשותפים, את האמון ואת השכנות הטובה, עומדות בניגוד מוחלט למציאות. הכינוסים נותרו לא יותר מבמה להצגת אחדות ערבית, או מראית עין של אחדות.

חלק מן המשקפיים במפרץ ומחוצה לו מצביעים על הצורך בחיזוק מוסדות המשפ"ם ובעריכת רפורמה בכל הקשור לתהליכי קבלת החלטות בו. בהקשר זה דובר על ייסוד בית משפט פנימי לפתרון סכסוכים ואף על הקמת פרלמנט משותף. אך גם חיזוק המנגנון הארגוני לא יבטיח הגעה לקונצנזוס בסוגיות בסיסיות של ביטחון לאומי, במיוחד כאשר הן מעורבות באי-אמון בסיסי, באיבה היסטורית, בתחרות בין-שבטית ובמחלוקות טריטוריאליות. רפורמה ארגונית, מקיפה ככל שתהיה, עלולה להוסיף שכבה של בירוקרטיה מיותרת, אך אין בה די כדי להביא לשינוי מהותי בתרומת המשפ"ם לביטחון האזורי.

היה זה בעיקר החשש מפני איראן המהפכנית שהביא את מדינות המפרץ למסקנה כי עליהן להתמודד עם האיומים האזוריים באמצעות התאגדות ביניהן. למרות זאת, בעשור האחרון, מאז חשיפת תוכניתה הגרעינית של איראן, התנהלו המדינות החברות במשפ"ם באופן פסיבי למדי, ובדרך כלל נותרו בשולי המאמץ למנוע השגת יכולת גרעינית איראנית. חוסר היציבות באזור מתחילת 2011 העלה סוגיה זו מחדש על פני השטח, וכיום ניתן לזהות התאמה מסוימת באסטרטגיה ואימוצה של עמדה אסרטיבית יותר של המשפ"ם, המפיחה חיים בברית רופפת זו. בהקשר זה ראוייה לציין הודעת המועצה העליונה של הארגון על כוונתה לבחון את צירופן של ירדן ומרוקו לשורותיו (דווח גם על תמיכה של כמה מחברות הארגון בקבלת מצרים לשורותיו)⁹ ולחזק את הכוח הצבאי המשותף, "דרע אל-ג'זירה", להקנות לו יכולות ימיות ואף להקים לצידו כוח משטרי משותף – החלטות שהן תוצר של תחושת האיום הגוברת של מדינות המשפ"ם מפני איראן.

על פי התוכניות, תפקידו העיקרי של כוח המגן המשותף יהיה "לספק תגובה לכלל איומי הביטחון במפרץ". ואכן, חרף חולשתו היחסית, היו לו עד כה כמה הצלחות: הקמת מטות משותפים עם פיקוד קבוע, אימונים משותפים וכמה פריסות, האחרונה שבהן בבחריין, שנועדה להתמודד – בפעם הראשונה – עם איום פנימי. בהקשר זה יוזכר כי כבר ב-2009 הוחלט על הקמת "כוח התערבות צבאי" במטרה לתת מענה לאירועים דוגמת הלחימה במורדים הח'ויתים בגבול ערב הסעודית-תימן. הכוח עתיד לשמש על פי ההצהרות כאחד מעמודי התווך ליציבות ולביטחון אזורי, ונותר להמתין ולראות אם הן ייצאו אל הפועל בצורה אפקטיבית, או שגורלן יהיה כשל קודמותיהן. ככל שהאליטות השלטוניות במדינות החברות בארגון ישתכנעו שיש ברית ביניהן כדי לתרום לביטחונן, הן יתמכו בחיזוקה. בהקשר זה, בדצמבר 2011 בפסגה ה-32 של המשפ"מ הציג המלך עבדאללה יוזמה להפיכת המשפ"ם "לישות אחת" שתקרא, על-פי אחת ההצעות, "המועצה המאוחדת של מדינות המפרץ הערביות". היוזמה, הכוללת על-פי הדיווחים איחוד כלכלי מלא ולאחריו איחוד פוליטי, אושרה והוכרזה פומבית "בהצהרת ריאד".

הטלטלה במרחב הערבי דחפה את מדינות המפרץ הערביות גם לנסות ו"לחסן" את עצמן מפני סיכונים אפשריים ולחזק את הלגיטימיות שלהן. במאי 2011, בצעד שהפתיע רבים, הזמינה המועצה העליונה של המשפ"ם את ירדן ומרוקו, גם הן מונרכיות פרו-מערביות שמרניות, "להציג את מועמדו כחברות" בארגון. התהליך צפוי להיות הדרגתי ועוד נכונו לו קשיים, בעיקר לאור התנגדותן של כמה מהחברות, אם בשל הפגיעה האפשרית במעמדן בתוך הארגון ואם בשל תמיכתה של ירדן בעבר בסדאם חוסיין. אך אם יתממש הוא יהווה חיזוק משמעותי ביותר למשפ"ם, במיוחד בתחומי הביטחון, ויהפוך אותו מארגון תת-אזורי לאזורי. בספטמבר 2011 החלה ירדן בשיחות רשמיות על המתווה להצטרפותה לארגון, ושרי החוץ שלה ושל מרוקו השתתפו לראשונה בכינוס שרי החוץ של מדינות המפרץ. במקביל הסכימו השרים על תוכנית חומש לסיוע כלכלי לירדן ועל הקמת ועדה של המשפ"ם ללימוד נושא ההצטרפות. לפי שעה לא ברור אם ירדן ומרוקו יצטרפו כחברות מן המניין לארגון – דבר שיצריך שינויים מהותיים באמנתו ובשורה של הסכמים מכוננים – או שיתפקו בהגברת שיתוף הפעולה אתו, ההדוק ממילא, בנושאים ספציפיים ובראשם הביטחון.

פרק ג'

תחרות ומחלוקות טריטוריאליות

רוב מדינות המפרץ הן תוצר של המאה העשרים. גבולותיהן, ששורטטו במידה רבה בידי כוחות חיצוניים, נותרו בחלקם במחלוקת גם בתחילת העשור השני של המאה העשרים ואחת. מעבר ליחסים המורכבים והסכסוכים הטריטוריאליים עם איראן (ובמידה מסוימת גם עם עיראק ותימן), חלק מהאתגרים הביטחוניים מולן ניצבות מדינות המפרץ הערביות קשורים דווקא ליחסים ביניהן. למרות שמרבית המחלוקות הטריטוריאליות בין ששת בתי המלוכה בחצי האי ערב יושבו "על הנייר", מפעם לפעם מופיעה תזכורת להשפעה השלילית של מחלוקת זאת על טיב היחסים ביניהם. מרביתם מצויים, או שהיו עד לאחרונה, בסכסוך גבולות יבשתי ו/או ימי ביניהם. זה נבע בעיקר מהשאיפה לשלוט על שדות נפט באזורים שאין בהם גבול מסומן היטב, מיריבויות היסטוריות נושנות ומהבעייתיות הקיימת בקביעת גבול באזורים מדבריים ושבטיים.¹⁰ הסכסוכים הטריטוריאליים בין שש מדינות המפרץ הערביות נובעים גם מהיות גבולותיהן ברובם יצירה מלאכותית. מלבד עומאן, גבולות המדינות בחצי האי ערב, במיוחד הקטנות שבהן, הושפעו במידה רבה מהמורשת הקולוניאלית. בערב הסעודית, המעבר מאמירות שבטית למונרכיה היה שונה: ההתפשטות הטריטוריאלית של אבן סעוד על חשבון העות'מאנים הושפעה מהנוכחות של הבריטים בטריטוריות שלחוף המפרץ ובשטחים ההאשמים. בשלב מסוים הבריטים אף סייעו למאמצי ההתפשטות של אבן סעוד על חשבון האימפריה העות'מאנית, אם כי מאוחר יותר בלמו אותם כאשר הם כרסמו בטריטוריות שהיו תחת חסותם במפרץ. הממלכה הסעודית מעולם לא הושפעה באופן ניכר ממעורבות זרה, בעיקר לא מערבית.

שיטת המנדטים ויישומה במזרח התיכון הביאה לאזור את מושג הגבול הבין-לאומי – מושג שהיה זר לבני המדבר, שהיו מורגלים בנדידות ובמסעי התפשטות.¹¹ בחלק מהמקרים סימון הגבולות נעשה בילטראלית, כלומר בין בריטניה, שניהלה בפועל את מדיניות החוץ של מרבית המדינות עד-1971, ובין המדינה שזכתה בעצמאות. כך, למשל, כאשר בריטניה וכווית חתמו על הסכם בדבר גבולות האמירות, שזכתה לעצמאות בשנת 1961, מדינות הגבולות עם כווית לא היו שותפות למשא ומתן ולא היו יכולות

להשמיע השגות על הגבול המשותף. בנוסף לכך, ההסכמים שנחתמו היו עמומים באופיים והתבססו על סימונים ארעיים. דוגמה בולטת לכך היא הסכם סימון הגבול בין עיראק לכווית, שנקבע על פי מקומו של "עץ הדקל הדרומי ביותר"¹². בעבר היו הגבולות בחצי האי ערב "גמישים" יותר, שכן הם נקבעו על פי שטחי המרעה של השבטים, אך התגברות התחרות על משאבים והחיפוש אחר זהות לאומית, במיוחד בהיעדרה של מסגרת ביטחונית אפקטיבית, הביאו להרעת היחסים בין המדינות. העמימות הטריטוריאלית והצורך בגישה למקורות אנרגיה ממשיכים לזרוע מתיחות בין המדינות ולפגוע ביכולתן ליישם הסכמים והבנות.¹³ בנוסף לראייה שונה של הצרכים הביטחוניים ולתנאים הגיאוגרפיים השונים, הייתה זאת הפעילות סביב הפקת הנפט שהגבירה את החשדנות ההדדית והעצימה את אי-האמון בין מדינות האזור: כל פיסת קרקע הפכה לפתע לשדה נפט פוטנציאלי, והמאבק עליו הביא בכמה מקרים לשיתוק פעילות המשפ"ם והעיב על יכולתן של המדינות החברות לפתח את שיתוף הפעולה במסגרתו. גם כאשר חלקן הגיעו להסכם המסדיר את הגבול ביניהן, כמו במקרה של הסכם הגבולות בין עומאן לאיחוד האמירויות, הוא לא יושם בשטח, או אף הופר בעימות צבאי, כמו במקרה של קטר וערב הסעודית. נושא הגבולות הימיים מסובך אף יותר, משום שהוא כולל את האזורים הכלכליים העשירים בנפט לחוף המפרץ. מרבית המדינות שהוקמו באזור הן כאמור יצירות מלאכותיות, שגבולותיהן נקבעו ללא התחשבות בהיסטוריה המקומית או במסורות שלטוניות קיימות. מאז, היה זה האינטרס של שליטיהן לשמר אותם, מפני שכל שינוי בהם עשוי היה לגרום מלחמות וסכסוכים. יחד עם זאת, ערעור הלגיטימיות של הגבולות היה חלק מתהליך "בניית האומה", בבחינת: "יש לי סכסוך גבול – משמע אני קיים"¹⁴. סכסוכי הגבול, שלעיתים מידרדרים לאלומות מסייעים לגיבוש הזהות הלאומית, המבוססת, בין השאר, על העלאת סכסוכים מהעבר הרחוק כדי לתת עומק היסטורי למדינה ולהגדיר את ה"אחר".

גורמים שונים תיווכו בסכסוכים בין מדינות המפרץ: מצרים לקחה חלק פעיל בתיווך בשל משקלה בעולם הערבי ויחסיה הטובים עם מרביתן. גם ערב הסעודית ניסתה לתווך, אך יחסיה המורכבים עם שכנותיה והיותה מצויה בסכסוכי גבולות בעצמה גרמו לראות בה מתווך לא הוגן והקשו עליה לקחת חלק במאמצי התיווך.

קטר ובחריין

קטר ובחריין תבעו לעצמן את הריבונות על איי ח'ואר, הנשלטים בפועל על ידי בחריין מאז 1930, וכן על העיר זבארה שבקצה הצפוני של חצי האי הקטרי, הנשלטת כיום על ידי קטר (למרות שהייתה משכנה של משפחת אל-ח'ליפה לפני השתלטותה על בחריין ב-1783). בנוסף לאלה הייתה מחלוקת בין שתי המדינות סביב האי ג'נן ועל שורה

של שוניות לא מיושבות במרחק קילומטרים בודדים מקטר ועשרים ק"מ מבחריין, שנפתרה רק לאחרונה.¹⁵

מאז עצמאותן התחייבו קטר ובחריין, במידה רבה כתוצאה מלחץ סעודי, לשמור על יחסים תקינים ככל האפשר ביניהן (בכלל זה לחדול מתעמולה) ולהימנע מהפרת הסטאטוס קוו. רגישותן לסוגיית הגבולות הימיים שלהן גברה בשל הדיווחים על מרבצי נפט חדשים, ששתיהן זקוקות להם בשל התרוקנות המאגרים הנוכחיים שלהן. ב-1978 ערכה בחריין תמרון צבאי סמוך לאיים שבמחלוקת, במטרה להמחיש את ריבונותה עליהם. קטר, בתגובה, החלה לעצור דייגים בחרייניים שדגו בסמוך לאזור. במארס 1982 התפרץ הסכסוך שוב בשל תמרונים של הצי הבחרייני סמוך לאותם איים, תמרונים שנתפסו על ידי קטר כפרובוקציה.¹⁶

הסכסוך בין בחריין לקטר נותר ברובו "רדום" ושתי המדינות ניהלו בדרך כלל מערכת יחסים תקינה שכללה ביקורים תכופים של מנהיגי המדינות ואף תמרונים משותפים. במקביל, הקים המשפ"ם ועדה שתחקור את הסכסוך,¹⁷ מתוך רצון להקנות לו צביון מקומי ולנסות לפתור אותו במסגרת מוסדות הארגון. למרות זאת, באפריל 1986 כבש כוח קטרי את האי דיבל שבשליטת בחריין, בניסיון לקבוע עובדות בשטח ותוך טענה שבחריין מבצעת עבודות באי שיש בהן הפרה של הסטאטוס קוו. יתכן שקטר ניסתה לערר בדרך זו את המחלוקת על איי ח'ואר, שהייתה מהותית יותר עבורה. בחריין ביקשה לפתור את הסכסוך בעזרת תיווך סעודי, אך לבקשת קטר הוא הגיע לבסוף לבית הדין הבינ-לאומי בהאג. התפתחות זו המחישה את חולשת המשפ"ם והטילה צל כבד על פעילותו.¹⁸

הסכסוך בין שתי המדינות הגיע לשיאו ב-1996 לאחר שדווח כי באיים או בסמוך להם ישנם מרבצי נפט. קטר ובחריין הגיעו אז לסף מלחמה, שנמנעה ברגע האחרון בעקבות התערבות של ערב הסעודית. בחריין החרימה באותה שנה, בפעם הראשונה בהיסטוריה של המשפ"ם, את הוועידה השנתית שלו משום שהתקיימה בקטר, וקטר מצדה מנעה מחייליה להשתתף בתרגיל השנתי של הכוח הצבאי המשותף של מדינות המפרץ. שתי המדינות אף האשימו אחת את השנייה בניסיון להפיל את משפחות המלוכה בהן. לגופו של עניין טענה בחריין, שלמרות הקרבה של הטריטוריה המדוברת לשטחה של קטר, עובדת שליטתה בפועל באיים מקנה לה יתר לגיטימיות בתביעתה לריבונות עליהם. שתי המדינות אימצו לבסוף את החלטת בית הדין הבינ-לאומי, שניתנה ביוני 2001, להעביר את הריבונות באיי ח'ואר לבחריין, ואת שאר הטריטוריה, בה מצויים כנראה מרבצי נפט גדולים, לקטר.¹⁹

המתרחקות בין קטר ובחריין סביב שאלות טריטוריאליזם לא פסקה גם לאחר מכן. בשנים האחרונות רבו מספר התקריות בהן היו מעורבים דייגים בחרייניים שחצו את הגבול בין המדינות, ובמספר מקרים כמה מהם אף נורו. הדבר הוביל למתיחות

מחודשת בין שתי המדינות וקטר אף סירבה לתמוך במועמד הראשון של בחריין למזכ"ל המשפ"ם ב-2011 בשל הצהרותיו בנושא זה.²⁰ במאי 2010 בחריין סגרה את משרדי תחנת הטלוויזיה הקטרית אל-ג'זירה בתחומה, במחאה על כך שקטר אינה מוכנה לשלם "דמי שכירות" על פיתוח שטחים שבחריין מחשיבה כשלה. המשך המחלוקת על שטחים ימיים וסביב פיצויים על פיתוח שטחים שונים עיכב בשנים שלאחר מכן עבודות להקמת חיבור יבשתי בין קטר לבחריין ("גשר הידידות"), למרות היתרונות הברורים לשתי המדינות מהקמתו.

קטר וערב הסעודית

קטר וערב הסעודית חלוקות ביניהן לגבי שטח שניתן לערב הסעודית על ידי איחוד האמירויות כחלק מהסכם משנת 1974 המונע מקטר מעבר יבשתי לאיחוד האמירויות. אזור אל-ח'ופוס, הנחשב לעשיר פוטנציאלית במצבורי נפט, גרם לתקריות גבול בין קטר וערב הסעודית באוקטובר 1992, ושוב בין מארס לאוקטובר 1994, במהלכן נהרגו כמה קטרים.²¹ שני הצדדים הציגו גרסאות שונות לגבי התקריות: קטר האשימה את ערב הסעודית בתקיפת עמדת גבול, בעוד שהסעודים טענו לתקרית בין שבטים בדווים משתי המדינות בשטח סעודי. בתגובה נסוגה קטר מהסכם משנת 1965, המסדיר את הגבול בינה לערב הסעודית (שממילא לא אושרר במלואו) והחזירה לשטחה מאתיים חיילים שלה מהכוח הצבאי המשותף שהוצבו בכווית. היו אף דיווחים על כוונתה לפרוש בשל כך מהמשפ"ם.²² התקריות גם הביאו את קטר להביע את מורת רוחה מהדומיננטיות הסעודית במשפ"ם. ערב הסעודית מצדה ניצלה את התקריות כדי להוכיח לקטר את מגבלותיה לבצע תמרונים מדיניים ולהפגין עצמאות ביחס לעמדות הארגון.

סכסוך הגבול בין קטר ובין ערב הסעודית היה מחלוקת אחת מיני רבות בין שתי המדינות. הן חלוקות גם לגבי הנוכחות האמריקאית בקטר, סביב שיפור יחסיה עם איראן ואף בשל צעדי הנורמליזציה שקטר נקטה בשעתו כלפי ישראל.²³

בוועידת המשפ"ם ב-1992 חתמו כל המדינות החברות על "הצהרת אבו דאבי", שהייתה למעשה הצהרת כוונות המדגישה את הצורך בפתרון מחלוקות טריטוריאליות בדרכי שלום ואת אי-החוקיות של השתלטות בכוח על שטחים. למרות זאת, הדבר לא הביא לשיפור היחסים בין ערב הסעודית לקטר, שאף הוחמרו עקב התקרבותה של האחרונה לאיראן (בניגוד לעמדת איחוד האמירויות) ולעיראק (בניגוד לעמדת כוויית) והעיבו על תפקוד המשפ"ם. במשך תקופה ארוכה ערב הסעודית וקטר לא הסכימו למינוי נציג מטעמן לתפקיד מזכ"ל הארגון, תקפו אחת את השנייה באמצעי התקשורת, וקטר אף השעתה לתקופה מוגבלת את פעילותה במשפ"ם.²⁴

התקריות בין קטר לערב הסעודית הביאו אותן לבקש סעד מצד שלישי. בתחילה הייתה זו כוויית, לאחר מכן איחוד האמירויות ולבסוף מצרים, שסייעה לשני הצדדים

להגיע להסכם שהפיג זמנית את המתיחות ביניהם וסיים את החרם הזמני של קטר על המשפ"ם. גם אז, קטר המשיכה לסרב לחתום על הסכם בין מדינות המשפ"ם למאבק בפשיעה, בשל העובדה כי הוא מצריך "מרדף חם" וחצייה של טריטוריות בדליקה אחר מבוקשים.

ב-1996 החלו ערב הסעודית וקטר בסימון הגבול ביניהן, אך רק במאוס 2001 הן הגיעו להסכם סופי סביב שישים ק"מ של שטח ימי ויבשתי המאכלס בעיקר שבטים בדווים. במאוס 2008 גם חידשו שתי המדינות את היחסים הדיפלומטיים המלאים ביניהן לאחר שש שנים של קרע בעקבות כעסה של ערב הסעודית על פעילותה של תחנת הטלוויזיה אל-ג'זירה והביקורת שהטיחה בבית המלוכה הסעודי.

עיראק ואיראן ראו במשבר בין קטר לערב הסעודית הזדמנות להחליש את האחרונה והביעו תמיכה בעמדת קטר. איראן אף הציעה לה לחתום על הסכם הגנה משותף כתחליף למשפ"ם. התערערות היחסים עם ערב הסעודית והיעדר מסגרת ביטחונית אפקטיבית במשפ"ם הביאו את קטר לחמם את יחסיה עם איראן, בין השאר כמשקל נגד לעוצמה הסעודית. התברר כי הסכסוך הקטרי-סעודי הוא פוליטי לא פחות מאשר טריטוריאלי, ונובע מיריבות בין ריאלד לדוחה גם בתחומים אחרים. כך, למשל, ערב הסעודית מעוניינת להפחית ממשקלה האזורי של קטר, ולצורך זה מנעה ממנה להעביר צינור גז אל כווית בטענה כי הוא מפר את הריבונות הסעודית.

בדצמבר 2008 הודיעו קטר וערב הסעודית כי הגיעו לשורה של הסכמים בנושאים שונים, בראשם הסכם על הסדרת הגבולות היבשתיים והימיים ביניהן, ונציגיהן חתמו עליו במאוס 2009 במטה האו"ם בניו יורק ובכך העניקו לו הכשר בין-לאומי. דווקא אז העלה איחוד האמירויות השגות כלפי ההסכם, בטענה כי זכויותיו באזור הגבול שבין קטר וערב הסעודית הופרו.

איחוד האמירויות וערב הסעודית

עם קבלת עצמאותו של איחוד האמירויות ב-1971 תמכה בריטניה בהארכת גבולו מערבה עד גבול קטר.²⁵ ערב הסעודית טענה לבעלות על אותה טריטוריה, וקבעה שהיא המדינה היחידה הגובלת בקטר. הסכם סודי מ-1974, שנחתם בין ערב הסעודית לאיחוד האמירויות ללא ידיעת קטר ונחשף רק ב-1995, העניק לראשונה רצועת חוף מזרחית לקואר אל-עודיד בתמורה לויתור שלה על נווה המדבר בוריימי, כיום אל-עין – שטח שנמצא במחלוקת מאז המאה ה-19 בין שבטים מערב הסעודית, עומאן ואיחוד האמירויות. איחוד האמירויות, שקיבל את עצמאותו רק שלוש שנים קודם לכן וחיפש הכרה בין-לאומית ומוצא לים בדרום המפרץ, ראה, קרוב לוודאי, בהסכם זה תשלום הכרחי לערב הסעודית. יוזכר, בהקשר זה, כי בתחילת שנות החמישים הדפה בריטניה, שחששה מניסיון של ערב הסעודית להתפשט טריטוריאלי על חשבון

שכנותיה הקטנות, בכוח חיל משמר סעודי מאזור בוריימי וחילקה את הכפרים ששכנו בו בין עומאן לנסיכויות שלימים הקימו את איחוד האמירויות.

ההסכם הסודי מ-1974 גם הקצה לערב הסעודית את ההכנסות משדה הנפט שייבה, אזור מחלוקת בגבול בינה ובין איחוד האמירויות המפיק יותר ממיליון חביות נפט ביום. ב-1999 החרים איחוד האמירויות (בתמיכת עומאן), לאות מחאה, ועידה של שרי הנפט של המשפ"ם בערב הסעודית, שהתקיימה במקביל לחנוכת שדה הנפט בשייבה, בטענה שהמארכת לא משתפת את האיחוד ברווחי השדה למרות ההסכם מ-1974. המתיחות ביחסים בין שתי המדינות החריפה גם על רקע ההתקרבות היחסית שחלה אז בין ערב הסעודית לאיראן, המחזיקה, כזכור, בשלושה איים של איחוד האמירויות במפרץ וקיבעה בהדרגה את ריבונותה עליהם בשורה של צעדים חד-צדדיים.

ב-2006 פתח איחוד האמירויות מחדש את סוגיית הגבולות עם ערב הסעודית בטענה כי מעולם לא אשרר את ההסכם מ-1974. יתכן והסיבה למתיחות המחודשת הייתה חילופי הגברי הן באיחוד האמירויות עם מותו של שייח זייד והן בערב הסעודית עם מותו של המלך פהד, אך גם הסירוב הסעודי מאותה שנה לאפשר מעבר של צינור גז מקטר לאיחוד האמירויות ומשם לעומאן. ח'ליפה בן זייד, שירש את אביו ב-2004, לא ראה את ההסכם מ-1974 באותה מידה של חשיבות כאביו ובביקורו הראשון בריאד כשליט איחוד האמירויות ב-2006 העלה את סוגיית הגבולות מחדש בפני מארחיו.

המתיחות בין ערב הסעודית לאיחוד האמירויות גברה בשל שיתוף הפעולה בין קטר לאיחוד האמירויות בהעברת גז טבעי קטרי לאיחוד ("Dolphin Project") דרך טריטוריה, שלטענת ערב הסעודית שייכת לה. המתיחות הביאה לפחות לתקרית ימית אחת בין ערב הסעודית לאיחוד האמירויות: במארס 2010 דווח על תקיפת סירה סעודית ומעצר שני אנשי משמר הגבול הימי הסעודי על ידי סירות משמר של איחוד האמירויות בשטח שנתר במחלוקת בגבול הימי המשותף. האירוע הנדיר קיבל פומבי למרות ניסיונות שני הצדדים להשתיקו והמחיש כי המחלוקת בעניין הגבול המשותף לא שכחו.²⁶ ואכן, מלבד ההתנגדות של ערב הסעודית להנחת צינור הגז, היא גם מתנגדת לבניית גשר בין איחוד האמירויות לקטר בטענה שהוא עובר מעל המים הטריטוריאליים שלה. ביוני 2009 אף עיכבה ערב הסעודית אלפי משאיות במעבר הגבול בינה ובין איחוד האמירויות כתוצאה מהמתיחות, והסבירה זאת כחלק מהגברת הפיקוח על כניסת משאיות מהאמירויות לשטחה.

סכסוכי הגבול עם ערב הסעודית הפכו לקריטיים עבור איחוד האמירויות. בעקבות זאת הקים האיחוד ב-2009 "מועצה לענייני גבול" – שדרוג של הוועדה שהייתה ממונה עד אז על הנושא. במפות רשמיות המודפסות באבו דאבי בשנים האחרונות, לא מופיעים השינויים שנעשו בגבול מכוח הסכם 1974; מאז 2006 מזהות המפות את הגבול של איחוד האמירויות כמסתיים בקטר. גם מפות רשמיות של ערב הסעודית מזהות את

אזור אל-עין כנמצא בשטח הממלכה. יתכן שיש בכך ביטוי לאסרטיביות גוברת מצד איחוד האמירויות – הכוח הכלכלי והצבאי השני בחשיבותו במשפ"ם – ורצון לאתגר את הדומיננטיות הסעודית.

עומאן ואיחוד האמירויות

פתרון הסכסוך על נווה המדבר בוריימי בין עומאן, איחוד האמירויות וערב הסעודית ב-1974 העניק לעומאן שלושה כפרים ולאיחוד האמירויות את ששת הנותרים. שלוש שנים לאחר מכן, בנובמבר 1977, נתנה עומאן פומבי לסכסוך בינה לבין נסיכות ראס אל-ח'ימה, אחת משבע החברות באיחוד האמירויות, היושבת בסמוך לחצי האי מוסנדם. הסכסוך נגע לקטע באורך 16 ק"מ בקרבת מְצַי הורמוז שהתגלו בו מרבצי נפט ניכרים. עומאן שלחה כוחות רגלים וספינת מלחמה בדרישה שראס אל-ח'ימה תפסיק את הפקת הנפט במקום. ערב הסעודית וכווית הציעו פתרונות פשרה שכללו החזקה משותפת בשטח ושותפות ברווחים מהנפט (הסכם דומה קיים בין ערב הסעודית לכווית), עריכת משאל עם בין תושבי האזור או הליכה משותפת לבוררות. מנהיגי עומאן ואיחוד האמירויות הסכימו לבסוף במאי 1999 לסימון חלק משמעותי (330 ק"מ) מגבולם המשותף, בניגוד לעמדת ערב הסעודית, וביולי 2008 חתמו על הסכם לסימון הגבול הנותר לאורך 272 ק"מ.

בשנים האחרונות החל איחוד האמירויות לבנות חומה בגבול עם עומאן כמכשול ביטחוני שימנע הברחות והגירה לא חוקית.²⁷ עומאן ביטאה את מורת רוחה כשאסרה בנובמבר 2010 על ספינות שיצאו מאיחוד האמירויות להיכנס למים הטריטוריאליים שלה, בלי שסיפקה הסבר רשמי לצעד חריג זה. בתחילת 2011 דיווחה עומאן, בהפגנה פומבית נדירה של מתיחות בין שתי המדינות, כי חשפה חוליית ריגול של איחוד האמירויות בשטחה וטענה כי האיחוד ביקש לאסוף מידע על "המוסדות הממשלתיים והצבאיים" בסולטנות.²⁸ השערות שונות הועלו בנוגע למניעים מאחורי הפרסום. לא מן הנמנע כי היה זה ניסיון למנוע מאיחוד האמירויות, המודאג מהתהדקות קשרי עומאן עם איראן ואף מתהליך הירושה הבעייתי בעומאן, להעמיק את המעקב אחר פעולותיה. נראה כי שתי המדינות התגברו על המשבר הזמני בסיועה של כווית, וביולי 2011 אף הגיע הסולטאן קאבוס לביקור רשמי באיחוד האמירויות.

* * *

שחרור כווית מהכיבוש העיראקי היווה במידה רבה זרז למדינות המפרץ הערביות האחרות להעלות מחדש דרישות טריטוראליות מהעבר ולערער על הסדר הקיים. נוספו לכך גילויי שדות נפט חדשים, "הזדקנות" שדות נפט קיימים ותנופת הפיתוח

העוברת על האזור, שהגבירו את "התיאבון" הטריטוריאלי. במקביל, הייתה זו גם תקופה לאיחוי קרעים. ב-1995 הגיעו ערב הסעודית ועומאן להסכם לסימון הגבול המשותף ביניהן (למרות היעדר מעבר גבול יבשתי בין שתי המדינות).²⁹ עשור אחר כך הסדירה גם כווית את סוגיית סימון הגבול בינה לבין ערב הסעודית, וב-2011 החלו שתי המדינות בסימונו בפועל.

סכסוכי הגבול הפנימיים במשפ"ם, שהובילו כאמור לכמה תקריות גבול, נראים ככאלה שהמדינות המערבות בהם מוכנות לפתור אותם באמצעים דיפלומטיים. הצהרתן בכינוס המשפ"ם ב-1994 כי עד הכינוס הבא הן יפתרו את כל סכסוכי הגבולות ביניהן מהווה ביטוי נוסף ליכולתו המוגבלת של הארגון, הפעם כמנגנון לפתרון סכסוכים בין חברותיו בדרכי שלום: כל ההסכמים שנחתמו עד כה, המסדירים את הגבולות ביניהן, היו בילטרליים. המשפ"ם נעדר מנגנון מוסדי אפקטיבי לפתרון סכסוכים, וועדות אד-הוק שהקים לצורך זה הוכחו כלא יעילות. למעשה, הוא הפך לאכסניה למפגשים מתוקשרים. הרגישות של כל אחת מחברות הארגון לריבונותה גם הקשתה על שיתוף הפעולה הביטחוני ביניהן, שקייב מעבר של כוחות צבא ממדינה למדינה, "מרדף חם" חוצה גבולות ואף הקמה של בסיסים משותפים בשטח ריבוני של אחת המדינות. כתוצאה מכך, כל היוזמות לביסוס סידורים ביטחוניים קולקטיביים במסגרת המשפ"ם נותרו אות מתה.

למתבונן מן הצד, סכסוכי הגבול בין מדינות המפרץ הערביות עשויים להיראות שוליים ובעלי השפעה זניחה על הביטחון האזורי. ואכן, סכסוכים אלה משמשים בעיקר "כלי" דרכו מגדירות ומנתבות שש המדינות את היחסים ביניהן ומבססות את מעמדן ביחס לשכנותיהן, אלא שיש להם גם השפעה שלילית על יכולתן לבסס מסגרת ביטחונית קולקטיבית, והמשקעים שהם מותירים אף מקשים על קיום יחסי שכנות טובה.

סכסוכי הגבול בחצי האי ערב אינם רק נחלת העבר, ולו בשל המשמעות הכלכלית, הפוליטית והביטחונית הגלומה בקביעת הגבולות. לא ברור באיזו מידה סכסוכים אלה הם בבואה של יריבויות פוליטיות קיימות בין מדינות המפרץ – בעיקר ניסיונות של ערב הסעודית להנהיג אותן ושל שחקנים חיצוניים כמו איראן לתקוע טריז ביניהן – או שהם עילה מרכזית למאבקים המדיניים הקיימים בין המדינות. כך או כך, שאלת סימון הגבולות תלווה את הפוליטיקה במפרץ גם בעתיד ותקשה על המדינות הערביות בו לפעול באופן קולקטיבי מול האתגר האיראני.

שער 2

מדינות המפרץ ואיראן

פרק ד'

ערב הסעודית

יחסי ערב הסעודית – איראן

יריבות אידיאולוגית-דתית ותחרות על השפעה אזורית מאפיינים את יחסיה של ערב הסעודית עם איראן. אחת מתוצאותיה של הטלטלה הנוכחית במזרח התיכון היא חשיפת העוינות בין שתי המדינות והעמקת המאבק ביניהן על צביון האזור. הפוטנציאל השלילי הטמון ב"אביב הערבי", כמו גם הניסיון של איראן לנכס לעצמה את הישגיו, לפחות בתחילה, עוררו את ערב הסעודית לצאת במידה רבה מהפסיביות היחסית שאפיינה את מדיניות החוץ שלה ולנסות לקדם היערכות בין-ערבית חדשה כמשקל נגד לאיראן. ניסיון זה והצורך להנהיג את המרחב הערבי מציב אתגר נוסף לפתחה של הממלכה ועשוי להעמיד אותה חשופה יותר מבעבר לתוקפנות איראנית. ערב הסעודית רואה באיראן מקור איום מרכזי מכמה סיבות. הראשונה היא רצונה של איראן לקדם במפרץ מערכת ביטחונית נקייה ממעורבות זרה, בראש ובראשונה אמריקאית, שבה תהיה לה עמדת הנהגה; השנייה היא ראיית איראן את עצמה כמייצגת נאמנה של העולם המוסלמי וכמי שקוראת תגר על תפקידה של ערב הסעודית כ"שומרת המקומות הקדושים לאסלאם". גם חתירתה של איראן ליכולת גרעינית צבאית וההשפעה שתהיה ליכולת זאת על עיצוב סדר היום האזורי מאיימות על ערב הסעודית, בשל ההשפעה שהן ייתנו לאיראן, בין היתר בשוק הנפט ואפילו על השיעים בממלכה הסעודית.

עם סיום מלחמת איראן-עיראק חלה התקרבות מסוימת בין ערב הסעודית לאיראן. תרמו לכך, בין היתר, הסכמתו של ח'ומייני להפסקת אש והחלטתו שלא לשלוח עולי רגל איראנים למכה – מה שגרם לכך, בפעם הראשונה מזה עשור, שאירועי החג' עברו ללא כל הפרעה.³¹ האינטרס של שני הצדדים לחמם את היחסים ביניהם ולפתור סוגיות שבמחלוקת התחזק לאחר הפלישה העיראקית לכווית, ואף הביא לחידוש היחסים ביניהם בתום מלחמת המפרץ הראשונה (מארס 1991). תהליך ההתקרבות הזהירה והחשדנית של מדינות המפרץ לאיראן הואץ עם בחירתו של מחמד ח'אתמי, שנתפס כמתון, לנשיאות איראן ב-1997.³² התהליך הובל על ידי ערב הסעודית, שלשם כך אף

פעלה במידה מסוימת להפסקת ההסתה בתחומה נגד איראן, חתמה עמה על שורה של הסכמים תרבותיים וכלכליים ואף התירה לאוניית מלחמה איראנית לעגון בנמל ג'דה שבים האדום – בפעם הראשונה מאז המהפכה האסלאמית (בפברואר 2011 התירה ערב הסעודית שוב לשתי ספינות איראניות לעגון בנמל ג'דה בדרכן לים התיכון). תהליך ההתקרבות המדודה בין ערב הסעודית לאיראן התחזק לאחר שירש העצר עבדאללה קיבל לידי את השלטון בממלכה בפועל ב-1995, בשל אי יכולתו של המלך פהד לתפקד. ההתקרבות הסעודית לאיראן התקבלה בעין לא יפה בקרב מדינות האזור ובמיוחד באיחוד האמירויות שחשש שהדבר יגרום לריכוך עמדת הממלכה והמשפ"ס בנושא האיים הכבושים על ידי איראן. ערב הסעודית האמינה, כי כל עוד איראן אינה מסיתה את השיעים בתחומה כנגד בית המלוכה, היא עשויה אף לשמש כבלם לכוחה של עיראק. איראן מצדה ראתה בשיפור היחסים עם מדינות המפרץ אמצעי שיקל עליה לשכנע אותן להתנגד לנוכחות האמריקאית באזור. לצורך זה היא דיברה בפומבי בשבח חיזוק הקשרים בין המדינות ואף העלתה רעיון למסגרת ביטחונית חדשה במפרץ. למרות השינוי בדינאמיקה ביחסים עם איראן והמדיניות הפרגמטית יותר שלה, ערב הסעודית נותרה חשדנית באשר לכוונותיה. חשדותיה מצאו תימוכין, בין השאר, בקיומו של ארגון פרו-איראני בשטחה שהיה פעיל בקרב האוכלוסייה השיעית בממלכה ושאנשיו קיבלו השראה, תמיכה והדרכה מאיראן. ערב הסעודית חושדת שארגון זה עמד מאחורי הפיגועים שאירעו ביוני 1996 באל-ח'ובאר.³³

יחסי סונה – שיעה

לסכסוך הסוני-שיעי תפקיד חשוב ביחסים בין שני עברי המפרץ בכלל ובין ערב הסעודית לאיראן בפרט. אמנם, השיעים מהווים רק עשרה עד חמישה עשר אחוזים מכלל המוסלמים (בין 130 מיליון ל-200 מיליון נפש מתוך 1.3 מיליארד מוסלמים בעולם), אך במפרץ הם מהווים כשמונים אחוזים מהאוכלוסייה.³⁴ ערב הסעודית האשימה לא פעם את איראן בתמיכה במיעוט השיעי בתחומה ובעידוד הפגנות אלימות בעת החג', כדי לנסות ולערער את מעמדו של המשטר מבית ואת מעמדה של ערב הסעודית בעולם המוסלמי. הצהרות של בכירים איראנים בדבר אי-כשירותו של בית סעוד להגן על מכה ומדינה נתפסו בערב הסעודית כהסתה ואיום על יציבות הממלכה וכבעלות פוטנציאל לאי-שקט פנימי. ערב הסעודית קיוותה כי דיאלוג עם איראן יסייע לרסן את עוצמתה ולשמרה ככוח מאזן, גם אם בכך היא סטתה מהמדיניות האמריקאית של "בלימה כפולה". הסעודים, שידעו כי ארצות הברית תיחלץ לעזרתם במידת הצורך, חשו בטוחים דיים כדי לחמם את יחסיהם עם איראן, והאמינו שהדבר יסייע להם לשמור על שקט יחסי בקרב המיעוט השיעי בתחומם, המרוכז רובו ככולו בצפון-מזרח המדינה.

בשנים 1979-1981 אירעו באזור זה, ובמיוחד סביב נאות המדבר של חסה וקטיף, הפגנות המוניות של שיעים שקיבלו "רוח גבית" ממהפכת ח'ומייני. עד אז, תחושת הקיפוח של השיעים לא קיבלה ביטוי מעשי. המהפכה האסלאמית הפיחה חיים במיעוט השיעי בערב הסעודית ונראתה לו כאלטרנטיבה לדיכוי שחש מצד בית סעוד. העימות שהחל בין האוכלוסייה השיעית לבין המשטר הסעודי נרגע עם מותו של ח'ומייני, כאשר פחת הלהט המהפכני באיראן והשיעים בערב הסעודית הכירו בכוחו של הממסד הוהאבי בממלכה וחתרו בהדרגה להסדרים עם השלטון כדי לשפר את מעמדם. יצוין כי הזרם הוהאבי באסלאם מערער על כשרותם האסלאמית של השיעים ואף על מוצאם הערבי, דבר שהביא את ערב הסעודית – מייצגת זרם זה – להטיל הגבלות חמורות על השיעים בתחומה. זאת, מתוך שאיפה להביא לבידודם ולמנוע מהם ביטוי פוליטי וחופש פולחן דתי.

הפלישה האמריקאית לעיראק ועליית עוצמתה של איראן הפיחו תקווה בלב השיעים בערב הסעודית כי בית המלוכה יעניק להם זכויות חברתיות-פוליטיות, אך לשווא. בראיית הסעודים, האיום האיראני חמור לא רק מפני השלכותיו על מאזן העוצמה במפרץ, אלא גם בשל השלכות מהותיות שיש לו על ביטחונה הלאומי של הממלכה: אם ידה של איראן תהיה על העליונה, הלגיטימיות של בית המלוכה הסעודי עלולה לעמוד למבחן הן מכיוונום של סונים רדיקאלים המבקשים לעצור את השיעה והן מצד

של שיעים סעודים, שעליית כוחה של איראן עלולה להביאם לניסיון לנצל את המצב כדי לערער את יציבות הממלכה. השיעים נותרו בעיה ביטחונית לערב הסעודית לא רק בשל קרבתם הגיאוגרפית והרעיונית לאיראן, אלא גם נוכח הימצאותם בסמוך למאגרי הנפט הגדולים בעולם (רבים מהשיעים הם עובדי תעשיית הנפט, גם אם הם לא נהנים מרווחיה).

ב-1993, ושוב לאחר 2003, בעקבות לחץ אמריקאי, נקט עבדאללה שורה של צעדים לפירוק המתחים עם המיעוט השיעי, ובהם הכרזה על "דיאלוג לאומי". ב-2005 וב-2011 אף נערכו בחירות למחצית ממושבי המועצות העירוניות גם באזורים השיעים, אך בית סעוד לא הרחיק לכת עד כדי הכרה בשיעה כזרם מרכזי באסלאם ונמנע עד היום מלהעניק לשיעים מעמד של אזרחים שווי זכויות. הקיפוח הבסיסי של האוכלוסייה השיעית בממלכה נותר בעינו ומפעם לפעם אף עולה על פני השטח.

השיעים מעולם לא היו קרובים לאיים על יציבות הממלכה אך החשש הסעודי שמא איראן תסית את האוכלוסייה השיעית בתחומה גבר לאור האירועים בבחריין בראשית 2011. ערב הסעודית חוששת מהגברת הפעילות האיראנית להתססת השיעים בתחומה אם וכאשר איראן תשיג יכולת גרעינית שתקנה לה כוח סחיטה כלפיה. בשלהי 2011, ושוב בתחילת 2012, נראה היה שהחשש הסעודי מתגשם, ולו חלקית. בפעם הראשונה מאז החלו אירועי "האביב הערבי", ובשונה מהפעמים הקודמות בהן יצאו השיעים בממלכה להפגין, הפעם הם אחזו בנשק. בעקבות כמה תקריות, שחלקן פרצו לא הרחק ממסוף הנפט הגדול מסוגו בעולם בראס טנורה, בהן נהרגו מספר שיעים ונפצעו כמה עשרות, מיהרו השלטונות הסעודיים להאשים "מדינה זרה"³⁵ – שם קוד למעורבות איראנית – בליבו המתוחות. דרך מקובלת למנוע ביקורת מבית על בית המלוכה, בעיקר מכיוונם של גורמים סונים רדיקאליים.

בלימת איראן

כמה גורמים עמדו מאחורי המדיניות הפרגמטית יחסית של איראן במהלך שנות התשעים וראשית העשור הקודם – מות ח'ומייני, סיום מלחמת איראן-עיראק, התפרקותה של ברית המועצות ועוד – אך עלייתו של אחמדינג'אד לשלטון הביאה לסיום "ירח הדבש" בין איראן לערב הסעודית, שאפיין במידת מה את תקופת נשיאותם של רפסנג'אני וח'אתמי, והביאה לעלייה בחומרת האיום שבראיית הממלכה נשקף מאיראן. נשיאותו של אחמדינג'אד סימנה תפנית ברורה ממדיניות קודמיו: חזרה למדיניות אנטי-סעודית, התעקשות על סיסמאות של "ייצוא המהפכה", הדגשת היישום הקרוב של החזון השיעי המשיחי, ולצד אלה חזון של הגמוניה אזורית. בנאום לציון שלושים שנה למהפכה הבהיר אחמדינג'אד את תפיסתו כשאמר על קברו של מייסד המהפכה: "המהפכה

אינה מוגבלת לגבולות איראן... היא עודנה חיה לאחר שלושים שנה. אנו עדיין בתחילת המסלול, ולפנינו שינויים גדולים. המהפכה הרועמת הזו תמשיך עד שיוטמע הצדק".³⁶ ערב הסעודית מעדיפה ככלל לנטרל סכנות לביטחון הלאומי שלה על ידי "פיזור סיכונים", הימנעות משימוש באמצעים צבאיים גלויים וניסיון לחמוק מתפקידי הובלה ומנהיגות. דיפלומטיה וכסף הם הכלים המועדפים עליה, ולצד ניסיון לפעול מאחורי הקלעים. אמנם, הממלכה מצוידת בכלים טובים למדי להתמודד עם מחאה פוטנציאלית מבית – יכולת כלכלית אדירה, לגיטימציה דתית ונאמנות של המשמר הלאומי – אך שליטיה מבינים כי כיום אין די באמצעים המסורתיים שבעזרתם הם עיצבו את מדיניות החוץ שלהם במשך שנים וכי הם צריכים לנקוט אמצעים חדשים כדי לנטרל סכנות לביטחון הלאומי, ואם יש צורך – אף לנסות ולקחת לידיהם את מושכות ההנהגה בעולם הערבי.

עליית מעמד השיעים בעיראק בעקבות הפלת סדאם חוסיין והעמקת המעורבות האיראנית שם הגבירו את חששן של ערב הסעודית ומדינות סוניות אחרות מהיווצרותן של "סהר איראני-שיעי" מאיים בלב העולם הסוני. תרם לחשש זה לא רק המצב בעיראק, אלא גם בלבנון, בחריין ובתימן. ריאד הזהירה את ארצות הברית עוד טרם פלישתה לעיראק כי אם סדאם יודח, איראן עלולה להעמיק את שליטתה שם ואף להגביר את אחיזתה בדרומה, שרוב אוכלוסייתו היא שיעית. ערב הסעודית העדיפה כי כוח סוני, גם אם מדכא, יתפוס את השלטון בבגדאד כדי למנוע בדרך זו כל אפשרות של התחזקות השיעים. הפלישה האמריקאית לעיראק, שהגישה לדברי ערב הסעודית "את עיראק לאיראן על מגש של כסף", הביאה אותה להגדיל את סיועה למיעוט הסוני בעיראק, שהיה מעורב במאבק הדמים עם המיליציות השיעיות על צביונה של המדינה העיראקית (סעודים רבים יצאו לעיראק במטרה להילחם באמריקאים ובשיעים כאחד), היה זה מהלך דומה לסיוע שנתנה הממלכה לגורמים נוספים שהתמודדו עם איומים איראניים בתחומן, כמו לבנון, בחריין ותימן. ראש ממשלת עיראק, אל-מלכי, אף האשים את ראש המודיעין הסעודי, הנסיך מוקרן בן עבד אל-עזיז, בהקמת כוח סוני חמוש נגד המיליציות השיעיות, שהחריפה את מלחמת האזרחים במדינה.³⁷ ערב הסעודית מצדה נמנעה עד כה מלשלוח שגריר תושב מטעמה לבגדאד – איתות ברור כי אינה בוטחת בממשלת עיראק.

הביקורת הסעודית על הפלישה לעיראק הוחלפה בשנים האחרונות בביקורת על העזיבה החפוזה של כוחות צבא ארצות הברית את המדינה והשארתה "לידי האיראנים". החשש הסעודי שהדבר יאפשר לאיראן להעמיק את חדירתה למרחב הערבי, לאיים ביתר קלות על שכנותיה הקטנות לחוף המפרץ ולהגיע קרוב יותר לשדות הנפט החשובים בכווית ובצפון-מזרח ערב הסעודית.

ככלל, ערב הסעודית עשתה כל שביכולתה כדי למשוך גורמים סוניים מהמחנה הפרו-איראני למחנה הפרו-סעודי ולשרטט קו ברור, על בסיס עדתי, בינה לבין איראן. היו לכך כמה דוגמאות בשנים האחרונות, כמו הניסיון לגרור את חמאס למחנה הסעודי, בין היתר באמצעות מתן חסות ל"הסכם מכה" להסדרת היחסים הפנים-פלסטיניים, והמאמצים למנוע התקרבות בין איראן למצרים שלאחר מובארכ. ישנו חשש בממלכה כי ההנהגה החדשה במצרים תיטה יותר מקודמתה לכיוון איראן, גם כדי להשביע את דעת הקהל הנוטה לכיוון זה. בחודשים שלאחר הפלת מובארכ אף נשמעו בקהיר התבטאויות בדבר הצורך לחדש את היחסים הדיפלומטיים עם טהראן. בכירים איראנים קיבלו בברכה את הכוונה שהושמעה במצרים לפתוח דף חדש ביחסים עם איראן, ואף אמרו כי "ההתנגדות של מצרים לישראל" ו"אימוצה את מודל המהפכה האסלאמית" יוצרים מכנה משותף בינה לבין איראן. מול חשש זה העבירה ערב הסעודית למצרים סיוע בסך של ארבעה מיליארד דולר, שנועדו לסייע לכלכלה המצרית "לצוף מעל המים" (איחוד האמירויות העבירה למצרים על פי הדיווחים כשלושה מיליארד דולר) ו"הסירה את האבק" משורה של מיזמים משותפים שנועדו לחזק את קשריה עם קהיר, בכלל זה הצעה ישנה לבניית גשר שיחבר בין ערב הסעודית למצרים מעל מְצרי טיראן. הממלכה הסעודית מעורבת כיום יותר מאי פעם גם בזירה הפוליטית המצרית באמצעות תמיכה במספר גופים פוליטיים, והיו גם דיווחים על כוונה לצרף את מצרים לחלק מוועדות המשפ"ם.

היחסים עם סוריה

יחסי ערב הסעודית עם בת בריתה העיקרית של איראן הידרדרו על רקע הדיכוי האלים של המחאה בסוריה שהחלה במארכ 2011. עוד קודם לכן כשלה ערב הסעודית בניסיון לחלץ את סוריה מציפורני איראן וליצור גוש אנטי-איראני מלוכד שיורכב ממדינות סוניות פרו-מערביות. המחאה בסוריה העניקה לה הזדמנות מיוחדת לנסות לעשות זאת. היא מקווה כי החלשתו של משטר אסד תסייע לה בכך ותפחית מכוחו של הציר הרדיקאלי. התקשורת הסעודית ביקרה את הקשרים בין סוריה לאיראן, וחלקה אף האשימה את טהראן במעורבות בדיכוי המהומות בסוריה.

מדיניותה הנוכחית של ערב הסעודית מהווה מפנה ביחסה למשטר אסד. לאחר הקרע בין שתי המדינות בעקבות רצח ראש ממשלת לבנון חרירי ב-2005, הוביל עבדאללה מדיניות של פתיחות יחסית כלפי סוריה, במטרה לנסות ולתקוע טריז בינה לבין איראן. הוא נפגש עם אסד שלוש פעמים ב-2009 ואף החזיר את השגריר הסעודי לדמשק, אך עם התגברות המהומות בסוריה הוא קרא באוגוסט 2011 לשגרירו לשוב לריאד. צעד זה מהווה עדות להתייצבות נוספת של ערב הסעודית – לאחר שעשתה זאת גם בבחריין – נגד החזית הרדיקאלית בראשות איראן והבנה כי האירועים

בסוריה הגיעו לרמה שעשויה להטות את הכף לרעת שושלת אסד. כחלק מהמאמץ להחליש את הציר האיראני-סורי פעלה ערב הסעודית, יחד עם קטר, גם לסיים את חברותה של סוריה בליגה הערבית ואף בתמיכה בפועל באופוזיציה הלוחמת. צעדים אלה משתלבים עם הגישה האסרטיבית מבעבר שאימצה ערב הסעודית מאז תחילת אירועי "האביב הערבי" ומבטאים ניסיון מצדה לעצב מחדש את מפת הבריתות באזור בהתאם לאינטרסים שלה.

היחסים עם מדינות המפרץ, ירדן ומרוקו

ערב הסעודית מנסה להביא לאיחוד שורות בין מדינות המפרץ. במסגרת זאת חלה התקרבות בינה לבין קטר, והיא עומדת מאחורי מרבית הסיוע לבחריין ולעומאן. בנוסף, היא מבקשת לצרף את ירדן (ואולי גם את מרוקו) לגוש של מונרכיות, כדי למנוע מהן לעשות רפורמות בלתי רצויות בעיניה ואולי אף, כפי שהחל לעשות מלך מרוקו, להפריד בין הרשויות או להפוך בעתיד למונרכיה חוקתית. בניסיונה "לחסן" את המשטרים המלוכניים מפני סיכונים אפשריים ליציבותם, גם מובילה ערב הסעודית את המשא ומתן עם ירדן לצירופה, באופן זה או אחר, למועדון היוקרתי של המשפ"ם. היא עושה זאת למרות הסתייגות חלק מחברות הארגון החוששות שהדבר יפגע במעמדן, ושלא שכחו את תמיכת המלך חוסיין בסדאם במלחמת המפרץ הראשונה. בצעד דרמטי הוזמנו במאי 2011 ירדן (שביקשה להצטרף למשפ"ם עוד לפני 15 שנה ולא נענתה) ומרוקו להגיש את מועמדותן לארגון. ההערכה היא כי ערב הסעודית עומדת מאחורי היוזמה, כשעיקר מטרתה היא לנסות ולחסן את בתי המלוכה מפני זעזועים פוליטיים ולגבש גוש מתון כמשקל נגד לאיראן.

מטריית ההגנה האמריקאית אפשרה במידה רבה לערב הסעודית להישאר במשך שנים פסיבית בסוגיות מדיניות ואסטרטגיות שונות. התרחבות המחאה העממית באזור ב-2011 והתחושה הגוברת בריאד כי היא נותרה לבדה כדי להתמודד עם האיומים על יציבות המשטר הביאו אותה במידה רבה לזנוח את הפסיביות שאפיינה את מדיניות החוץ שלה כדי לנסות לשמר את הסטאטוס קוו. כחלק ממאמץ זה שלחה ערב הסעודית כוחות צבא לבחריין השכנה במטרה לוודא כי בית ח'ליפה לא יהפוך למונרכיה חוקתית וכי המחאה השיעית שם לא תדביק את הריכוזים השיעים בצפון-מזרח הממלכה. בחריין היא המדינה הקרובה ביותר לערב הסעודית גיאוגראפית והיסטורית. התסיסה השיעית במדינת האי הזעירה, שהחלה בראשית 2011, נתפסה כמרידה בחסות איראנית והביאה, כאמור, את ערב הסעודית לשלוח, תחת דגל המשפ"ם, וככל הידוע ללא תיאום מוקדם או הסכמה עם ארצות הברית, כוחות צבא למקום – כפי שעשתה במחצית השנייה של שנות התשעים. שיגור הכוחות היה צעד שנועד לאותת לאיראן כי בחריין נמצאת בתחום השפעתה של ערב הסעודית. הממלכה זקפה הישגים לא

מבוטלים במהלך זה: איראן נתפסת יותר מבעבר, גם עבור מדינות מחוץ לאזור, כגורם שלילי מעצם תמיכתה בתסיסה השיעית. תוצאות המחאה בבחריין הוכיחו עד כה את מגבלות כוחה של איראן ואת קשייה לתרגם להישגים פוליטיים את סיועה לקהילות הנתמכות על ידיה. בנוסף, לאירועים בבחריין הוצמדה התווית של מאבק בין-עדתי, דבר שלא מועיל לאיראן בניסיונה למצב את עצמה ככוח הגמוני ולמקד לצורך זה את תשומת הלב בישראל ולהסיטה מהמאבק הסוני-שיעי.

שיגור הכוחות הסעודיים לבחריין נתקל בביקורת חריפה מצד איראן, שהשוותה אותו לפלישת סדאם חוסיין לכווית ב-1990³⁸ ואף הביא לשורה של תקריות ובהן תקיפה של שגרירות ערב הסעודית בטהראן.³⁹ איראן גם הואשמה על ידי ערב הסעודית ברציחתו של דיפלומט סעודי בפקיסטן במאי 2011 ובבנגלדש במרץ 2012, במה שנראה כשפל חדש ביחסים בין שתי המדינות. דפוס הפגיעה בדיפלומטים ובאנשי עסקים סעודיים אינו חדש – איראן פגעה וניסתה לפגוע בדיפלומטים סעודיים בלבנון, בטורקיה, בבלגיה ובתאילנד, ובאוקטובר 2011 אף נחשף ניסיון איראני לפגוע בשגריר ערב הסעודית בארצות הברית, עאדל אל-ג'וביר.

נראה כי ההתקוממות בבחריין העניקה תחושת דחיפות לרצון הסעודי לבלום את השפעתה של איראן בזירות שונות במזרח התיכון. בהקשר זה יש לראות את קריאתו של טארק אל-חומידי, עורך אל-שרק אל-אווסט – היומון המהווה במידה רבה שופר לאלטיה הסעודית – למאמץ כולל לצמצם את השפעתה של איראן באזור ו"להחזירה לתוך גבולותיה הטבעיים". לדבריו, בכך יקוצצו הזרועות ששלחה איראן למדינות אלו והיא תיאלץ לטפל בבעיותיה הפנימיות.⁴⁰

חוסר יכולתה של בחריין להתמודד לבדה עם ההתקוממות השיעית בתחומה, ולצד זה הקשיים בלחימה מול השיעים הח'ותים בגבול ערב הסעודית עם תימן, אתגרו את תפיסת הביטחון הסעודית והביאו להכרה כי גם השקעה מאסיבית בנשק מתקדם אין בה כדי להביא מזור לאתגרים הביטחוניים אתם מתמודדת הממלכה. הפלתו של נשיא מצרים מובארכ – בעל ברית קרוב של ערב הסעודית בשנים האחרונות – האירועים האלימים בבחריין, חוסר היציבות הכרונית בתימן, הסכנות הטמונות ב"אביב הערבי" ונטייתה הגוברת של עיראק לעבור לתחום ההשפעה האיראני העצימו את החשש בריאד מפני התמוטטות הסטאטוס קוו. הגיבוי שהעניקה עיראק לשיעים בבחריין, תמיכתה במדיניות איראן באופ"ק מול ערב הסעודית, הידוק הקשרים הכלכליים בין עיראק לאיראן וצעדים נוספים שנקטה ממשלת אל-מלכי, כמו מתן תמיכה כלכלית ופוליטית למשטר אסד בסוריה, מוכיחים בראיית ערב הסעודית את טענתה כי עיראק הפכה לעושת דברה של טהראן, ולמעשה למדינת לוין איראנית. זו הסיבה לכך שערב הסעודית התנגדה לנסיגה אמריקאית כוללת מעיראק וביקשה להתנות אותה ברפורמה

פוליטית מקיפה אשר תבטיח ש"לעושי דברה של איראן" לא תהיה שליטה בלעדית על מוסדות המדינה.⁴¹

עליית כוחה האזורי של איראן והפיכתה של עיראק למדינה השיעית הערבית הראשונה הביאו את תורכי אל-פייסל להתבטא, בנאום בפני דיפלומטים מערביים ביוני 2011, בחריפות כלפי איראן: "הבחישה וערעור היציבות על ידי איראן במדינות בעלות רוב שיעי כמו עיראק ובחריין וכן במדינות עם קהילות שיעיות משמעותיות... חייבת לבוא אל קיצה... ערב הסעודית תתנגד לכל פעולותיה של איראן במדינות אחרות, משום שעמדתה היא שלאיראן אין זכות להתערב בענייניהן הפנימיים של מדינות אחרות".⁴²

יורש העצר ושר הפנים הסעודי, הנסיך נאיף, שמונה לתפקידו באוקטובר 2011, תקף גם הוא, בהתבטאות רשמית ראשונה שלו, את איראן ואמר כי לא יכולות להיות פשרות איתה. בהתייחסו לניסיון ההתנקשות בשגריר ערב הסעודית בארצות הברית, אמר נאיף כי ארצו מוכנה להתמודד עם כל תרחיש בכל האמצעים הנדרשים. ואכן, נראה כי הממלכה מוכנה כיום יותר מתמיד לרתום את כל נכסיה הכלכליים, המדיניים והביטחוניים למאמץ להתמודד עם השאיפות האזוריות של איראן. תורכי אל-פייסל צוטט באומרו: "איראן פגיעה מאוד במגזר הנפט, ובתחום זה יש הרבה מה לעשות כדי ללחוץ על הממשלה הנוכחית בטהראן", תוך איום כי ערב הסעודית לא תהסס להשתמש בנשק הנפט ולהגביר את הפקתו כדי לחפות על גריעת נפט איראני מהשווקים.⁴³ יתכן וזהו איתות של ערב הסעודית כי היא מוכנה לקחת על עצמה את האחריות לצמצם את הנזק הצפוי לכלכלה העולמית אם יוחרפו הסנקציות על איראן ויוטל עליה אמברגו נפט, או אף לצמצם את ההשלכות של התקפה אפשרית על מתקני הגרעין האיראניים, בראשן פגיעה בייצוא הנפט מהמפרץ דרך מצרי הורמוז.

הזירה הפנימית

מלבד האיום הגלום בעלייתה של איראן, ניצבת ערב הסעודית בפני שורה של אתגרים, שהמרכזיים שבהם קשורים לבעיית הטרור שהוחמרה עקב המצב בתימן, לתסיסה חברתית פוטנציאלית בממלכה ואף להסדרת תהליך הירושה השלטונית.

תהליך העברת הירושה בערב הסעודית אינו נטול סיכונים, ולו בשל העובדה כי מרבית בניו של אבן סעוד זקנים וחולים, וכל שאר המועמדים הפוטנציאליים הינם חסרי ניסיון בניהול ענייני הממלכה. התהליך מלווה במאבקים עזים המתרחשים, למעט מקרים יוצאי דופן, מאחורי הקלעים, דבר המקשה על היכולת לחזות את פני המשטר הסעודי בשנים הקרובות.

יכולתה של ערב הסעודית להוות משקל נגד לעליית איראן, כבוררת וממתנת של סכסוכים בין-ערביים וכעמוד תווך במדיניות האמריקאית במרחב קשורה קשר הדוק

ליציבות בית המלוכה ולצורך להעביר באופן חלק את הירושה. מותו של סולטאן, יורש העצר ושר ההגנה, ומחלתו של המלך עבדאללה ושל יורש העצר נאיף עלולים להעמיד למבחן את המוסדות שנוספו בשנים האחרונות לממסד הסעודי ונועדו לשמר רציפות שלטונית, ואולי אף לחייב את המלך להעביר את השרביט לדור הנכדים.⁴⁴

פרק ה'

כווית

גישתה של כווית כלפי איראן קרובה לזו של ערב הסעודית ומושפעת מקרבתה הגיאוגרפית לאיראן, מעמדותיה השליליות של האחרונה כלפיה, מפעילות חתרנות וטרור איראנית ומהימצאותם של ריכוזים שיעים בתחומה. פלישת סדאם חוסיין לכווית הפיחה בשיעים, המהווים כשלושים אחוזים מהאוכלוסייה, רגשות לאומיים, ולאחר שחרור המדינה מהכיבוש העיראקי הם אף נשבעו אמונים למשפחת אל-סבאח השלטת, למרות שנותרו מסויגים כלפיה. השיעים משולבים במערכות החברה והכלכלה בכווית יותר מאשר בבחריין ובערב הסעודית, וניתן למצוא אותם במגזרים רגישים כמו חברת הנפט הלאומית (בן העדה השיעית אף שימש בעבר כשר הנפט של כווית), בצבא ובמשטרה. למרות זאת, היחס אליהם בקרב הסונים בכווית הוא במידה רבה כאל "גיס חמישי". רגישותה של כווית לפעילות שיעית בתחומה נובעת גם מחשש שבכל עימות עם איראן, במיוחד במקרה שמתקני הגרעין שלה יותקפו, היא עלולה להתסיס את השיעים באמירות.

כווית הייתה המדינה הראשונה במפרץ שכוננה יחסים דיפלומטיים עם ברית המועצות. העמקת קשריה עם ארצות הברית באה רק במהלך מלחמת איראן-עיראק. ההתקפות האיראניות על אינטרסים כוויתיים, במיוחד לאורך שנות השמונים, הביאו את כווית לזנוח בהדרגה את רעיון "ההסתמכות העצמית" ולהסתייע יותר ויותר בארצות הברית לשם הגנה, תוך ניסיון לאזן בין הסתמכות על זרים לצורך ביטחונה ובין שמירה על מידה של עצמאות ביחסי החוץ שלה.⁴⁵

במאמציה לנטרל סכנות לביטחונה הסתמכה כווית עד הפלישה העיראקית על ניסיונות תיווך וסיוע כלכלי, וכן על שימור יחסים תקינים עם המרחב הערבי, תוך הדגשת תרומתה ל"סולידאריות הערבית". הפלישה הביאה אותה, כמו את מרבית מדינות המשפ"ם, לבקש ולו זמנית את קרבתה של איראן, כמשקל נגד לעוצמתה של איום פוטנציאלי עליה ואף אירחה בתחומה גורמי אופוזיציה עיראקיים שיעים. כתוצאה מכך, צעדי הנורמליזציה שלה עם עיראק הם איטיים, ונושאים כמו שאלת

נעדרי המלחמה, סימון הגבול המשותף, תשלום פיצויים על נזקי המלחמה והותרת עיראק (תחת פרק 7 של מגילת האו"ם) נותרו ללא פתרון. החשדנות הכוויתית כלפי עיראק נמשכת גם בשל העובדה שבבגדאד שולטת ממשלה שיעית הנתפסת ככווית כעושת דברה של איראן.

בתחילת 2012 נראה כי יחסי כווית עם עיראק הגיעו לשפל חדש, המזכיר בכמה אספקטים את היחסים בין המדינות לפני הפלת סדאם חוסיין ב-2003. כך, למשל, פוליטיקאים עיראקיים מותחים ביקורת על כווית בשל בניית נמל ימי במזרח האי בוביאן, בסמוך לגבול בין שתי המדינות, נמל שלטענת העיראקים יפגע בכלכלתם מפני שיסיט את הסחר הימי לכווית. יש גם עיראקים המעלים ספקות מחודשים באשר לחוקיות הגבול בין כווית לעיראק. בכמה הזדמנויות אף העלתה כווית את הכוונות בצבאה ופרסה אותו באי בוביאן ולאורך הגבול עם עיראק, במיוחד לאחר איומים של מליציות שיעיות, בראשם "גדודי חזבאללה", ניסיונות חציה של הגבול, ירי על שגרירות כווית בבגדאד (בעקבותיו עזב השגריר הכוויתי זמנית את עיראק) ואף ירי של רקטות מכיוון עיראק לכווית.⁴⁶

היה זה בעיקר האיום מכיוונה של עיראק שהביא את כווית להפקיד את ביטחונה בידי ארצות הברית. בספטמבר 1991 נחתם בין שתי המדינות הסכם ביטחוני מקיף ומאז הוא מחודש כל עשור. מרבית כוחות ארצות הברית שפלשו לעיראק ב-2003 נכנסו אליה משטחה של כווית, וזו שימשה גם כתחנת מעבר דרכה נסוגו מרביתם בשנים 2009-2011. סיום הנוכחות האמריקאית בעיראק עתיד להעמיק עוד את חשיבותה של כווית, הפעם כשטח ריכוז של כוחות אמריקאים שיתמקמו בו כ"פיצוי" על הנסיגה מעיראק (הכוח האמריקאי בכווית עמד בסוף 2011 על 29,000 חיילים).⁴⁷ השארת כוחות צבא אלה בכווית באופן קבוע, בנוסף על הכוחות שכבר נמצאים שם, תעניק גמישות לארצות הברית ותסייע לה במענה לצרכים שונים שיתעוררו במפרץ. תמיכתה של כווית במאמץ המלחמתי האמריקאי בעיראק הביאה להכרזה עליה כ-"Major Non-NATO Ally" – תואר שניתן עד כה במפרץ רק לבחריין. בשנים האחרונות פועלת כווית להחזיר את גודל צבאה לעוצמתו טרם הפלישה העיראקית, ואף התחילה בבניית זרוע ימית בסיוע אמריקאי. כווית היא גם לקוחה של נשק אמריקאי מתקדם ומאפשרת הצבה מוקדמת של ציוד אמריקאי בבסיסה, וכן גישה אליהם לכוחות צבא של ארצות הברית.

שבת אל-סבאח עשה לאורך השנים שימוש בכלים דיפלומטיים וכלכליים כדי לפייס שכנים עוינים ולזכות באהדה בעולם הערבי. במסגרת זאת פעלה כווית לתווך בין ניצים ובכך לתרום לביטחונה.⁴⁸ האמירות גם תיווכה בכמה מקרים בין חברותיה למשפ"ם, כמו, למשל, בסכסוך שהתגלע בין איחוד האמירויות לעומאן סביב "רשת ריגול" של איחוד האמירויות שנחשפה במסקט בראשית 2011. כווית גם הקפידה לטפח

קשרים, כולל ביטחוניים, עם מדינות ערביות שמחוץ למשפ"ם – גוף אותו לא ראתה כנדבך ביטחוני משמעותי עבורה. כווית גם קשרה, במיוחד במהלך שנות השמונים והתשעים, קשרים ביטחוניים לא מבוטלים עם מצרים וירדן, בשל מרכזיותן ומעמדן בעולם הערבי ובשל הפוטנציאל שהיה טמון בכוחן הצבאי.

העוינות המופגנת של איראן וכוונותיה התוקפניות כלפי כווית לאורך השנים כמו גם מדיניותה של ארצות הברית ביחס לאיראן, הביאו בשנים האחרונות את כווית לראות במשטר הנוכחי בטהראן את האיום המרכזי על ביטחונה הלאומי, הגם שהדבר לא בא לידי ביטוי בהתבטאויות פומביות. כווית, כמו שאר חברותיה למשפ"ם, אף החלה בפעלתנות מסוימת אל מול האיום הגלום בהפיכת איראן למדינה גרעינית. בין השער דווח כי עצרה אזרחים כווייתיים באשמה של שיתוף פעולה עם משמרות המהפכה של איראן והפסיקה לזקק נפט איראני. הבנק המרכזי של כווית אף הורה להקפיא פעילות של גורמים המזוהים עם תוכנית הגרעין והטילים של איראן. ההחמרה בתפיסת האיום האיראנית היא, קרוב לוודאי, גם פועל יוצא של ריבוי הדיווחים וההערכות בדבר פעילות איראנית עוינת בכווית, בראש ובראשונה על קיומן של חוליות ריגול וטרור של משמרות המהפכה, הנכונות לפעול במקרה שיותקפו מתקני הגרעין של איראן.⁴⁹ אירועי "האביב הערבי" הביאו להחמרה נוספת באיום הנשקף לכווית מכיוונה של איראן, בעיקר בשל מעורבות האחרונה בליבוי המהומות בבחריין. באפריל 2011

החזירה כווית זמנית את שגרירה מטהראן, הטילה גזר דין מוות על שני איראנים וכוויטי באשמת פגיעה בביטחון המדינה ואף גירשה מתחומה מספר דיפלומטים איראנים בגין חברות ברשת ריגול של משמרות המהפכה, בטענה שאנשיה העבירו מידע על מתקני צבא אמריקאים.⁵⁰ כווית גם הצטרפה לחברותיה למשפ"ם ששלחו כוחות לבחריין, אך בשונה מערב הסעודית ומאיחוד האמירויות, היא לא שלחה כוחות יבשתיים. למרות פעילות זו, ממשיכה כווית לפעול לפיוס איראן ומצהירה כי לא תשמש בסיס להתקפה על מתקניה הגרעיניים וכי היא תומכת עקרונית בזכותה להשיג אנרגיה גרעינית לצרכים אזרחיים.⁵¹

פרק ו'

קטר

קטר לא הייתה יעד לחתרנות מצד איראן ושמרה על מידה של ניטרליות ביחסיה עמה לאורך כל השנים, בראש ובראשונה כמעין "תעודת ביטוח" כלפיה. איראן מצדה ראתה בקשריה עם קטר מעין "גשר" ליתר מדינות המפרץ שנועד לסייע בשיפור היחסים עמן ולהשפיע עליהן להחליף את המשענת האמריקאית במשענת איראנית, באזור הנתפס על ידה כמרחב השפעה מובהק שלה.

היחסים המורכבים עם ערב הסעודית, החשש מאיראן והמשענת הביטחונית האמריקאית הביאו את קטר לאמץ מדיניות חוץ וביטחון "עצמאית", ובמידה רבה ייחודית לה. היא משלמת אמנם "מס שפתיים" לקונצנזוס המפרצי (למשל, בסוגיית שלושת האיים הכבושים על ידי איראן והצורך לחזק את הכוח הצבאי המשותף), אך מדיניותה בסוגיות שונות, למשל בהקשר הישראלי-פלסטיני, בעבר מול עיראק וכיום בהקשר האיראני, הייתה מנוגדת לעמדת יתר מדינות המשפ"ם. הפגנת מדיניות עצמאית זו הייתה ביחס הפוך לגודלה הגיאוגרפי של קטר, אך נבעה מרצונה להעצים את חשיבותה האזורית ולהגן על אוצרות הטבע בהם היא בורכה. מדיניות זו אפשרה לה לשמור על ערוצים פתוחים עם כל הגורמים במזרח התיכון, מאיראן ועד הטליבאן, האחים המוסלמים וחמאס.

קטר עשתה במסגרת מדיניותה ניסיונות תיווך נמרצים בזירות שונות במזרח התיכון, ובכללן בלבנון, בתימן ובסודאן, וכן השתמשה באופן תדיר ביכולותיה הכלכליות לקידום ענייניה. בעיקר בולט השימוש היעיל שהיא עושה בתחנת הטלוויזיה שבעלותה. מיום הקמת אל-ג'זירה ב-1996 מהווה התחנה אמצעי חשוב בניהול יחסי החוץ של קטר ומשמשת אחד הכלים הדיפלומטיים והפוליטיים בעלי הערך הרב ביותר עבורה. היא "שמה את קטר על המפה" ומעניקה לה עוצמה רבה בזכות המדרוג (רייטינג) הגבוה שיש לה בעולם הערבי ואף מחוצה לו (לאחרונה החלו שידורי התחנה להיקלט גם בארצות הברית). עם זאת, התחנה גם פגעה בקשריה של קטר עם חברותיה למשפ"ם, בעיקר כוויית, בחריין וערב הסעודית, בשל הביקורת שהטיחה בהן בשידוריה. תחנת אל-ג'זירה משמשת למעשה קלף מיקוח של קטר ביחסי החוץ שלה: היא מתאימה

את אופי הדיווחים כדי למצוא חן בעיני מנהיגים מסוימים, גם מחוץ לעולם הערבי, ומבקרת אחרים מתוך כוונה שיבינו את הכוח שיש לשידוריה בדעת הקהל וכמנוף לחץ לשינוי מדיניותם כלפי קטר.⁵² כך, למשל, כיסוי טלוויזיוני אוהד יותר של בית המלוכה הסעודי בשידורי התחנה הוכיח עצמו ככלי יעיל בשיפור יחסי קטר-ערב הסעודית. בעצם הכיסוי הרב שמעניקה הרשת לסכסוכים שונים בעולם הערבי היא מחסנת במידה רבה את המשפחה השלטת מביקורת על היעדר הדמוקרטיה במדינה. ככלל, אירועי ה"אביב הערבי" הכניסו את כל בתי המלוכה בעולם הערבי וקטר עמם לסד בעייתי. מחד גיסא, כולם מבקשים לשמר את צורת המשטר ואת השליטה המוחלטת בתהליכים הפוליטיים הפנימיים ומאידך גיסא, ישנו הרצון לאמץ עמדה המזדהה כביכול עם ההמונים הערביים שיצאו לרחובות במחאה על השחיתות והדיכוי. ב-2011 החלה אל-ג'זירה למתן את הביקורת על חברותיה של קטר למשפ"ם, ובמקביל החלה לבקר ביתר שאת את חברותיה של איראן לציר הרדיקאלי – בדגש על משטר אסד. בהמשך למגמה זו, פיטר אמיר קטר בספטמבר 2011 את מנכ"ל התחנה, חנפאר, החתום במידה רבה על הצלחתה, ומינה במקומו את אחד מבני משפחת המלוכה.

יחסיה של קטר עם ערב הסעודית הם קריטיים להבנת מדיניות החוץ שלה. הידרדרות משמעותית ביחסים אלה הייתה בשנת 1992 בעקבות תקרית גבול בין שתי המדינות. היחסים החמירו עוד כאשר ב-1996 האשימה קטר את ערב הסעודית בניסיון להחזיר לכיסאו את אביו של האמיר שהודח על ידו ביוני 1995. יחסי שתי המדינות נפגעו גם בשל הקשרים הדיפלומטיים של קטר עם ישראל. בשנת 2000 החרים עבדאללה, אז יורש העצר, מפגש פסגה של הוועידה האסלאמית שנערכה בקטר במחאה על שהתירה לנציג ישראלי לשבת בתחומה, וב-2006 פרסם היומון הסעודי אל-שרק אל-אווסט כי ראש ממשלת קטר ביקר בישראל בחשאי – במטרה ברורה להשחיר את פני משפחת המלוכה הקטרית. קטר וערב הסעודית יישבו את מרבית המחלוקות הטריטוריאליות ביניהן ב-2008. אף על פי כן, ערב הסעודית סירבה להשתתף בוועידת דוחה שנערכה לאחר מבצע "עופרת יצוקה" במחאה על השתתפות נציגים מחמאס וסוריה. לעומתה, ח'אלד משעל הודה לקטר על שעמדה לצד תנועת חמאס במהלך המבצע. קטר גם פעלה לכינוס "ועידת דוחה" בינואר 2009 בהשתתפות איראן וחמאס נגד עמדתן של מרבית חברותיה למשפ"ם, בראשן ערב הסעודית. האמיר קטר אף הזמין את נשיא איראן, אחמדינג'אד, להשתתף כמשקיף בוועידה למרות התנגדותן של כמה מדינות ערביות, ובהן איחוד האמירויות, שגם ביטל את השתתפותו עקב הזמנה זו. הוועידה, שזכתה לכינוי "פסגת הציר הרדיקאלי", קראה למצרים להקפיא את קשריה עם ישראל ולערב הסעודית לבטל את יוזמת השלום שלה משנת 2000. קריאה זו הבהירה לכל כי מדובר בכינוס פרו-איראני ואנטי-סעודי.

קטר, אולי יותר מכל מדינה אחרת במשפ"ם, ראתה בסידורי הביטחון הקולקטיביים שמדינות המפרץ ניסו לכוון במשך השנים כלי ריק. גם היחסים העכורים שלה עם ערב הסעודית הביאו אותה להשתתפות מזערית בכל מסגרת ביטחונית שהייתה נתונה להשפעה סעודית. מרבית תשומת הלב שלה לאיזון עוצמתן של שכנותיה החזקות ניתנה לחיזוק המשענת הביטחונית האמריקאית. קטר אף הפכה ב-2002 לבסיס למרבית הכוחות האמריקאים שיצאו מאדמת ערב הסעודית.

קשריה של קטר עם גורמים רדיקאליים פגעו ביחסיה עם ישראל, ובמידה מסוימת גם עם ארצות הברית, אך מחיר זה נראה בעיניה כנמוך לעומת הרווח המגולם בשמירה על אותם קשרים, המחסנים אותה מפגיעה. כך, למשל, בספטמבר 2011 נחשף כי אחד מבכירי אל-ג'זירה, ממוצא פלסטיני, גויס לחמאס ואף הציע להעמיד את משאבי התחנה לרשות הארגון. שירות הביטחון הכללי של ישראל טען שחקירת האיש – שהועמד לדין, הורשע וגורש מהארץ – הוכיחה שהתחנה משרתת את האינטרסים של חמאס.⁵³ קטר, הנחשבת ל"הילד הרע של המפרץ", שומרת, כאמור, על קשרים טובים עם איראן (כמו גם עם גורמים רדיקאליים נוספים), הן כדי להגביר את חשיבותה האזורית והן כדי למנוע כל פגיעה איראנית בה. במסגרת זו היא הזמינה את נשיא איראן לוועידה השנתית של משפ"ם שנערכה ב-2007 בדוחה – לראשונה מאז נוסד הארגון. כן ארחה אישים מרכזיים בארגוני טרור, כמו ח'אלד משעל (שבעלותו דירה בדוחה)

ויוסף אל-קרדאווי. יצוין בהקשר זה דיווח לפיו הנהגת חמאס בוחנת אפשרות לעבור לקטר בשל אי-היציבות הנוכחית בסוריה.⁵⁴

כחלק ממדיניותה כלפי איראן נמנעת קטר מלבקר אותה בפומבי (זכורה בהקשר זה התבטאותו של ראש ממשלתה לאחר הפרסומים בדבר זיוף תוצאות הבחירות לנשיאות איראן ב-2009, כי מדובר ב"עניין פנימי איראני"), ואף פעלה להידוק יחסיה אתה, בכלל זה באמצעות הסכם לשיתוף פעולה ביטחוני וביקורים הדדיים. שתי המדינות חתמו בפברואר 2010 על מזכר הבנות הכולל, בין היתר, הרחבת שיתוף הפעולה במאבק בטרור והן מקיימות תרגילים ימיים מוגבלים במפרץ. אוניית מלחמה איראנית אף עגנה לראשונה באותו חודש בנמל דוחה, במקביל לביקורה של מזכירת המדינה של ארצות הברית, הילרי קלינטון, בקטר. שר ההגנה האיראני, אחמד וחידי, מסר כי ארצות הברית על מזכרי הגנה בילטרליים עם קטר, המבטיחים שלא ייעשה שימוש בשטחה של האחת להתקפה על השנייה.⁵⁵ זאת ועוד, קטר גם השתתפה בתמרון הימי שקיימו משמרות המהפכה במפרץ באפריל 2010, וראש המשלחת הצבאית הקטרית שנכח בתמרון כמשקיף אמר כי "קטר רוצה להיעזר בניסיונה הצבאי של איראן ולקיים עימה תמרונים משותפים".⁵⁶

שיתוף הפעולה בין קטר לאיראן נובע גם מהעובדה כי השתיים חולקות את שדה הגז הטבעי הגדול בעולם (Field North) או בשמו האיראני South Pars. לפי ההסכם בין שתי המדינות, כל אחת מהן יכולה להפיק גז במקום כראות עיניה. עם זאת, לנוכח החשש מסנקציות עתידיות על משק האנרגיה האיראני והסיכוי למלחמה עם איראן התחילו מדינות רבות להעביר חוזי גז מאיראן לקטר למורת רוחה של הראשונה. למעשה, כבר בעת שקטר החלה לפתח את השדה הצפוני השמיעו בכירים איראנים תביעות לגבי חלק מהשטח, טענו כי קטר מפיקה יותר גז מהמגיע לה והודיעו שאיראן לא תאפשר לאחרים לנצל את אוצרותיה.⁵⁷ יתכן שהיו אלה איומיה של איראן שהביאו את קטר להודיע ב-2005 כי היא מפסיקה את כל עבודות הפיתוח של שדה הגז המשותף.

בתחילת שנות התשעים העניקה קטר רשות להשתמש בשטחה כדי להדוף את צבא עיראק מכווית וסייעה ישירות לכוחות הקואליציה בהדיפת התקפה עיראקית בסמוך לשדות הנפט הסעודיים. בקטר נמצאים בסיסי הצבא "אל-עודיד" – בסיס חיל האוויר הנחשב הגדול מסוגו במזרח התיכון – ו"אל-סיליה" – בסיס ההצבה מראש הגדול ביותר של הצבא האמריקאי מחוץ לשטח ארצות הברית. שני בסיסים אלה משמשים את המפקדה הקדמית של פיקוד המרכז האמריקאי ומטבע הדברים ימלאו תפקיד בכל פעולה צבאית של ארצות הברית נגד איראן.⁵⁸ יתכן שעצם קיומם מהווה אחת הסיבות לניסיונות ההתקרבות בין איראן לבין קטר.

למרות היחסים הביטחוניים ההדוקים של קטר עם ארצות הברית שררו בהם לפרקים מתחים, בעיקר עקב קשרי קטר עם גורמים רדיקאליים. יחד עם זאת, יחסיה

של קטר עם גורמים אלה אפשרו לארצות הברית להשתמש ב"שירותיה הטובים" כדי להעביר אליהם מסרים ולנהל דיאלוג עקיף עמו. בהקשר זה דווח בספטמבר 2011 כי הטליבאן יקימו נציגות בדוחה, דבר שיסייע לארצות הברית לבוא עמו במגע ולהרחיקם מהשפעה פקיסטנית, וכי קטר אף מתווכת בין איראן לארצות הברית בנושא עיראק ואפגניסטן.

הנוכחות הצבאית האמריקאית בקטר מקלה עליה לאמץ מדיניות חוץ אקטיבית, בידיעה כי ביטחונה הלאומי נשמר. מצב זה אפשר לה הן להכריז על ניצחון "חזבאללה" במלחמת לבנון השנייה ולסייע בשיקום כפרים שניזוקו במהלכה והן להזמין את שרת החוץ של ישראל דאז, ציפי לבני, להשתתף בכנס בין-לאומי בדוחה (לבני לא השתתפה בכנס זה אך הגיעה לקטר ב-2008 כדי להשתתף ב"פורום דוחה" – הכנס הבין-לאומי החשוב ביותר בקטר).

שמירת דלתות פתוחות בפני יריבים וגורמים שונים מסייעת לקטר להעצים את מעמדה האזורי ולגלות פעלתנות דיפלומטית. דוגמאות לכך הן הובלתה את דיוני הליגה הערבית על האירועים בסוריה ב-2011, מקומה בקבלת ההחלטה לסיים את חברותה של סוריה בליגה הערבית, דחיפתה לבידודו של הנשיא אסד וקריאתה לשיגור כוחות ערביים כדי להגן על אזרחי סוריה. ניתן לצרף לכך גם את יוזמתה לתווך בין איראן לערב הסעודית סביב ניסיון החיסול הכושל של השגריר הסעודי בארצות הברית בשלהי 2011, אם כי הדבר לא מנע ממנה להצטרף עם כוחות ימיים סמליים אל הכוח הצבאי המשותף של המשפ"ם, "דרע אל-ג'זירה", שנכנס לבחריין במאוס 2011 כדי להגן עליה מפני ההתקוממות הפנימית שלובתה על ידי איראן.⁵⁹ זאת ועוד, באותה עת הופיעו גם דיווחים כי קטר יירטה כלי שיט איראניים "עמוסי אמצעי לחימה" בדרכם לבחריין.⁶⁰ כדי לא לפגוע ביחסיה עם איראן, טענה סוכנות הידיעות הרשמית של קטר שמדובר בספינות דיג.

מעורבותה של קטאר באירועים ובתהליכים בעולם הערבי בעשור האחרון מרשימה. "האביב הערבי" אף האיץ את פעילות החוץ של קטר: היא סייעה בתיווך במשבר בתימן ובמציאת הסדר שיאפשר את עזיבתו של הנשיא סאלח, הייתה מעורבת בהקמת המשטר החדש בתוניסיה וסייעה, אולי יותר מכל גורם ערבי אחר, להפלת משטר קדאפי כשדחפה לפעולה הצבאית של נאט"ו בלוב ואף שלחה שישה מטוסי קרב (כחצי מהכוח האווירי האופרטיבי שלה) כסיוע סמלי למאמץ לאכופ סגר אווירי על המדינה. קטר גם הייתה המדינה הערבית הראשונה שהכירה בממשלת המורדים בלוב, מכרה בשמם נפט, סיפקה להם סיוע כלכלי וצבאי נרחב, אימנה וציידה את כוחות האופוזיציה ואף שלחה כוחות מטעמה שסייעו בפועל לחימתם.⁶¹ מדיניות זו אפשרה לה מצד אחד להפנות את תשומת הלב מהמפרץ ומצד שני להוכיח כי היא חברה מכובדת ואחראית

בקהילה הבין-לאומית. ואכן, היא קטפה פירות מהשקעתה – מנהיגי המערב לא חסכו תשבחות ממה שהגדירו כצעד מנהיגותי ומוסרי שלה.

זיהוי מהיר של המגמות בדעת הקהל הערבית והתייצבות מאחוריהן הכרחית עבור קטר כדי לשמור על ביטחונה, כל עוד הן לא מגיעות לפתחה או מסכנות את יחסיה עם שכנותיה החזקות. קטר תמשיך במדיניות של "שמירת כל הדלתות פתוחות" ככל שהדבר יתאפשר לה. גם מבית, קטר מבקשת להקדים ולהתמודד עם ביקורת שאולי תופנה אליה. אמיר קטר, חמד בן ח'ליפה, הודיע בתחילת 2012 כי יערוך, לראשונה בתולדות המדינה, בחירות ל"מועצת השורא" הקטרית במחצית השנייה של שנת 2013. הוא נימק זאת בשינויים הגדולים המתחוללים במזרח התיכון שאינם מאפשרים להסתפק במסרי הרגעה אלא מחייבים קידום רפורמות נמשכות.

הטלטלה שאחזה במרחב הערבי הבליטה את כוחה העולה של קטר ואת מדיניות החוץ הייחודית שאימצה לאורך השנים, הכוללת מעורבות אקטיבית במרבית מוקדי הטלטלה באזור. מדיניות זו – עירוב של אופורטוניזם ואמביציה – בשילוב עם עוצמה כלכלית אדירה ונכונות להשתמש בה לצרכים מדיניים, במקביל לחולשתם של מוקדי הכוח העיקריים מתוך האזור ומחוצה לו, מאפשרת את כניסתה של האמירות לחלל שנוצר ואת מעמדה המדיני החדש.⁶²

פרק ז'

איחוד האמירויות הערביות

עמדת איחוד האמירויות כלפי איראן הושפעה לאורך השנים מקרבתו הגיאוגרפית אליה, מקשרי מסחר ענפים אתה, מהעובדה שאיראנים רבים מתגוררים בתחום הפדרציה, ומעל הכול מההפרה השיטתית של איראן את ריבונות האיחוד על שלושה איים אסטרטגיים במפרץ. האסטרטגיה אותה נקט איחוד האמירויות הייתה להתקרב לאחד מהכוחות האזוריים המאיימים עליו פחות מהאחרים. כך, לאורך מלחמת איראן-עיראק תמך האיחוד במאמץ המלחמתי העיראקי, אך פלישת עיראק לכווית הביאה להתקרבות מדודה בינו לבין איראן, מחשש מפני פגיעה עיראקית.⁶³ לאחר הסגת כוחות עיראק מכווית תמך האיחוד בהידוק היחסים אתה, למרות התנגדותן של ערב הסעודית וכווית, וזאת, כדרך להפגין התנגדות לאיראן, שהסכסוך הטריטוריאלי עמה לא נראה קרוב לפתרון. איחוד האמירויות גם הביע אכזבה מחוסר יכולתו של המשפ"ם לפתור סכסוך זה והתנגד לכל התקרבות של הארגון או חברותיו לאיראן.⁶⁴ סוגיית האיים הכבושים אבו מוסא ושני איי טונב העיבה מאז ומתמיד על היחסים בין איחוד האמירויות לאיראן. מבחינה היסטורית, האי אבו מוסא היה נתון לפני עצמאות הפדרציה לשליטת נסיכות שארג'ה, ואילו איי טונב היו שייכים לנסיכות ראס אל-ח'ימה. ב-30 בנובמבר 1971, יום לפני הוצאת הכוחות הבריטיים מהמפרץ, השתלטה איראן בכוח על האיים והמחישה למדינות האזור עד כמה הן פגיעות לאיומים מצד שכנותיהן. מאוחר יותר הגיעו איחוד האמירויות ואיראן להסכם בדבר ניהול משותף של האי אבו מוסא, אך מאז איראן מפרה הסכם זה בשיטתיות. ב-1992 היא אף השתלטה על כל שטחו של האי וסילקה בכוח את חיל המשמר שהיה עליו, וביולי 2008 העמיקה את השתלטותה על ידי הקמה של מספר מבנים עליו. איראן לא מכירה בזיקה ההיסטורית של איחוד האמירויות לאיים וטוענת שבעלותה עליהם אינה ניתנת לערעור.⁶⁵ לאיים חשיבות אסטרטגית מיוחדת בשל הימצאותם בקרבת מצרי הורמוז, בסמוך לנתיבי השיט הבינ-לאומיים במפרץ ולשדות נפט חשובים באזור. שליטה בהם מאפשרת לאיראן יכולת להפריע לחופש השיט במימצרים.

האינטרס של שני הצדדים הוא להביא להכלת הסכסוך ביניהן: איראן לא רוצה למשוך תשומת לב מיותרת לנוכח הלחץ הבין-לאומי עליה ואילו האיחוד האמירויות מודע למגבלות כוחו וחפץ בהפרדה בין סוגיה זו לסוגיות אחרות, בראש ובראשונה כלכליות, שעל סדר היום בין שתי המדינות. ככלל, האיחוד רואה בשמירה על קשרי מסחר פתוחים עם איראן מעין "תעודת ביטוח" מפניה (איחוד האמירויות הוא שותף הסחר הגדול ביותר של איראן לצדה של סין). השיקול הכלכלי היה הגורם שהוביל את איחוד האמירויות לנקוט עמדה פרגמטית כלפי איראן בסוגיית האיים, אך לצדו פעלו גם החשש מפני פגיעה איראנית בפדרציה ועמדות שונות בתוכה ביחס לאיראן. רצונו לא להביא לקרע עם איראן התבטא גם באירוח יוצא דופן של הנשיא אחמדינג'אד בדובאי במאי 2007 – ביקור ראשון מסוגו של נשיא איראני מאז המהפכה האסלאמית. סוגיית האיים עמדה בדרגת חריפות משתנה על סדר היום של כל פסגות המשפ"ם וממשיכה להופיע בכל הודעות הסיכום שלהן. המשפ"ם גם הקים ב-1991 ועדה משולשת לטפל בסוגיה זו, אך עד עתה איראן סירבה להיפגש עם נציגיה. הארגון תומך בתביעת איחוד האמירויות לריבונות על האיים, אך עיקרה של התמיכה היא רטורית. בפועל, לאורך השנים דובאי היוותה עורק מסחרי חשוב עבור איראן וסייעה לה בדרך זו במאמציה להתחמק מעולן של הסנקציות הבין-לאומיות המוטלות עליה. היקף הסחר בין דובאי לאיראן עלה ב-2010 על עשרה מיליארד דולר ובשטחה מתגוררים

מאות אלפי איראנים. אבו דאבי, החזקה והעשירה מבין שבע האמירויות, נוקטת קו נוקשה יותר כלפי איראן מאשר דובאי. היא נחלצה לסייע לדובאי ב-2009 לאחר שזו נקלעה לקשיים פיננסיים. החלטתה הונעה לא רק משיקול כלכלי טהור; נראה שענייני כבוד ושמירה על שמו הטוב של האיחוד היו בין השיקולים שעמדו לנגד עיניה של אבו דאבי והביאו אותה לנסות לשלוט בדרך זו טוב יותר ב"ילד הרע" של הפדרציה ולהגדיל בכך את השפעתה עליה.

ההערכה היא שהמשבר הכלכלי בו הייתה נתונה דובאי והיחלצותה של אבו דאבי לעזרתה כמו גם הלחץ האמריקאי אילצו אותה להתיישר עם הקו הניצי יותר שמובילה אבו דאבי כלפי איראן. ואכן, לאחר קבלת החלטת מועצת הביטחון 1929 בעניין איראן (יוני 2010), ובעקבות לחץ אמריקאי, החל איחוד האמירויות לפעול ביתר נחישות מבעבר כלפיה: הגבלת חשבונות בנקים איראניים בתחום הפדרציה כחלק מהסנקציות נגד איראן, צמצום שירותי עגינה לאוניות איראניות בנמלי האיחוד, העמקה של החיפושים במכולות איראניות ואף סירוב בכמה הזדמנויות לתדלק מטוסים איראניים בתחום הפדרציה. האיחוד עושה מאמצים לא מבוטלים לסגור את הפרצות ששימשו את המשטר האיראני לעקוף את הסנקציות. כך למשל, בדצמבר 2011 נסגר "בנק נור" שמושבו בדובאי שהפך בנק מרכזי עבור האיראנים עד כי 60 אחוזים ממכירות הנפט שלה עברו דרכו. בנוסף, במרס 2012 הודיעו כמה בנקים באיחוד האמירויות כי לא יסחרו עוד בריאל האיראני, זאת בשל ירידת ערך המטבע האיראני – הפקדת ריאלים בבנקים בדובאי שימשה גם את משמרות המהפכה האיראניים כאמצעי למימון פעילותם.⁶⁶

פרק ח'

בחרין

מאז המהפכה האסלאמית ובעקבות תמיכתה של איראן בניסיונות ההפיכה נגד משפחת ח'ליפה השולטת בבחריין, מודאגת האחרונה מכוונותיה של הרפובליקה האסלאמית כלפיה. למרות שיותר משבעים אחוזים מאוכלוסיית בחריין הם שיעים – בניגוד למשפחה השלטת שהיא סונית, המהפכה האיראנית לא הותירה חותם של ממש בבחריין, בין השאר בשל העובדה כי השיעים בה רחוקים מלהיות קבוצה הומוגנית מבחינה פוליטית – חלקם ממוצא ערבי ואחרים מזדהים עם הממסד הדתי העיראקי בנג'ף ופחות עם הממסד הדתי האיראני בקום. אולם, בית ח'ליפה עושה שימוש תדיר באיום האיראני ובהאשמות בדבר "מזימה שיעית" כדי לדחות כל דיון ברפורמות מהותיות בשלטון. השיעים מצדם מאשימים את בית ח'ליפה בכינון מנגנון של אפרטהייד פוליטי ואפליה שיטתית, גזעית ושבטית. כיבוש עיראק, שערער את מאזן הכוחות הסוני-שיעי במדינה, הפיח חיים בשיעים בבחריין (כמו גם בלבנון ובמקומות אחרים במזרח התיכון) ותקווה להגברת כוחם. כתוצאה מכך, השיעים בבחריין מנסים לנצל את ההישגים שנחלו אחיהם בעיראק ובלבנון, כמו גם את מעמדה העולה של איראן ואת קריאת התגר של הרחוב הערבי על שליטיו המדכאים, כדי לנסות ולשנות את מעמדם הנחות.

קרבתה של בחריין לאיראן ונתוני היסוד הפוליטיים-דתיים שלה הופכים אותה ליעד אטרקטיבי למעורבות איראנית שלילית. תקופות קשות של מתיחות היו בין איראן לבחריין, בעיקר סביב תמיכת טהראן בארגוני אופוזיציה שיעים וניסיונות חתרנות בה מאז המהפכה האסלאמית. בשל אלה רואה בחריין באיראן את האיום מספר אחת על ביטחונה הלאומי ועושה מאמצים לחזק את החזית המפרצית והערבית מולה.⁶⁷ בחריין התיישרה לאורך השנים עם הקו הסעודי הביקורתי כלפי איראן, אך "הדטאנט" בין ערב הסעודית לאיראן, שאפיין את עידן הנשיאות של ח'אתמי, הביא גם את בחריין לרכך את הטון כלפי שכנתה החזקה ממזרח. השתיים אף הסכימו ב-1997 לחדש את הקשרים הדיפלומטיים ביניהן ברמה של שגרירים.⁶⁸ עם זאת, צעדים עוינים שנוקטת איראן, כמו קריאותיה החוזרות לריבונות על בחריין, שהאחרונה שבהן נשמעה בפברואר

2009, מעוררים סערה רבתי באי ואף גררו גל של מחאות וגילויי סולידאריות עימה בעולם הערבי.⁶⁹

בחרין לא יכולה להתעלם מעוינות איראן כלפיה ומצעדים מעשיים שזו נקטה נגדה במשך השנים, זכורים במיוחד ניסיון ההפיכה ב-1981 שנתמך על ידי איראן והתסיסה רחבת ההיקף בקרב האוכלוסייה השיעית בשנים 1994-1999 שזכתה לכינוי "האינתיפאדה השיעית". על כן מהווה בחרין "סמן ימני" וקולני במחנה האנטי-איראני במשפ"ם. שליטיה הגיבו לכל פגיעה איראנית באינטרסים של חברותיה למשפ"ם וקיבלו גיבוי מלא כאשר ביטחונה נפגע.⁷⁰ התעצמות גל המחאה השיעי בבחרין בראשית 2011 והחשש כי שלטון משפחת ח'ליפה נמצא בסכנה הביאו את המשפ"ם, במחווה של סולידאריות יוצאת דופן, להתניע תוכנית כלכלית נדיבה לסייע לכלכלתה לאחר שמעמדה כמרכז פיננסי ותיירותי נפגע בשל המהומות, הון רב הוצא ממנה ונציגויות של בנקים וחברות בין-לאומיות עזבו או שקלו לעזוב אותה.⁷¹ המשפ"ם אף שלח לבחרין את הכוח הצבאי המשותף כדי לסייע לה בדיכוי המהומות ובשמירה על אתרים אסטרטגיים.

כניסת כוחות "דרע אל-ג'זירה" לבחרין אמנם סייעה לה להתמודד טוב יותר עם האיום שהציבה התסיסה השיעית, אך הסיוע הצבאי, בראש ובראשונה מצדם של ערב הסעודית ואיחוד האמירויות, חשף את מגבלות הכוח של המשפ"ם, במיוחד של המדינות הקטנות בו, והוכיח עד כמה הן תלויות ברצונן הטוב של שותפותיהן הגדולות יותר בשעת משבר. למעשה, כניסת הכוח הצבאי המשותף לבחרין נועדה, בנוסף להגנה על המשטר ולמניעת התרחבות המחאות לאוכלוסייה השיעית של ערב הסעודית, גם לאותת לאיראן כי בחרין אינה נמצאת בתחום השפעתה. איראן, מצדה, איימה כי מדינות המשפ"ם "משחקות באש" באמצעות שיגור כוחות "כיבוש" ושלחה פעילי בסיג' להפגנות "ספונטניות" מול השגרירות הסעודית בטהראן ו"משט סיוע הומניטארי" לבחרין, שהוחזר כלעומת שבא.⁷²

התסיסה שפרצה בתחילת 2011 בבחרין גבתה את חייהם של כארבעים מפגינים, הביאה למעצרים של כאלף איש וגרמה לרבים, מרביתם שיעים, לאבד את פרנסתם. על אף הרגיעה היחסית מאז, היא לא פסקה לחלוטין ונשמרת על "אש קטנה", בעיקר בשל העובדה כי המצוקות שגרמו לה עדיין לא באו על פתרון.

ממדיה של בחרין, מיקומה הגיאוגרפי, האיזון הדמוגרפי העדין בה והידלדלות מקורות האנרגיה שלה הפכו אותה לתומכת בולטת של שיתוף פעולה ואינטגרציה מוגברים בתוך המשפ"ם ועם יתר המדינות החברות בארגון. שכנותיה של בחרין, החוששות כי בעיותיה, ובמיוחד יחסיה עם השיעים בתחומה, לא יפסחו גם עליהן, מסייעות לה לאורך השנים ורואות את מאבקה כאילו היה מאבקן.

בית ח'ליפה הוא הקרוב ביותר לערב הסעודית מבחינות רבות – גיאוגרפיות, היסטוריות ואף משפחתיות. לכן, לא הייתה זו הפתעה שזו שלחה (מארס 2011) כוחות להגנת בחריין.⁷³ שליחת הכוחות (מרבית הכוחות היו מטעם סעודיה ואיחוד האמירויות אך גם כווית וקטר שלחו כוחות ימיים סמליים) נועדה למנוע מהשיעים, המהווים כאמור רוב בבחריין, מלאיים על שלטון בית ח'ליפה אך גם לאותת לאיראן כי בחריין נמצאת בתחום ההשפעה הסעודי. הכוחות הסעודיים לא עזבו לחלוטין את בחריין ודווח אף על כוונה להקים בסיס קבע של "דרע אל-ג'זירה", בה. בחריין מצדה מכירה בערב הסעודית כמי שמגנה עליה ומעריכה את העובדה שהיא מספקת לה נפט מאז התדלדלו מקורות הנפט שלה. ערב הסעודית גם מאפשרת לבחריין לזקק את הנפט ולגרוף את הרווחים לכיסה. במקביל לנקיטת מדיניות חוץ פרו-סעודית וכדי להימנע מתוקפנות איראנית, בחריין מאפשרת לעסקים איראניים לפעול בתחומיה, נמנעת מלבקר את איראן בפומבי ומודיעה תדיר כי לא תתיר להשתמש בשטחה הריבוני כדי לתקוף את מתקני הגרעין של איראן.

החשש מאיראן והתנאים הפנימיים הייחודיים בבחריין הפכו אותה, יותר מבעבר, לתלויה בנכונותה של ערב הסעודית לשמור עליה ולשמש לה מעין "אחות גדולה". ואכן, הקשרים בין שתי המדינות הדוקים כיום ביותר הן כתוצאה מהאיום האיראני המשותף, הן כפועל יוצא של הקרבה הגיאוגרפית ביניהן – מאמצע שנות השמונים

גם מחבר גשר ("דרך המלך פהד") בין השתיים – הן מהחשש של שני בתי המלוכה מפני עליית השיעה בתחומן והן בשל קשרים היסטוריים-שבטיים בין בית סעוד ובית ח'ליפה – צאצאי הענוזה, ברית השבטים של נג'ד. ב-2011 שני בתי המלוכה אף באו בקשרי נישואין.⁷⁴

בחרין גם פועלת לשפר את קשריה הביטחוניים עם גורמים מחוץ למפרץ כדי לשמר את שלטון המיעוט הסוני בה, אך גם כדי לאזן את ההשפעה הסעודית. לבחריין קשרים הדוקים עם ארצות הברית, שאף שדרגה ב-2002 את יחסיה אתה ל-"Major non-NATO ally". שתי המדינות חתמו על הסכם סחר חופשי ב-2004, וחווה ההגנה ביניהן שהיה אמור להסתיים באוקטובר 2011 הוארך עד שנת 2016.⁷⁵ ארצות הברית בחרה בבחריין כמשכנו של הצי החמישי – עובדה התורמת לא רק לביטחונה אלא מהווה גם הישג כלכלי לא מבוטל לבית המלוכה, הנהנה מהכנסות תמורת שכירות ואספקת שירותים שונים לאנשי הצבא האמריקאים (המונים כ-5,000 חיילים). בעקבות האירועים שהתחוללו בבחריין דווח כי ארצות הברית שוקלת להעביר חלק מהכוח שלה מהמקום ואולי אף לפנות את בסיס הצי החמישי כולו אם תימשך התסיסה הפנימית ותהיה סכנה ליציבות המשטר.

ארצות הברית חוששת כי בחירות חופשיות בבחריין יולידו פרלמנט פרו-איראני שיתנגד להשאתם של כוחותיה במקום, ולכן תגובתה לצעדי הדיכוי של המשטר נגד המפגינים הייתה רפה. לפינוי חלק מהכוחות האמריקאיים מבחריין, ואפילו לאיתות כי ארצות הברית שוקלת לעשות זאת, יש משמעויות כלכליות ומבצעיות, והם גם יכולים להיות מנוף לחץ של וושינגטון על בחריין לבצע רפורמות פוליטיות. עם זאת, צעדים כאלה עלולים להוות הישג לאיראן ולהחליש עוד יותר את נכונותן של בחריין ומדינות המפרץ האחרות להסתמך על משענת ביטחונית אמריקאית. לפיכך, לא ברור כיצד ישפיעו האירועים בבחריין על יכולתה של ארצות הברית להבטיח את האינטרסים שלה במפרץ ומה יהיו ההשלכות של כל שינוי אפשרי בפריסת הבסיסים האמריקאיים בה על המשימות העתידיות של צבא ארצות הברית, במיוחד בכל הנוגע לאיראן.

חשיבותה האסטרטגית של בחריין היא ביחס הפוך לגודלה: ארצות הברית הסיגה את כוחותיה מעיראק, יחסיה עם ערב הסעודית אינם במיטבם ואיראן נותרה איום משמעותי ומתחרה אתה על הגמוניה במפרץ. כל אלה הפכו את הנוכחות האמריקאית בבחריין למשמעותית וגרמו לכך שארצות הברית נמנעה מלמתוח ביקורת חריפה על בית ח'ליפה. עם זאת, יותר מבעבר תלויה כיום הנוכחות האמריקאית ביציבות הפנימית בבחריין וביחסים בין הרוב השיעי ובין בית המלוכה הסוני. מאז שהסתיים מצב החירום באי (יוני 2011) ישנם עימותים בין כוחות הביטחון לבין מפגינים שיעים כמעט על בסיס יומי ובתחילת 2012 אף דווח כי שגרירות ארצות הברית בבחריין העתיקה את פעילותה למקום חלופי בשל חשש מפגיעה בה.⁷⁶

ההרכב העדתי הבעייתי בבחריין ותביעות הבעלות האיראניות על האי לאורך השנים הציבו כאמור את איראן כאיום מוחשי על עצמאותו. שתי המדינות החזירו את גריריהן על רקע אי-היציבות הפנימית בבחריין,⁷⁷ וזו גם השעתה טיסות יוצאות ונכנסות מאיראן, לבנון ועיראק.⁷⁸ בחריין אף האשימה את איראן בניסיון לבצע הפיכה אלימה. בהקשר זה טען שר הפנים הבחרייני כי איראן עומדת, ולא בפעם הראשונה, מאחורי הניסיונות להפיל את המשטר. לדבריו, גם ב-1981 עמדה איראן מאחורי ניסיון הפיכה שנכשל, ובשנות התשעים הקימה את ארגון "חזבאללה" המקומי המאמן את פעיליו באזורים רבים במפרץ. מעצם של שבעה מפעילי הארגון בבחריין הוא לדבריו ראה לכך. גם שר החוץ של בחריין האשים את איראן במעורבות עוינת: "אנו מחשיבים את ההתערבות האיראנית באזור כאקט עוין ואנו מתנגדים להתערבות כזו".⁷⁹ בהזדמנות אחרת הוא האשים את איראן בהתערבות בענייניה הפנימיים של בחריין וקבע כי התערבות זאת, שהציתה את התסיסה, חייבת להיפסק.⁸⁰ באחד מעיתוני המפרץ נטען כי איראן רוצה לאחד את כל השיעים תחת כנפיה וכי היא לוטשת עיניים לבחריין, שהיא עבורה "היהלום שבכתר ושער הכניסה למפרץ".⁸¹

הטענות האיראניות לריבונות על בחריין אינן חדשות ומסתמכות בעיקר על כפיפות האי למושלים מחוזיים בדרום איראן בשנים 1783-1602, נאטק נורי, יועצו הקרוב של מנהיג איראן ח'אמנהאי, אמר בפברואר 2009 כי "עד לקבלת עצמאותה הייתה בחריין המחוז ה-14 של איראן, ואף הייתה מיוצגת במג'לס האיראני"⁸² והביא לגל של מחאות בבחריין ולגילויי סולידאריות נרחבים עימה בעולם הערבי, ששיאם היה בהחלטת מרוקו לנתק את קשריה הדיפלומטיים אתה ולהאשימה גם בניסיון להפצת השיעה בתחומה.

גם לאחר האירועים האלימים בבחריין באביב 2011 המשיכה איראן לערער על ריבונותה ותקפה את תהליך הפיוס הפנימי שמקדם יורש העצר הבחרייני. בנאום לרגל עיד אל-פיטר הביע מנהיג איראן "דאגה ממצבו של העם הבחרייני המדוכא" וטען כי "המשטר הבחרייני מפר את הבטחותיו לעמו".⁸³ אייאתוללה אחמד ג'נתי אף אמר בדרשה בטהראן כי תהליך הפיוס הפנימי בבחריין הוא חסר תכלית וכי על המוסלמים (קרי, השיעים) לכבוש את בחריין ו"לזרוק ממנה את האמריקאים הלבושים כסעודים".⁸⁴ בנובמבר 2011, חשף משרד הפנים הבחרייני ניסיון לבצע מעשי טרור נגד מתקנים חיוניים ואישים בבחריין והודיע כי עצר את ארבעת חברי תא הטרור שתכננו לפגוע בשר הפנים המקומי, בשגרירות ערב הסעודית ובגשר המחבר את בחריין אליה וכי הם קשורים לאיראן.

בחריין חוששת שנחישותה של איראן לדבוק בתוכניתה הגרעינית תביא את השיעים החיים בה לחוש ביטחון רב יותר ואף לפעול ביתר שאת לערעור היציבות הפנימית. נראה כי איראן אכן עלולה לנצל את חולשתם הבסיסית של המשטרים הערביים

במפרץ ואת יחסייהם המורכבים עם השיעים בתחומם כדי לעורר הזדהות עמה ולאותת כי ביכולתה לערער את יציבותם בכל מקרה שמתקני הגרעין שלה יותקפו. חשש זה מפני איראן היה אחד הגורמים שהביא את בית המלוכה הבחרייני להרע את היחס לנתיניו ולפעול לאזרח סונים רבים ככל האפשר כדי לנסות ולאזן בכך את היחס עם השיעים באוכלוסייה.

התביעות הטריטוריאליות האיראניות על בחריין מזינות דרך קבע גם את חשדותיהן של יתר מדינות חצי האי ערב באשר לכוונותיה של איראן כלפיהן. אי-היציבות בבחריין הפוליטית מחדש את עומקו של העימות הסוני-שיעי-הערבי-איראני ואת מרכזיותו בזירות הפוליטיות בשני עברי המפרץ.⁸⁵ בחריין יכולה לשמש כברומטר באמצעותו ניתן לאמוד את המתרחשות בין סונים לשיעים ובין איראן לעולם הערבי אך גם את היכולת לקדם רפורמה פוליטית, ולו בסיסית, בעולם הערבי. גם אם הרפורמות עליהן הכריז מלך בחריין בינואר 2012 מרחיקות לכת באופן יחסי לעולם הערבי, סמכויותיו ביחס לכלל מערכת השלטון, ובכלל זה לפרלמנט, נשארו בלתי מוגבלות: הפרלמנט נעדר סמכויות חקיקה של ממש, וחופש הביטוי וההתאגדות, בעיקר של השיעים, נשאר מוגבל. במצב זה נראה כי יציבות בחריין אינה מובטחת. ההיסטוריה של המאבק העדתי באי מלמדת כי ניסיונותיו של בית המלוכה הסוני להכיל את המחאה השיעית באמצעות יתר השתתפות בתהליך הפוליטי לא רק שלא מנעו המשך המחאה האלימה, אלא אף הפכו אותה לתכופה וחריפה יותר ויותר. מצב זה משחק וימשיך לשחק לידיה של איראן. התסיסה השיעית בבחריין, במיוחד אם תימשך, עלולה להשפיע לרעה על יחסי הנסיכות עם ארצות הברית. איתות לכך ניתן בקונגרס האמריקאי באוקטובר 2011, כאשר הועלתה לסדר היום שאלת המשך מכירתם של אמצעי לחימה מתוצרת ארצות הברית לבחריין, שחלקם כולל אמצעים היכולים לשמש לדיכוי הפגנות. האווירה ששררה בדיוני הקונגרס העידה על אפשרות שאישר העסקאות הללו עלול להיות מותנה יותר מבעבר בטיפול יעיל של בית המלוכה במצב זכויות האדם בבחריין.

פרק ט'

עומאן

עומאן נוקטת לרוב מדיניות הנמצאת מחוץ לקונצנזוס של המשפ"ם ומעדיפה בהרבה מקרים "לשבת על הגדר". מדיניות החוץ שלה מייצגת נאמנה את מיקומה הגיאוגרפי בשולי המפרץ ואת יכולותיה הכלכליות והצבאיות הצנועות באופן יחסי אך גם את ההרכב העדתי של אוכלוסייתה.

יחסיה של עומאן עם איראן מתאפיינים בקרבה יחסית, בקשרי מסחר ענפים ואף בקשרים ביטחוניים שהלכו והתהדקו בשנים האחרונות. יתכן שחולשתה היחסית ומיקומה הגיאוגרפי הם שהביאו אותה להוביל קו פייסני יותר משאר מדינות המפרץ הערביות כלפי שכנותיה הגדולות – בעבר מול עיראק וכיום מול איראן. עומאן (בדומה לקטר) שמרה על ריחוק מסוים מהקונצנזוס במשפ"ם כלפי עיראק בתקופת סדאם חוסיין, קראה להסרת העיצומים מעליה וניהלה עמה קשרים דיפלומטיים, גם אם ברמה נמוכה. את מדיניות החוץ העצמאית של עומאן לא ניתן לנתק מהעובדה כי היא חולקת עם איראן את הפתח למפרץ והמעבר הימי החשוב בעולם. 400 הקילומטרים בין הבירה מסקט ובין גבול עומאן עם איחוד האמירויות, ובהמשך לאורך חצי האי מוסַנְדָם המשקיף על הפתח האסטרטגי למפרץ, מהווים את נתיב השיט העיקרי (בעיקר בשל עומק המים) דרכו נכנסות ויוצאות המכליות: תשעים אחוזים מייצוא הנפט מהמפרץ עובר דרך מצרי הורמוז, שהם כארבעים אחוזים מהסחר העולמי הכולל בנפט. עומאן הייתה מהתומכות המובהקות של הידוק שיתוף הפעולה הביטחוני בין מדינות המפרץ, אך מלחמת איראן-עיראק וכיבוש כווית חיזקו את הערכתה כי המשפ"ם חסר יכולת להתמודד עם איומים צבאיים משמעותיים והביאו אותה להציע הגדלת הכוח הצבאי שלו ובמקביל חיזוק שיתוף הפעולה עם גורמים זרים. מיקומה האסטרטגי של עומאן, הקשיים בהם נתקלה קריאתה להגברת שיתוף הפעולה בתוך המשפ"ם ומדיניותה הפרו-מערבית הבסיסית הביאו אותה להגביר את קשריה הביטחוניים עם ארצות הברית ובריטניה. עומאן הייתה הראשונה (אפריל 1980) מבין מדינות המפרץ שהתירה לארצות הברית לעשות שימוש בשטחה לצרכי הצבה מוקדמת של ציוד מלחמתי (הסכם שחודש ב-2010), בניגוד לדעת חברותיה במשפ"ם שהיו מסויגות אז מיחסים קרובים

עם וושינגטון. אחרי כיבוש כוויית העניקו יתר חמש החברות במשפ"ם גישה חופשית יותר לארצות הברית לשטחן, דבר שפגע במעמד הייחודי ממנו נהנתה עומאן עד אז. ארצות הברית עשתה לראשונה שימוש בשטחה של עומאן בניסיון החילוץ הכושל של בני הערובה שלה באיראן (אפריל 1980). מאז התירה הסולטנות גישה לארצות הברית לצורך כל המבצעים הצבאיים שלה במפרץ ובסמוך לו, ובעיקר למתקנים הצבאיים האמריקאיים באי מסירה, הנמצא בריבונות עומאן באוקיינוס ההודי.⁸⁶ כך, למשל, לאחר פיגועי 11 בספטמבר 2001 בארצות הברית גדלה זמנית הנוכחות הצבאית האמריקאית בעומאן ממאות לאלפי חיילים, בעיקר כתמיכה במאמץ המלחמתי האמריקאי באפגניסטן.

מאז ביסס הסולטאן קאבוס את שלטונו בסוף שנות השבעים של המאה העשרים וסיים את בידודה היחסי של עומאן (רק ב-1971 היא הצטרפה לאו"ם ולליגה הערבית), הוא החל ליישם מדיניות חוץ פרגמטית. זו מונעת, כאמור, מצורך הישרדות וממיקומה האסטרטגי של עומאן אך גם מהעובדה שרוב תושביה הם אבאדים – זרם מתון יחסית באסלאם המבקש לא להיות מזוהה עם השיעה או עם הסונה.

רצונה של עומאן להימנע מהכעסת שכנותיה החזקות הביא אותה להתנגד בפומבי לפלישה האמריקאית לעיראק ב-2003 (למרות הסיוע הלוגיסטי השקט שהיא העניקה לכוחות ארצות הברית) ולהימנע מלהתבטא נגד תוכנית הגרעין של איראן. בראייתה, "איראן היא שכנה חזקה והיא שם כדי להישאר".⁸⁷ הסולטנות גם לא נענתה לקריאת מצרים וערב הסעודית לא להשתתף בוועידת הפסגה שנערכה בקטר בזמן מבצע "עופרת יצוקה", בה השתתפו איראן וראשי חמאס והג'יהאד האסלאמי. עומאן "קצרה פירות" ממדיניותה הפרגמטית מול איראן לאחר מלחמת המפרץ: הסולטנות לא הייתה יעד למעשי חתרנות וטרור איראניים, כפי שהיו חברותיה במשפ"ם. אחת הסיבות לכך הוא שהמיעוט השיעי בה הוא ממוצא הודי, דבר המקשה על איראן לקרבו אליה או להתסיסו. שיתוף הפעולה בין שתי המדינות גבר גם בתחום הביטחוני, ופגישות בין בכירים איראנים ועומאנים הפכו לדבר שבשגרה.⁸⁸ מאז ממשיכה עומאן בקשריה עם איראן, בעיקר בתחומי המסחר והכלכלה, שבראיית עומאן נחוצים גם כדי לשמור על ביטחון המצרים. היחסים הכלכליים בין שתי המדינות החלו לצבור תנופה בתחילת העשור הקודם, ובספטמבר 2008 הן אף דנו במיזם לייצוא גז טבעי איראני באמצעות מתקנים בעומאן. למערכת היחסים הביטחון-אסטרטגית תרמה גם הניטרליות המופגנת של עומאן ואי-היענותה לרוב הבקשות שהופנו אליה לאורך השנים, בעיקר מצדה של ערב הסעודית, לצנן את יחסיה עם טהראן.⁸⁹

ניטרליות זו של עומאן הקלה עליה לשמש לאורך השנים מתווכת בין מדינות המפרץ לאיראן ובין המערב לאיראן. כך, למשל, עומאן מילאה תפקיד מרכזי מאחורי הקלעים בהחזרת השבויים האיראניים שנפלו בידי ארצות הברית בהתנגשויות הימיות

שהיו בין שתי המדינות בשלהי מלחמת איראן-עיראק. העובדה כי עומאן נהנית מאמון של שני הצדדים גם מאפשרת לה, אולי יותר מכל שחקן אחר בזירה, למלא תפקיד מכריע בהעברת מסרים ביניהם בסוגיות שונות. ראייה אחרונה לכך היא העדפתן של ארצות הברית ואיראן את עומאן כמתווכת לשחרור שלושה מטיילים אמריקאים שאיראן חטפה בשטח עיראק.⁹⁰

הניטרליות של עומאן סייעה במקביל לאיראן להתמודד עם הסנקציות שהוטלו עליה בגין תוכניתה הגרעינית, בעיקר באמצעות ערוץ הברחות פעיל הקיים בין שתי המדינות במצרים. עומאן הלכה לעבר איראן מעבר לטיפול קשרים כלכליים, ומסוף שנות התשעים של המאה הקודמת שמרה על סף נמוך אך קבוע של קשרים ביטחוניים עמה, לאחר שהייתה הראשונה מבין מדינות המפרץ לחתום אתה על הסכם לשיתוף פעולה ביטחוני. איראן מצדה ניסתה לאורך השנים להדגיש את חשיבותם של הקשרים הביטחוניים שלה עם עומאן, אולי מתוך כוונה לתקוע טריז בינה לבין יתר חברות המשפ"ם ולפגוע ביחסיה עם ארצות הברית, שלא ראתה בעין יפה את התחממות היחסים שלה עם טהראן.⁹¹ עומאן לא שוכחת את סיועו של השאה בדיכוי המרד הקומוניסטי בטופאר (1964-1975). השאה, שהבין את סכנת הקומוניזם האורבת לו בביתו שלו, שלח בתחילת שנות השבעים כמה אלפי חיילים לסייע לסולטאן להגן על

שלטונו ולבסס אותו וקאבוס מצדו ניצל את דריסת הרגל שהעניק לאיראן בסולטנות כדי להגיע עמה להסכם על הגבול הימי בין שתי המדינות במצרי הורמוז. בשנים האחרונות, עם התחזקות דימוי העוצמה האיראני במפרץ, ניתן לזהות מגמה של התקרבות נוספת בין עומאן לאיראן – אולי רמז להתנהגות הצפויה בקרב מדינות נוספות במפרץ אם איראן תחזיק בנשק גרעיני. במסגרת זו אף ערך הסולטאן קאבוס ביקור רשמי באיראן באוגוסט 2009, לאחר השבעתו השנייה של אחמדינ'ג'אד לנשיאות. ביקור ראשון זה של שליט עומאן מאז כינון הרפובליקה האסלאמית הביא לחתימה על כמה הסכמים, בהם הסכם לשיתוף פעולה ותיאום ביטחוני. באוגוסט 2010 נחתם הסכם נוסף, ומאז החלו עומאן ואיראן לקיים תמרונים ותרגילים משותפים באזור מפרץ עומאן וספינות איראניות עוגנות מידי פעם בנמלים בסולטנות.⁹² ב-2011 ערכו שתי המדינות שני תרגילים משותפים רחבי היקף, שבעקבותיהם היו לפחות שמונה ביקורים של כלי שיט איראניים בנמלים בעומאן.⁹³

בראיית עומאן, כושר התמרון הדיפלומטי שלה, השמירה על ערוצי קשר פתוחים עם כל הצדדים וההתקרבות דווקא לגורמים המאיימים ביותר עליה ביססו את ההכרה במעמדה האזורי והבין-לאומי והפחיתו את הסיכונים לביטחונה הלאומי. סייעו לה בכך המדיניות הניטראלית שאימצה, התנגדותה לצעדים תקיפים נגד איראן וריכוך החלטות המשפ"ם נגדה.⁹⁴ עם זאת, עומאן לא מתעלמת מעמדותיהן של ארצות הברית ושל יתר חברות המשפ"ם (במיוחד שכנתה איחוד האמירויות) כלפי איראן, ואף רואה בה את האיום הפוטנציאלי הגדול ביותר על ביטחונה. במקביל היא גם חוששת משכנתה הגדולה ממערב – ערב הסעודית – בין היתר מפני "ייצוא" האסכולה הוהאבית לתחומה. על רקע זה מנצלת עומאן את קשריה עם איראן גם כמנוף השפעה מול ריאד וכדרך לנטרול איומים פוטנציאליים עליה בכלל. אתגרים נוספים הניצבים בפני עומאן בפתח העשור השני של המאה ה-21 קשורים לתסיסה החברתית שהרימה את ראשה בסולטנות בתחילת 2011 ולקשיים הצפויים בתהליך הירושה השלטונית. קאבוס, השולט במדינה למעלה מארבעים שנה, לא העמיד צאצאים ולא יסד תהליך ירושה מודרני ומוסדר. עובדה זאת מעלה חשש מפני יכולתה של עומאן לעמוד בפני מכלול האתגרים שעוד נכוונו לה.

שער 3

האתגרים הביטחוניים והמענים האפשריים

פרק י'

התפתחויות במאזן הצבאי במפרץ

המזרח התיכון נמצא בעיצומו של מרוץ חימוש אדיר גם מבחינת כמויות הנשק וגם מבחינת ההיקף הכספי העצום, "כל מי שיכול לקנות קונה, ומשקיע ככל יכולתו בבניין הכוח".⁹⁵ המפרץ אינו יוצא דופן בהקשר זה ובשנים האחרונות הוא נמצא במרוץ חימוש קונבנציונאלי מהגדולים שידע, אם לא הגדול שבהם. המוטיבציה העיקרית מאחורי מרוץ זה היא התקדמות תוכנית הגרעין והטילים של איראן, אך גם שכלול יכולותיה האסטרטגיות הימיות והאפשרות כי מדינות המפרץ הערביות תעמודנה ב"קו האש" בכל קונפליקט עתידי עמה.

צבאותיהן של מדינות המפרץ עוברים שינויים משמעותיים, שבמרכזם עומד שדרוג יכולות ההגנה שלהן, בעיקר מפני טילים, ואף ביסוס יכולות תקיפה לא מבוטלות.⁹⁶ למרות שמדובר בחלק מהמקרים באישורים עקרוניים ולא בחוזים בפועל, הם מבטאים את כוונותיהן של מדינות המפרץ ואת נכונותה של ארצות הברית לתמוך בהן. הרכש הצבאי, בעיקר באמצעי הגנה מפני טילים, מלמד על חומרת האיום האיראני בעיני אותן מדינות ומטרתו היא גם לשכנע את איראן כי מדיניותה לא תטיב עם מעמדה האזורי ולא תקנה לה יותר ביטחון.⁹⁷ היקף ההתחמשות של מדינות המפרץ הערביות כבר הביא את מפקד פיקוד המרכז האמריקאי לשעבר, גנרל פֶטראוס, לקבוע כי חיל האוויר של איחוד האמירויות לבדו יכול לחיל האוויר האיראני:

"Because of those purchases and because of training and assistance and some great investment in human capital in the Emirates, the Emirati Air Force itself could take out the entire Iranian Air Force, I believe".⁹⁸

איראן רואה במדינות המפרץ סיכון ביטחוני לא מבוטל, בעיקר בשל קשריהן עם ארצות הברית והחשש כי האחרונה תעשה שימוש במתקנים בתחומן להתקפה על מתקני הגרעין שלה. בכירי הצבא והמשטר האיראני מצהירים תדיר כי במקרה זה איראן תפגע בתגובה במדינות המפרץ ובאינטרסים אמריקאיים במדינות אלו.⁹⁹ כך, למשל, במהלך התרגיל השנתי "הנביא הגדול 6" (יוני-יולי 2011), הדגיש מפקד חיל האוויר של משמרות המהפכה, חאמיג'זאדה, את מוכנות צבא איראן לתרחישי תגובה על כל התקפה אפשרית

על מתקני הגרעין האיראניים: "הטווח של הטיילים שנבחנו היום מבוסס על המרחק מהמשטר הציוני ומהבסיסים האמריקאיים באזור המפרץ הפרסי"¹⁰⁰. הוא המשיך: "האמריקאים הקלו על עבודתנו, משום שרוב הבסיסים שלהם ממוקמים במרחק של עד 700 קילומטרים..."¹⁰¹ איומים חוזרים ונשנים אלה נועדו בראש ובראשונה להרתיע את מדינות המפרץ מפני שיתוף פעולה עם ארצות הברית, אך יתכן והם משקפים גם תוכניות אופרטיביות איראניות. אמנם, הניסיון ההיסטורי מלמד כי יש פער גדול בין ההצהרות הלוחמניות של איראן לבין מדיניותה בפועל, שהיא פרגמטית יותר, אך עם זאת יש לזכור כי איראן לא היססה לפגוע בעבר במדינות המפרץ, כמו במהלך מלחמת איראן-עיראק, בשל הסיוע שהן העניקו לעיראק.

לאיראן כמה יעדים צבאיים בכל האמור למפרץ: הגבלה או מניעת יכולת של גורמים שונים להשתמש בו לתקיפתה; הגנה על החוף, על בתי הזיקוק ועל קווי השיט שלה; חתירה תחת השפעת ארצות הברית והעלאת המחיר של כל התערבות שלה במפרץ ובמיוחד מעורבות בתקיפת איראן על ידי יכולת פגיעה בחופש השיט ובייצוא הנפט מהמפרץ; הקרנת עוצמה, תוך הטלת אימה על שכנותיה הקטנות, במטרה להשפיע על מדיניותן כלפיה.

משמרות המהפכה, שקיבלו ב-2007 את האחריות הכוללת לזירת המפרץ, אימצו זה מכבר את עקרונות הלוחמה הא-סימטרית נגד "מטרות רכות", ספנות אזרחית ומתקני תשתית בחוף הערבי של המפרץ, בהם אסדות קידוח, מסופי תובלה, בתי זיקוק, נמלים ומתקני התפלה. אימוץ הטקטיקה הא-סימטרית נועד בעיקר לקזז את העדיפות שיש למערב ולמדינות המפרץ במערכות נשק מתקדמות. בנוסף, הקושי להשיג אמצעי לחימה וחלקי חילוף בשל העיצומים המוטלים על איראן מאז המהפכה האסלאמית, וביתר שאת מאז שנת 2006, הביא את התעשייה הצבאית באיראן לנסות ולהגיע ליכולת ייצור עצמית של מגוון כלי נשק, בהם התקפיים. עיקר האיום הצבאי של איראן על מדינות המפרץ קשור לעליונות הברורה שיש לה בטיילי קרקע-קרקע וביכולות א-סימטריות נוספות, בעיקר ימיות, המהוות איום מוחשי ומיידי בראיית מדינות המפרץ. העובדה כי חלק גדול מהפלטפורמות ואמצעי הלחימה של איראן מיוצרים בתחומה פוגעת באיכותם ביחס לאמל"ח המערבי, אך גם מקשה על היכולת להתחקות אחר תכונותיהם וכמויותיהם.

האיום הימי

איראן שמה דגש בשנים האחרונות על בניית כלי שיט על בסיס פלטפורמות מיובאות ועל שכלול יכולותיה הא-סימטריות בים. חולשתו הבסיסית של הצי האיראני הסדיר והעליונות הימית האמריקאית במפרץ הביאו את איראן לתת עדיפות לרכישה ולבנייה של מספר גדול (יותר ממאה) של כלי שיט קטנים ומהירים (חלקם לא מאוישים)

וצוללות ננס ולהסבה של ספינות אזרחיות למשימות צבאיות. חלק מכלי השיט של הזרוע הימית של משמרות המהפכה, שהוקמה ב-1985, חמושים בטילים נגד ספינות, חלקם הותאמו להנחת מוקשים ימיים ואחרים עמוסי חומר נפץ. השימוש בכלים אלה נועד לתת לאיראן יכולת הכחשה, מתוך מחשבה כי התגובה לפגיעה באמצעותם תהיה פחות חריפה נוכח הקושי להטיל עליה את האחריות. הכוח הימי של איראן במפרץ אימץ למעשה מאפיינים של כוח גרילה לכל דבר: צוללות זעירות להנחתת לוחמי קומנדו (ההערכה היא כי לאיראן 14 צוללות ננס מסוג "גדיר" וכי שש נוספות צפויות להיכנס לשירות עד 2014) וספינות מהירות המשמשות למשימות של "פגע וברח" בטקטיקת "נחיל" (Swarm), כלומר מספר רב של סירות חמקניות התוקפות בו־זמנית. טקטיקה זו נועדה "להמם" את מערכות ההגנה של היריב והיא כוללת, בנוסף, ירי טילי חוץ־ים מאסדות באיים במפרץ ולאורך החוף האיראני ויכולת לא מבוטלת למיקוש ימי. מטרתה היא להרתיע את הצי האמריקאי מעימות אפשרי ולשבש את התעבורה הימית במפרץ במקרה שעימות כזה יתרחש. מפקד הצי של משמרות המהפכה הסביר את הלוגיקה מאחורי הטקטיקה האיראנית: "לכלי שיט גדולים אין מקום בצי הימי של משמרות המהפכה... בחירה של כלי שיט גדולים פירושה שאתה משחק לידי של היריב ותחת החוקים שלו".¹⁰²

האופי ה"פרימיטיבי" של הטקטיקה האיראנית עלול להוות אתגר לצי האמריקאי בעימות אפשרי עם איראן, למרות העליונות הטכנולוגית שלו. בשנים האחרונות אמנם שיפרה ארצות הברית את יכולת פינוי המוקשים הימיים, בכלל זה באמצעות שימוש בפלטפורמות לא מאוישות, בין השאר היא הכפילה את מספר שולות המוקשים המוצבות דרך קבע במפרץ.¹⁰³ למרות זאת, במקרה של עימות עם איראן תזדקק ארצות הברית, לסיוע ממדינות אחרות לפינוי מוקשים כאלה.

איראן משדרגת את יכולותיה גם כדי להקרין עוצמה הרחק מזירת המפרץ. הצי האיראני הסדיר, לו כמאתיים ספינות מסוגים שונים ו־18,000 איש, הגביר מאז 2008 את פעילותו מעבר למצרי הורמוז ולמפרץ עומאן ומקיים כיום פעילות באוקיינוס ההודי ואף בזירת הים האדום. במסגרת זו הוא מקיים נוכחות קבועה בג'בוטי ופֶרַס מאז דצמבר 2008 כ־20 פעמים כוחות לאזור מפרץ עדן – לטענת איראן, כדי לאבטח את ספינותיה מול האיום הפיראטי באזור. איראן גם מתכננת להכניס לשירות שש ספינות טילים מתוצרתה עד 2016 (הראשונה, "גאמארן", נכנסה לשירות בפברואר 2010), והיא גם המדינה היחידה במפרץ שברשותה שלוש צוללות מדגם Kilo. שלוש צוללות נוספות צפויות כנראה להיכנס לשירות הצי האיראני ב־2015. בפברואר 2011 שלחה איראן, בפעם הראשונה מאז המהפכה האסלאמית, שתי ספינות לים התיכון דרך תעלת סואץ, וביוני אותה שנה היא שיגרה בפעם הראשונה צוללות לים האדום.

בספטמבר 2011 ובפברואר 2012 שלחה איראן שוב צוללת וספינה מלווה לים האדום ואף הצהירה כי היא מתכוונת לשלוח כלי שיט לאוקיינוס האטלנטי.¹⁰⁴

הפער בין ההצהרות האיראניות ליכולות הימיות שלה הוא גדול. בידי איראן צי מזדקן, חלק מכלי השיט בני למעלה מארבעים שנה, ומטרת ההצהרות, כמו גם שליחת כלי השיט לים התיכון, היא תעמולתית ולא מבצעית ונועדה להעצים את יוקרת איראן ולהניף את דגלה במקומות בהם עדיין לא נראה. עם זאת, יש לכך חשיבות, במיוחד כאשר דימוי העוצמה האמריקאי באזור נחלש והמשטרים הערביים עסוקים בבעיות פנים. במהלך 2011 רבו הדיווחים על התגרות של כלי שיט של משמרות המהפכה בכלי שיט מערביים במפרץ. אירועים אלה היו הפגנתיים יותר משגרמו נזק ממשי – הספינות לא הותקפו בפועל – ונועדו לשגר מסר לארצות הברית שאיראן רואה במפרץ את "החצר האחורית" שלה. עם זאת, יש בהם פוטנציאל להתלקחות.

בעקבות פינוי הכוחות האמריקאיים מעיראק הביעה ארצות הברית דאגה מפני החיכוך הגובר והעלייה במספר התקריות בין הצי החמישי ובין ספינות של משמרות המהפכה וחשש שהם עלולים להסתיים בעימות כולל.¹⁰⁵ באפריל 2011 אירעה תקרית בין כלי שיט בריטי שעגן בבחריין לבין ספינה עמוסה בחומר נפץ, כנראה איראנית, שניסתה לטענת הבריטים להתנגש בה במתווה דומה לפיגוע במשחתת האמריקאית "קול" בנמל עדן בראשית העשור.¹⁰⁶ התפתחויות אלו הביאו את ארצות הברית להציע לאיראן להקים "קו חם" בין ציי שתי המדינות, אך היוזמה נדחתה על ידי איראן בטענה שהנוכחות האמריקאית במפרץ אינה לגיטימית.¹⁰⁷

בשנים האחרונות התגברו האיומים של איראן לחסום את מצרי הורמוז, שרוחבם אינו עולה על עשרה ק"מ, לשיט בין-לאומי בכוונה לזעזע את השווקים הבין-לאומיים. איראן עושה שימוש בהצהרות אלו כדי להרתיע את הקהילה הבין-לאומית מלממש את החלטותיה נגדה ולהעלות את המחיר של כל עימות צבאי עתידי עמה. מאפייניה הגיאוגרפיים של איראן, כמו גם העובדה שהיא שולטת בשבעה מתוך שמונה איים מרכזיים בסמוך למצרי הורמוז, מאפשרים לה לפגוע בתנועת כלי השיט במפרץ בקלות יחסית. ואולם איראן אינה מסוגלת לחסום את המצרים באופן הרמטי ולאורך זמן, וגם אם הייתה מסוגלת לכך, מהלך כזה לא עולה בקנה אחד עם האינטרס שלה, שכן הוא יפגע בייבוא תזקיקי נפט לאיראן ובייצוא נפט גולמי על ידה (כשמונים אחוזים מהכנסותיה) ויוביל כמעט בוודאות לעימות עם הצי האמריקאי. חולשתו הבסיסית של חיל האוויר של איראן והיכולת הגבוהה של ארצות הברית לשתק עמדות של טילי חוץ-ים ולפתוח במהירות יחסית נתיב דרך שדות מוקשים איראניים מביאות להערכה שהצי החמישי מסוגל לפתוח את המצרים תוך שבועות בודדים. אפילו תרחיש אופטימי זה טומן בחובו השלכות ניכרות על שוק האנרגיה העולמי, בעיקר בשל החשש ממחסור בהיצע. אף על פי כן, הקהילה הבין-לאומית כבר הוכיחה כי ביכולתה לצמצם את

ההשלכות המתמשכות של תרחיש כזה על ידי שימוש במלאים אסטרטגיים, ניצול עודף כושר הייצור הסעודי ושימוש בנתיבים חלופיים דוגמת צינור הנפט "מזרח-מערב" בערב הסעודית והצינור החדש העוקף את המצרים בתוך שטח איחוד האמירויות.

האיום הטילי

איראן מחזיקה במאגר טילי קרקע-קרקע הגדול ביותר במזרח התיכון. ההערכה היא שברשותה כאלף טילים בטווחים שנעים בין 150 ל-2,000 ק"מ.¹⁰⁸ מרבית הטילים הם בעלי טווח של עד אלף ק"מ, אך איראן מחזיקה כנראה גם יותר מ-300 טילי "שהאב" לטווח בינוני.¹⁰⁹ המוטיבציה של איראן מאחורי פיתוח הטילים קשורה ישירות למלחמתה עם עיראק בשנות השמונים של המאה הקודמת ולצורך המבצעי להפגין יכולת פגיעה בעומק השטח העיראקי בתגובה להתקפות הטילים העיראקיות עליה.¹¹⁰ בנוסף לכך מייחסת איראן חשיבות לעוצמה המדינית המקופלת בנשק זה ולאפשרות ליצוק בעזרתו תוכן נוסף למעמדה: הקרנת עוצמה הרחק מגבולותיה. גם חולשת חיל האוויר האיראני, בשל התיישנות צי המטוסים ואי-היכולת לקבל חלפים מקוריים מהמערב בשל העיצומים, מהווה גורם בבחירתה של איראן להתרכז בעיבוי המאגר הבליסטי שלה, להגביר את הטווח, לשפר את רמת הדיוק וכוח ההרס ולפעול לקיצור זמני החשיפה שלו באמצעות התבססות הולכת וגדלה על מנועי דלק מוצק, המקצרים את זמן ההכנה לשיגור. דו"ח של צוות מומחים מטעם האו"ם, שלא פורסם באופן רשמי, מגלה כי איראן הגבירה בשנים 2010-2011 את קצב הניסויים שלה בשיגור טילים ארוכי טווח וכי בתוך פחות משישה חודשים שיגרה שלוש פעמים טילי "סג'יל" ו"שהאב-3" לטווחים של מעל אלף קילומטרים.¹¹¹

פעילותה של איראן בתחום הטילי הגבירה את החשש במדינות המפרץ כי במערכה צבאית אפשרית אתה, היישובים העירוניים והמתקנים האסטרטגיים בתחומן יהיו חשופים לירי טילים איראניים רבים יותר ולאורך זמן ממושך יותר.¹¹² לחשש זה תרמה התבטאות נדירה של אדמירל עלי שמחאני, לשעבר שר ההגנה של איראן ויועץ צבאי למנהיג העליון, שפירט את אופי התגובה האיראנית כלפי מדינות המפרץ אם יותקפו מתקני הגרעין האיראניים: "איראן תשגר בליץ של טילים על מדינות המפרץ... הטילים יכוונו לא רק נגד בסיסים אמריקאיים באזור אלא גם נגד יעדים אסטרטגיים כמו בתי זיקוק ותחנות כוח... המטרה תהיה להמם את מערכת הגנת הטילים האמריקאית בעזרת עשרות ואולי מאות טילים שישוגרו בו זמנית למטרות נבחרות".¹¹³ בהתבטאות נוספת, של מפקד חיל האוויר של משמרות המהפכה, עלי חאג'י-זאדה, בתום תרגיל משולב שלהם ביולי 2011, הוא קרא למערב להסיג לאלתר את ספינות המלחמה שלו מן המפרץ הפרסי וממפרץ עומאן, כיוון שהן ממילא לא יוכלו ליירט את טילי השיוט שבידי איראן וכי במקרה של עימות, הן ונושאות המטוסים האמריקאיות יהיו "מטרה

זמינה" לפגיעה, משום ש"מרבית בסיסי ארצות הברית באזור מצויים בטווח הטילים האיראניים"¹¹⁴.

חששן של מדינות המפרץ מפני פגיעה איראנית גבר עוד נוכח קשייה של הקהילה הבין-לאומית להביא לפתרון דיפלומטי של משבר הגרעין ועליית הסבירות כי המתקנים הגרעיניים של איראן יותקפו. התקפה איראנית על מתקנים במדינות המפרץ, בעיקר באמצעות טילי קרקע-קרקע בתגובה על התקפה שתונחת על איראן, נותרה האיום הראשון במעלה עבור המשטרים הערביים במפרץ. נציג של מלך ערב הסעודית שהתבטא בעניין זה אמר: "אנו מודאגים יותר מפגיעה של טילים איראניים באתרי נפט מאשר מהתקפות טרור... משום שנוכל לנקוט צעדי מנע מול התקפות טרור אך לא מול טילים איראניים"¹¹⁵.

התקפת טילים על מתקני זיקוק והפקה של נפט בצידו המערבי של המפרץ בתגובה לעימות עם איראן עלולה להיות מוצלחת ובעלת השפעה חמורה יותר מאשר ניסיון איראני לחסימה של מצרי הורמוז, שצפוי כי איראן תתקשה לחסום אותם הרמטית. החשש בקרב מדינות המפרץ הוא, על כן, שאיראן תפנה להתקפת טילים עליהן, גם אם הדבר יגרור תגובה בין-לאומית חריפה. העובדה כי מרבית יכולת הפקת הנפט מרוכזת בחוף המערבי של המפרץ מעלה בעיניהן את הסבירות לשימוש בטילי קרקע-קרקע לתקיפת מטרות באזור זה. מדינות אלו בונות מערך הגנה מפני טילים ומבססת אותו על סוללות "פטריוט" PAC-2, אף שאלו הציגו יכולת מוגבלת מאוד ליירט טילי קרקע-קרקע. לאחרונה החלו מספר מדינות, בהן ערב הסעודית, איחוד האמירויות וכווית, לשדרג את מערכות ההגנה האווירית שלהן לתצורה מתקדמת יותר ("פטריוט" PAC-3). איחוד האמירויות אף חתם ב-2011 על הסכם לרכישת מערכת THAAD בהשקעה של כשבעה מיליארד דולר, וכווית וערב הסעודית הביעו עניין במערכת AEGIS לצורך התמודדות טובה יותר עם האיום הטילי האיראני.

בתחומים מסוימים יש למשפ"ם עדיפות באמצעי לחימה על פני איראן. גם איכותם של כלי הנשק שברשות מדינות המפרץ עדיפה על אלה של איראן, אם כי יכולת הייצור של אמצעי לחימה מתקדמים בהן היא מוגבלת וכמעט כל אמצעי הלחימה הם ממקורות חוץ. ההשקעה בביטחון בקרב מדינות המפרץ הערביות גדולה גם באופן מוחלט וגם ביחס לממוצע העולמי,¹¹⁶ וערב הסעודית ואיחוד האמירויות מוציאות את הסכומים הגדולים ביותר לרכישת אמצעי לחימה מבין כלל המדינות המתפתחות. בשל חוסר שקיפות בתהליכי הרכש, יש קושי לקבוע כמה מן הסכום המוקצה לרכש מיועד להתעצמות צבאית וכמה לנושאי שיטור וביטחון פנים. התקציב הביטחוני של ערב הסעודית צמח מ-24.9 מיליארד דולר ב-2001 ל-41.2 מיליארד דולר ב-2009 – עלייה של 65 אחוזים – ואילו התקציב של איחוד האמירויות קפץ באותה תקופה ב-700 אחוזים – מ-1.9 מיליארד דולר ל-15.4 מיליארד דולר. גם תקציבי הביטחון של כווית

טבלה 1: המאזן הצבאי במפרץ

קטגוריה	איראן	ערב הסעודית	יתר מדינות המפרץ
שטח (קמ"ר)	1,647,000	2,150,000	325,000
אוכלוסייה (אלפים)	70,000	25,000	12,000
השקעה בביטחון (כאחוז מהתוצר)	2.5%	10%	6.8% (ממוצע)
אנשי צבא	870,000 (כולל משמרות המהפכה). בנוסף - כ-600,000 כוחות בסיג'	220,000 (לא כולל הקמה של כוח יעודי להגנת תשתית הנפט שימנה 35,000 חיילים)	140,000 (בנוסף - 24,000 חיילי מילואים בכווית)
מטוסי קרב	237	252	258
מטוסי תובלה	101	57	113
מסוקים	340	226	304
טילי חוף-ים/ים-ים	כ-400 (HY-2/C801/802/701)	Otomat/Teseo (מספר לא ידוע)	MM-40 (מספר לא ידוע, באיחוד האמירויות)
טילי קרקע-קרקע	כ-1,000 טילים לטווחים שבין 150 ל-2000 ק"מ.	(CSS-2) 50-30 CSS-6 (?)	SCUD-B (מספר לא ידוע, איחוד האמירויות)
פריגטות וקורבטות	90	27	51
צוללות	שלוש (בנוסף למספר צוללות ננס)	אין	אין

Middle East Military Forces Database, Institute for National Security Studies, 2012.

ובחריין זינקו - ב-35 אחוזים ובשמונים אחוזים בהתאמה.¹¹⁷ ההערכה היא כי ערב הסעודית תוציא בשנים הקרובות כחמישים מיליארד דולר על אמצעי לחימה מתקדמים וכי איחוד האמירויות יוציא קרוב ל-35 מיליארד דולר על אמצעים כאלה, ואחריהם יבואו עומאן וכווית, עם הוצאה צפויה של עד עשרה מיליארד דולר כל אחת.¹¹⁸

שיתוף הפעולה עם ארצות הברית

ב-2010 הכריז הממשל האמריקאי על כוונה למכור למדינות המפרץ מערכות נשק מתקדמות בהיקפים חסרי תקדים, בהן נשק התקפי כמו מטוסי ומסוקי קרב. נפח העסקאות עם כלל מדינות המפרץ לשנים הקרובות עשוי לעלות על 120 מיליארד

דולר, כאשר העסקה עם ערב הסעודית לבדה נאמדת ביותר משישים מיליארד דולר (העסקה הגדולה ביותר בתולדות ארצות הברית)¹¹⁹ וכוללת 175 מסוקי קרב, שדרוג של 75 מטוסי F-15S ומכירה של 84 נוספים. כן דווח כי ערב הסעודית מעוניינת לשדרג את הצי המתיישן שלה בעלות של שלושים מיליארד דולר ואת יכולת ההגנה מפני טילים.¹²⁰

אירועי "האביב הערבי" והתקררות היחסים בין ארצות הברית למדינות המפרץ, בראש ובראשונה עם ערב הסעודית, לא הביאו עד כה לעצירת שיתוף הפעולה הביטחוני בין הצדדים. ממשל אובמה, בדומה לממשלים אמריקאיים לפניו, מפציר במדינות המפרץ הערביות לחזק את צבאותיהן במטרה להתמודד טוב יותר עם האיום מכיוונה של איראן, על ידי רכישת אמצעי לחימה מתקדמים מתוצרתה.¹²¹ חיזוק בעלות בריתה של ארצות הברית באזור, בעיקר על ידי מתן גישה למערכות הגנה מפני טילים, יסייע בראייתה ליישם ביתר קלות מדיניות של הרתעה והכלה מול איראן, כדברי מזכיר ההגנה לשעבר רוברט גייטס:

"The more that our Arab friends and allies can strengthen their security capabilities, the more they can strengthen their cooperation, both with each other and with us, I think this sends the signal to the Iranians that this path they're on is not going to advance Iranian security but... weaken it".¹²²

עדות לגישה זו היא המשך בניית כוח צבאי ייעודי בן כמה עשרות אלפי חיילים להגנה על מתקני זיקוק באימון ובציוד אמריקאיים, וכן מתקני התפלה ומתקנים אסטרטגיים נוספים בממלכה (בכלל זה מתקני גרעין עתידיים).¹²³ זאת, במקביל לסיוע בבניית מערכת להגנה מפני טילים ויצירת תמונה אווירית משותפת לשש מדינות המשפ"ם ולשמירת העליונות של חילות האוויר שלהן מול איראן. מיזמים אלה, בנוסף לפרויקט לשדרוג משמעותי בכוחו של המשמר הלאומי הסעודי, נועדו לשלוח מסר, כי למרות חילוקי הדעות הפוליטיים עם ערב הסעודית, ארצות הברית מחויבת להגנת הממלכה. ארצות הברית מובילה את מכירות הנשק לאזור המזרח התיכון בכלל ולמפרץ בפרט: בשנים 2001–2004 היא הייתה אחראית על 56.1 אחוזים מעסקאות אלו, וב-2005–2008 ל-48.9 אחוזים, כשמאחוריה נמצאות בריטניה עם 18.7 אחוזים, ורוסיה עם 15.4 אחוזים.¹²⁴ הצורך לבלום את עלייתה של איראן הוא המטרה המרכזית של מכירות הנשק, ששיפרו מטבע הדברים גם את מצבן של הכלכלה ושל תעשיות הנשק האמריקאיות ופיתחו את הקשרים בין הממסדים הביטחוניים בארצות הברית ובמדינות המפרץ. מנגד, למכירות הנשק היו גם השפעות שליליות מבחינה צבאית טהורה: הן הקשו על יכולתן של מדינות המפרץ לבנות מסגרת צבאית קולקטיבית וגרמו לתלות

גוברת שלהן בכוחות זרים לאספקת מערכות אמל"ח, תפעולן ותחזוקתן. בנוסף, לאורך השנים היו השליטים הערביים רגישים לכל הצבה מראש של ציוד צבאי וחילים אמריקאים בשטחם, בעיקר בשלבים מוקדמים של לחימה וגם בעיתות שלום, בשל הביקורת בדעת הקהל ובשל מספר מקרים בעבר בהם כוחות אלה היו יעד לפעולות טרור. לכן, מדינות אלו מעדיפות כי ההצבה מראש תהיה בים הערבי באזור מפרץ עומאן ולא בשטחן הן. במילים אחרות: ארצות הברית צריכה להיות קרובה מספיק כדי להגן עליהן, אך רחוקה דיה כדי לא ליצור בעיות.

דגשים חדשים בהתעצמות

בעבר, מדינות המפרץ – בעיקר ערב הסעודית וכווית – חששו מפלישה יבשתית של כוחות עיראקיים, מה שחייב רכישה של פלטרמות שריון וארטילריה, מסוקים ונשק נגד טנקים, במטרה לעצור את טורי השריון. בשנים שלאחר כיבוש כווית התמקדו מדינות אלו בשדרוג מערכות קיימות על חשבון השקעה בטכנולוגיות חדשות, בעיקר משום שהמלחמה הוכיחה כי גם אם הן ישקיעו במערכות נשק מתקדמות, ביטחונן יישאר תלוי בנכונות של כוחות זרים, בראש ובראשונה אמריקאיים, לצאת להגנתן. בשנים האחרונות השתנה אופי האיומים מולם ניצבות מדינות המפרץ הערביות, אך עד לאחרונה יכולותיהן לא תאמו את האיום מכיוונה של איראן. כיום, המגמות המאפיינות את רכישות הנשק שלהן, כמו גם את האימונים, ההדרכה ותחזוקת האמצעים שנרכשו, מבטאות העדפה של מערכות נשק מתקדמות התואמות יותר מבעבר את האיומים ואת שיטות הפעולה של איראן.

רכישות האמל"ח המאסיביות של המדינות הערביות במפרץ בתקופה האחרונה נועדו בראש ובראשונה לחזק את יכולת ההגנה מפני טילים על נקודות התורפה שלהן: נכסים חיוניים, בעיקר תשתיות הפקה, זיקוק ושינוע נפט, וכן מתקני התפלת מים (המקור העיקרי שלהן למים) ומתקני צבא מרכזיים. בהקשר זה מעניינים דבריו של ראש סוכנות ההגנה מפני טילים בפנטגון, הגנרל פטריק או'ריילי, כי סוללות ההגנה האווירית של ישראל עשויות לסייע (בעיקר במעקב אחר מטרות) בהגנת כוחותיה של ארצות הברית גם במדינות עמן אין לישראל יחסים דיפלומטיים ובכלל זה במפרץ.¹²⁵ התעצמותה הגרעינית של איראן והאיום הנשקף מיכולותיה האסימטריות במפרץ ומאסנל טילי הקרקע-קרקע שברשותה הם המניעים המרכזיים מאחורי ניסיונות מדינות המפרץ להגדיל את כוחן הצבאי, ניסיונות שלא פחתו גם בעקבות משברים כלכליים וירידת מחירי הנפט. חלקן הביעו עניין במערכות התרעה והגנה מפני טילים, ואחרות נמצאות בעיצומו של תהליך רכישה שלהן, תוך השתלבות במערך ההגנה האמריקאי באזור. ההתעצמות אינה מוגבלת לאמצעים הגנתיים בלבד. כך, למשל, ערב הסעודית ואיחוד האמירויות רכשו מטוסי קרב מתקדמים וחימוש מתקדם למטוסי

הקרב שכבר מצויים בידיהם (כולל פצצות JDAM מונחות GPS),¹²⁶ וכווית ואיחוד האמירויות הזמינו ספינות סיור מהירות. היקף ואופי הרכישות מבסס יכולת, לפחות פוטנציאלית, של אותן מדינות לשמור על עליונות אווירית וימית בשטחן, במיוחד מול ההתעצמות האיראנית.¹²⁷

מלבד השאיפה להרתיע מפני תוקפנות, ההצטיידות הצבאית של מדינות המפרץ נועדה להבטיח את המשך נוכחותה של ארצות הברית באזור ואת מחויבותה לצאת להגנתן, ובה בעת להפגין עשייה ולבסס את שלטונם ויוקרתם האישית של השליטים. חלק מהמדינות מבקשות לבסס יכולת ייצור עצמית בשטחן, תוך שיתוף פעולה עם חברות במערב ו"תפירת" המענים בהתאם לצרכיהן, ובכך הן זוכות לקבל טכנולוגיה מתקדמת ונהנות מיצירת ענפי תעשייה ומקומות עבודה חדשים. בולטים בשטח זה איחוד האמירויות, המייצר כלי רכב צבאיים וכלי שיט מתקדמים ומגוונים, וערב הסעודית שמקימה בתחומה קו ייצור של מטוסי "טייפון" אותם רכשה מבריטניה.

גיוון מקורות התמיכה

בשנים האחרונות עושות מדינות המפרץ הערביות מאמץ לגוון את מקורות התמיכה הביטחונית החיצונית בהן, לצד זו של ארצות הברית, ברכישת אמצעי לחימה, השתתפות בכוחות משימה רב-לאומיים ואירוח בסיסים. במסגרת זו בלטה חנוכת "בסיס השלום" של הצי הצרפתי באבו דאבי ב-2009, הראשון שפתחה צרפת מחוץ לתחומה בחמישים השנים האחרונות והראשון שבנתה במדינה שלא הייתה מושבה שלה. זהו הבסיס הזר הרשמי הראשון שמוקם באיחוד האמירויות מאז קבלת העצמאות, והוא כולל אלמנטים יבשתיים, אוויריים וימיים. פתיחתו נועדה לשלוח מסר הרתעתי לאיראן: אם היא תתקוף את איחוד האמירויות, תהיה זו גם התקפה על צרפת.¹²⁸ איראן מצדה הביעה תרעומת על פתיחת הבסיס ואף איימה בהחרפת היחסים עם איחוד האמירויות. צרפת לא נשארה היחידה: בנובמבר 2008 חתמו הודו וקטר על הסכם ביטחוני, לפיו תגן הודו על ייצוא הגז הטבעי של קטר לתחומה ויתכן שאף תציב כוחות מטעמה בנסיכות כהגנה מפני "איומים חיצוניים". גם סין עושה צעדים מדודים להגברת אחיזתה בשולי המפרץ, וב-2011 השיגה את הסכמתה של פקיסטן לבניית בסיס ימי במפרץ עומאן בסמוך לגבול האיראני. למרות עניינן הגובר של סין והודו בגישה למשאבי המפרץ, אין הן יכולות, ואולי אף אינן מעוניינות בשלב זה, להוות תחליף לעוצמה האמריקאית באזור. ואולם, לא ניתן לשלול את האפשרות כי בעתיד, נוכח הצמיחה הכלכלית של הודו וסין והצורך הגובר שלהן בגישה למקורות אנרגיה כדי לקיימה, במקביל להתעצמותן הצבאית וביסוס יכולות ימיות, ניתן יהיה לראות נוכחות צבאית הולכת וגוברת שלהן באזור המפרץ.

בשנים האחרונות התבססו מספר צוותי משימה בין-לאומיים במפרץ וגוברת ההתעניינות מצד כוחות רב-לאומיים בביטחוננו. מדינות המפרץ המשתתפות במיזמים ביטחוניים אלה מבקשות לגוון גם באמצעותם את מקורות התמיכה הביטחונית בהן. השותפות המתהדקת שלהן עם נאט"ו במסגרת Istanbul Cooperation Initiative והשתתפותן הפעילה בכוח המשימה הימי הרב-לאומי בהובלה אמריקאית המוצב בבחריין - Combined Task Force 150-152 – מהוות דוגמאות בולטות למגמה זו.

מבט לעתיד

מדינות המשפ"ם הסתמכו לאורך השנים הן על המשענת האמריקאית והן על עליונות טכנולוגית ברורה כדרך לנסות ולשמר איזון כוחות עם איראן. הרכש הצבאי מארצות הברית חיזק את ביטחונם של השליטים מול איראן מצד אחד, והעניק לארצות הברית מנוף לחץ לא מבוטל על לקוחות הנשק שלה מצד שני. במקביל, עסקאות אלו הופך גם למנוף לחץ פוליטי של מדינות המפרץ על ארצות הברית, משום שאי-מימושן יהיה בעל השפעה שלילית על המשק האמריקאי בכלל ועל תעשיית הנשק האמריקאית בפרט. פינוי החיילים האמריקאים מעיראק עלול, מטבע הדברים, להביא להפחתת הנוכחות הצבאית של ארצות הברית במפרץ. מדינות המפרץ הערביות מבקשות לאזן זאת על ידי הכנסת שחקנים חדשים לזירה, יתכן גם במטרה לאותת לארצות הברית כי יש להן אלטרנטיבות. אירוח בסיסים זרים ורכישות נשק מקטינים את החשש של מדינות אלו מפני תלות יתר בגורם אחד שיוכל לאיים או ללחוץ עליהן באמצעות "סגירת ברזים" גרידא. עם זאת, רכישת נשק מגורמים שונים מגבילה את יכולתן לשתף פעולה מבחינה צבאית אפקטיבית, בשל הקושי האופרטיבי לאחד בין מערכות נשק שונות הקיימות בהן.

תהליך ההתעצמות במפרץ נועד להשתלב במה שנראה כמדיניות האמריקאית של הרתעה והכלה של איראן, אך גם לסייע להתמודד אתה אם תבחר להגיב על תקיפה בשטחה או תיזום מהלך התקפי בתגובה להחרפת העיצומים הכלכליים עליה. אז ישמשו מערכות הנשק להגנת כוחותיה ובעלות בריתה של ארצות הברית במפרץ. הספקות של מדינות אלו מפני יכולתה של ארצות הברית למנוע את התגרענות איראן וחששן מפני שינויים אפשריים בפריסה הצבאית האמריקאית באזור גורמים לכך שהן רואות ברכישת מערכות נשק מתוצרת ארצות הברית אחת הדרכים להבטיח את מחויבותה להמשיך ולשמור על נוכחות צבאית במפרץ גם בעתיד.

הדגשת מחויבותה של ארצות הברית לביטחונן של בעלות בריתה במפרץ, על ידי אספקת אמצעי לחימה מתוצרתה ושילובן בתוכניות ההגנה מפני טילים באזור, תואמת גם את האינטרסים הישראליים, משום שהיא מגבירה את הלחץ על איראן, מחזקת את ביטחונם העצמי של שליטי המדינות הערביות במפרץ ועשויה להקל עליהם לאמץ

קו תקיף יותר נגד טהראן. חיזוק היכולות הקונבנציונאליות של מדינות אלו גם עשוי להפחית את הסבירות כי הן, או לפחות חלקן, ירגישו צורך, במצב שבו איראן תגיע ליכולת גרעינית צבאית מוכחת, לשמר את ביטחונן על ידי חבירה אליה או על ידי רכישת כושר הרתעה אסטרטגי משל עצמן.

כבר כיום מחזיקות המדינות הערביות במפרץ במערכות נשק עדיפות על אלו שבידי הצבא האיראני. עם זאת, אין זה סביר כי ינצלו, לפחות בעתיד הנראה לעין, את היתרון הפוטנציאלי שיש להן כדי להתמודד עם איראן באופן ישיר. בשל תנאי היסוד שלהן, גם יתרונות אלה, לא יכולים להיות מתורגמים לעליונות צבאית בפועל, ליכולת להציב משקל נגד לעוצמה האיראנית וליכולת לנהל מלחמה מודרנית לאורך זמן ללא סיוע חיצוני.

הרכש הצבאי לא נועד, אפוא, מלכתחילה לאזן לחלוטין את עוצמתה של איראן ולהחליף את התלות הרבה של מדינות המפרץ בגורמים זרים כדי להגן על הביטחון הלאומי; מטרתו היא לשדר פעלתנות ועשייה, להשתלב בתוכניות האופרטיביות האמריקאיות במפרץ ו"להרחיק את האש" משטחן, אך גם לחזק את יכולת ההרתעה, ואם זו תכשל – לעכב ולשבש כל התקפה עליהן מצד איראן עד להגעתם של כוחות מערביים. מבחינה מעשית, המשמעות העיקרית של תהליך ההתעצמות הצבאית הקונבנציונאלית של המדינות הערביות במפרץ היא הגבלה גוברת על חופש הפעולה הצבאי של איראן, יכולת משופרת להרתיע אותה ממעשי תוקפנות ואף בנייה (בשלב זה פוטנציאלית) של יכולת תקיפה בשטחה.

הצבאות במדינות המפרץ נותרו קטנים ומוגבלים ביכולתם לתפעל ולתחזק מערכות נשק רבות ומתקדמות, וגם נתון זה מצביע על אי-יכולתן להוות משקל נגד עצמאי לאיראן. יתר על כן, קשה לראות כיצד רכישה מואצת של מערכות נשק מתקדמות תתרום לביטחונן, אם היא לא עשתה כך בעבר. המשך ההתעצמות האיראנית הלא קונבנציונאלית תצריך הקרנת עוצמה אמריקאית במפרץ אף מעבר לקיים, והוא ימשיך להיות "אגם אמריקאי". אם איראן לא תגלה נכונות לשנות את עמדתה ביחס לפרויקט הגרעין שלה, לא יהיה מנוס מהגדלת מצבת הכוחות האמריקאיים במפרץ או בקרבתו, באופן שיאפשר לארצות הברית להרתיע אותה מפני תוקפנות כלפי שכנותיה, או לחילופין להגיב עליה או אף ליזום פעולות כוחניות אפקטיביות נגדה. אישור פומבי למחויבות של ארצות הברית לבעלות בריתה במפרץ נתן מזכיר ההגנה שלה, ליאון פֶּנְטָה, עם פינוי הכוחות האמריקאיים מעיראק: "אנו לעולם נחזיק כוח באזור שיידע להתמודד עם כל איום מכיוון איראן", כשכוונתו לכוח האמריקאי בן למעלה מ-40,000 איש שנותר במדינות המפרץ השונות.¹²⁹

פרק י"א

פיתוח גרעיני אזרחי

לפי סבא"א, יותר משישים מדינות הודיעו לה על כוונה להניע, או שהניעו בפועל, תוכנית גרעין בשטחן.¹³⁰ נראה שכוונה זו מוצאת ביטוי במפרץ יותר מאשר בכל מקום אחר בעולם: כבר בסיום הוועידה השנתית של המשפ"ם בדצמבר 2006 הודיעו שש החברות כי בכוונתן לפתח תוכניות גרעין עצמאיות בשטחן למטרות אזרחיות, ומאז הן בוחנות את הנתיה הגרעיני לצרכים שונים ובאינטנסיביות משתנה.

שש מדינות המפרץ הערביות נוקטות באופן מסורתי מדיניות מוצהרת המבקשת לשמור על המזרח התיכון בכלל ועל המפרץ בפרט כאזור חופשי מנשק להשמדה המונית. בשנת 2004 נעשה על ידן ניסיון להחיות יוזמה מצרית-איראנית משנת 1974 להכריז על אזור המפרץ כאזור חופשי כזה ובכך להוות דוגמה למדינות אחרות ולהביאן להצטרף ליוזמה. שיחות בלתי רשמיות בנושא זה נערכו בין נציגים ממדינות המשפ"ם, איראן, עיראק ותימן, אך היוזמה נכשלה בשל עמדת איראן, שהתנתה את הצטרפותה בפירוק היכולות הגרעיניות של ישראל ובעזיבת כוחות ארצות הברית את אזור המפרץ. במקביל העלו מדינות המפרץ הערביות יוזמות לפתור את סוגיית הגרעין באיראן בדרך דיפלומטית. ב־2007 הן הציעו לאיראן לקבל אורניום מועשר לצרכים אזרחיים מתאגיד משותף, בניסיון לספק הן את צרכיה באנרגיה גרעינית והן את דרישות הקהילה הבין-לאומית ממנה.¹³¹ שר החוץ הסעודי, אל-פייסל, אף הזמין את איראן להשתתף בהקמת תחנת כוח גרעינית במדינה חיצונית ובפיקוח בין-לאומי, שתספק דלק גרעיני לפרויקטים שונים במדינות המפרץ. איראן הודיעה כי היא מברכת על היוזמה אך אין בכוונתה לזנוח את העשרת האורניום בתחומה. כישלון יוזמות מסוג זה וההבנה כי הקהילה הבין-לאומית מתקשה לעצור את איראן במרוץ שלה להשגת יכולת גרעינית הביאו את מדינות המפרץ הערביות לחתור ביתר שאת לעבר פיתוח גרעיני עצמאי, תוך הדגשה כי אין בכך סתירה לעמדת המשפ"ם כי יש להפוך את האזור לנקי מנשק להשמדה המונית.¹³²

ככל הידוע, אף לא מדינה ערבית אחת במפרץ מחזיקה ביכולת גרעינית, צבאית או אזרחית. כולן חתומות על האמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני (NPT) וחלקן חתומות

גם על "הפרוטוקול הנוסף" של סבא"א המאפשר פיקוח הדוק יותר על פעילות גרעינית. למרות זאת, הן עוסקות מזה שנים ברעיון לפתח אנרגיה גרעינית. במאי 1978 חתמו ערב הסעודית, כוויט וקטר על הסכם לבנות תחנת כוח גרעינית עד שנת 1986,¹³³ ובסמוך למהפכה האסלאמית באיראן החלו מדענים בשירות ערב הסעודית לבחון את נושא השימוש באנרגיה גרעינית להתפלת מים וייצור חשמל. מאז נבחנה התאמתם של אתרים ספציפיים בממלכה, מבחינות סיסמולוגיות ואחרות, למיקום אפשרי של כורים גרעיניים, אם כי לא חלה התקדמות ממשית בתחום זה.¹³⁴

בשנים האחרונות ניכרת במפרץ התעוררות מסוימת בתחום האנרגיה הגרעינית, לפחות במישור ההצהרתי, בשל הצורך לעמוד בדרישה הגוברת לאנרגיה. עם זאת, אין ספק כי המניע העיקרי מאחורי מגמה זאת הוא תוכנית הגרעין של איראן, הן בשל הצורך להציב מולה מענה, ולו סמלי, בדמות פיתוח גרעיני עצמאי והן בניסיון להגביר את הלחץ על ארצות הברית והקהילה הבין-לאומית לפתור את המשבר שנוצר בעטייה. נחישותה של איראן להמשיך בפרויקט הגרעין שלה הביא את מדינות המפרץ הערביות לקדם פרויקטים משותפים ונפרדים, שמטרתם לפתח תשתית וידע בתחום הגרעיני. שש המדינות ממשיכות בהיערכות לקראת התפתחויות אפשריות במפרץ סביב הסוגיה הגרעינית האיראנית ומגלות רגישות לאיומים הנשמעים חדשות לבקרים מכיוונה של טהראן. הן הודיעו במספר הזדמנויות כי הן תומכות בזכותה לפתח יכולת גרעינית למטרות שלום, אך הביעו דאגה מפני חוסר השקיפות של תוכניתה הגרעינית. בהודעת הסיכום של הכינוס השנתי של המשפ"ם, שנערך באבו דאבי בדצמבר 2010, הכריזו מנהיגי שש החברות כי זכותן של מדינות האזור להשתמש באנרגיה גרעינית למטרות שלום בהתאם לכללי סבא"א וכי על כולן ליישם כללים אלה – רמז ברור לאיראן. מדינות המשפ"ם מכירות בחומרת האיום כלפיהן מצד איראן אך מבקשות לא להכעיסה. על רקע זה הן גיבשו מדיניות פומבית כלפי תוכנית הגרעין שלה, שקוויה העיקריים הם:

- א תמיכה בפתרון דיפלומטי של משבר הגרעין ורצון לקחת בו חלק פעיל יותר, לצד מדינות המערב וארצות הברית.
- ב הכרה בדבר זכותה של איראן להחזיק בטכנולוגיה גרעינית לצרכי שלום, תוך קריאה לפרז את האזור מנשק גרעיני.
- ג הפצרה באיראן לשתף פעולה עם הקהילה הבין-לאומית ומשטרי הפיקוח המקובלים של סבא"א.
- ד הבעת חשש מכל פעולה צבאית נגד איראן, תוך הדגשת השלכות ההרסניות של פעולה כזו עליהן.

ביחד ולחוד

כבר ב־2006 חתמו שש מדינות המפרץ הערביות על הסכם להניע מחקר משותף ורחב היקף לפיתוח טכנולוגיה גרעינית אזרחית. מאז הגיעו למפרץ משלחות מטעם סבא"א שנפגשו עם צוותים מאותן מדינות במטרה לדון ביישום התקנות של הסוכנות ולבחון את האופציה הגרעינית עבור פרויקטים של ייצור אנרגיה והתפלת מים באזור. במארס 2008 קיבלה תוכנית הגרעין המשותפת של המשפ"ם את אישור סבא"א.¹³⁵ מאז התקיימו מספר רב של כנסים וסמינרים משותפים בנושא הגרעין, כולל ועידת פסגה גרעינית ראשונה של המשפ"ם בדובאי במאי 2009. המפגשים והכנסים עוסקים במכלול התחומים הקשורים לפיתוח גרעין, בהם נושאי בטיחות, חקיקה והכשרת כוח אדם. למרות שיתוף הפעולה של שש המדינות במסגרת המשפ"ם, האפשרות של תחנת כוח גרעינית משותפת מסתמנת כפחות ופחות סבירה, ונראה שכל אחת מהן מתכוונת להתמקד בקידום תוכנית גרעין לאומית.¹³⁶ כל אחת מהשש כבר חתמה על הסכמים בילטרליים ואף הקימה רשויות לאומית העוסקת במחקר ובתכנון מדיניות בנושאי גרעין. הצעדים החד־צדדיים שנוקטות חברות המשפ"ם לפיתוח תוכניות גרעין עצמאיות מותירים למעשה את הארגון לכל היותר כגוף לקביעת יעדים בתחום הגרעיני, ללימוד הנושא וכמסגרת למשא ומתן.

טבלה 2: תוכניות הגרעין במדינות המפרץ

מדינה	החלה בהקמה בפועל של תוכנית הגרעין	הצהירה על עניינה בתוכנית גרעין	חתמה על ה-NPT	הסכמי פיקוח (Safeguards Agreements)	שנת הצטרפות כחברה בסבא"א	הצטרפות ל"פרוטוקול הנוסף"
ערב הסעודית	לא	כן	כן	בתוקף (2009)	1962	לא
איחוד האמירויות הערביות	כן	כן	כן	בתוקף (2003)	1976	בתוקף (2010)
קטר	לא	כן	כן	בתוקף (2009)	1976	לא
כווית	לא	כן, אך חזרה בה	כן	בתוקף (2002)	1964	בתוקף (2003)
עומאן	לא	כן	כן	בתוקף (2006)	2009	לא
בחריין	לא	כן	כן	בתוקף (2009)	2008	בתוקף (2011)

כווית

כווית הייתה אחת הראשונות מבין חברות המשפ"ם שהביעה עניין בפיתוח תוכנית גרעין. כבר באמצע שנות השבעים החליטה כווית על הקמת תחנת כוח גרעינית ניסיונית. כאשר מחירי הנפט הגיעו לשיא החלה כווית לבחון הקמת תחנת כוח גרעינית קטנה בעידוד ובסיוע בריטי, אלא שהתוכנית עוכבה בשל התקלה הגרעינית בפנסילבניה (1979) ופרוץ מלחמת איראן-עיראק (1980), ונגנזה כליל לאחר צניחת מחירי הנפט.¹³⁷ במאוס 2009 הודיעה כווית על עניינה המחודש בתוכנית גרעין אזרחית, חתמה על הסכם שיתוף פעולה עם סבא"א והקימה ועדה לאנרגיה אטומית (KNNEC), שתפקידה לבחון הקמת תחנות כוח גרעיניות, כמו גם נושאי ביטחון ובטיחות, בקרה, פיקוח וחקיקה בתחום הגרעיני.¹³⁸ בעקבות זאת גם ביקרה משלחת כוויתית במתקני גרעין בצרפת ונפגשה עם מומחים צרפתיים בתחום זה במטרה לבחון את יכולותיה של צרפת ואת האפשרות לשתף פעולה אתה.¹³⁹ מאז חתמה כווית הסכמים עם ארצות הברית, יפן, רוסיה ואף מצרים, העוסקים לרוב בשיתוף פעולה בתחומי החקיקה, הבקרה, הבטיחות וההכשרה של כוח אדם בנושאי הגרעין.

כווית החליטה להקים ארבע תחנות כוח גרעיניות, בעלות יכולת לספק אלף מגה-ואט חשמל כל אחת, עד שנת 2022.¹⁴⁰ עם זאת, היא טרם החלה בבניית התשתיות הנדרשות ועדיין לא חתמה על חוזה מעשי עם חברה כלשהי לבנייתן, אם כי היא פועלת להכין תשתית מדינית לשיתוף פעולה בתחום זה עם מדינות שונות. בדצמבר 2009 היא חתמה עם סבא"א על הסכם לשיתוף פעולה טכנולוגי בתחום הגרעין לשנים 2009 עד 2013.¹⁴¹ בינואר 2010 היא חתמה על הסכם עם צרפת לשיתוף פעולה בתחום הגרעין האזרחי לייצור חשמל והתפלת מים.¹⁴² ביוני 2010 נחתם בווינגטון מזכר הבנות לשיתוף פעולה בין כווית לממשלת ארצות הברית בעיקר בתחומי החקיקה, הבקרה והבטיחות בשימוש במתקני גרעין אזרחיים. שתי המדינות גם הסכימו לשתף פעולה בנושאי הכשרה וניהול כוח אדם בתחום הגרעין,¹⁴³ ובמעמד החתימה הצהירו כי ההסכמות ביניהן סייעו למאבק בתפוצה הגרעינית ויחזקו את קשריהן. הסכם דומה לשיתוף פעולה בהכשרת כוח אדם, החלפת ידע ופיתוח תשתיות לשימוש אזרחי באנרגיה גרעינית חתמה כווית גם עם יפן. ראש הוועדה הלאומית לאנרגיה גרעינית של כווית הדגיש לאחר החתימה על ההסכמים את הצורך לפתח מקורות אנרגיה אלטרנטיביים כדי להתמודד עם עלייה בביקוש לחשמל (כווית סובלת מהפסקות חשמל תקופות בחודשי הקיץ) ולהפחית את פליטת גזי החממה.¹⁴⁴

למרות הפעלתנות של כווית בתחום הגרעיני, נשמעים בה גם קולות אחרים: ביולי 2011, במענה לשאילתה בפרלמנט, הסביר סגן ראש הממשלה ושר החוץ הכוויתי כי "כווית כבר אינה מעוניינת להחזיק בטכנולוגיה גרעינית או לחתור ליכולת גרעינית לצרכי הפקת אנרגיה".¹⁴⁵ ההודעה הוסברה כחלק מניסיון לאמץ מדיניות זהירה יותר,

שהתבטאה בין השאר בהעברת סמכויות הוועדה לאנרגיה אטומית לידי המכון הכווייתי למחקר מדעי (KISR). בפברואר 2012 הודיעה רשמית כי היא זונחת לעת עתה את העיסוק בנושא. למרות הפעלתנות שהציגה האמירות בתחום נראה כי ישנה מחשבה שנייה וכי כוויית אינה מעוניינת בשלב זה לחתור באופן עצמאי ליכולת גרעינית.¹⁴⁶ המחויבות של האמירות לנושא מלכתחילה לא הייתה גבוהה אך הספקות בנוגע לתוכנית הגרעינית הלכו והתעצמו ככל הנראה בשל האסון הגרעיני בִּפְּן.¹⁴⁷

קטר

העלייה בביקוש לאנרגיה והרצון לשמור על רווחים מייצוא גז מהווים מניע מרכזי מאחורי התוכנית הגרעינית של קטר (כלכלת קטר מתבססת במידה רבה על ייצוא גז טבעי ולכן מוגבלת בכמות הגז בו היא יכולה להשתמש לצרכים פנימיים).¹⁴⁸ ב-2008 אישרה קטר כי שכרה מומחים זרים כדי לבחון את הכדאיות של הקמת כור מחקר קטן להכשרת כוח אדם ולצרכים רפואיים, ומאז היא חתמה על מזכרי הבנות לשיתוף פעולה בנושאים אלה עם צרפת ורוסיה. בנובמבר 2008 אמר בכיר בתעשיית האנרגיה של קטר כי המדינה בוחנת את האפשרות של שימוש באנרגיה גרעינית לפרויקטים של ייצור חשמל והתפלת מים ואישר כי מומחים בין-לאומיים נשכרו כדי לסייע לה לבחון את הכדאיות של מהלך כזה. שר האנרגיה של קטר, אל-עטייה, אמר במקביל כי הצמיחה הכלכלית של מדינות המזרח התיכון מחייבת אנרגיה זמינה ונקייה.¹⁴⁹ באוקטובר 2010 מסר מנכ"ל החברה הקטרית למים ואנרגיה כי קטר צפויה לפרסם את מסקנות המחקר שערכה בנוגע לגיבוש תוכנית גרעין אזרחית והדגיש כי הנושא עדיין נבחן לגופו.¹⁵⁰

בינואר 2008 נחתם הסכם אנרגיה בין חברות אנרגיה מצרפת ומקטר, שכלל גם מזכר הבנות לשיתוף פעולה עתידי בין שתי המדינות בתחום הגרעין.¹⁵¹ בנובמבר 2010 נחתם מזכר הבנות בין קטר לרוסיה לשיתוף פעולה בתחום הגרעין, ושתי המדינות סיכמו על שיתוף פעולה בנושאי חקיקה ופיקוח, מחקר מדעי ואף בניית כורים גרעיניים.¹⁵² למרות הגברת הדרישה לאנרגיה, קטר לא קידמה עד כה כל תוכנית שנועדה לחסוך באנרגיה ולקצץ בסובסידיות שהיא מעניקה לאזרחיה. הסיבה העיקרית לכך היא החשש שכל צמצום של הסובסידיות עלול ליצור תסיסה בקרב האוכלוסייה.¹⁵³

עומאן

עומאן הצטרפה לסבא"א רק ב-2009 וגם היא בוחנת את האפשרות לפיתוח תוכנית גרעין אזרחית. מנכ"ל משרד החוץ העומאני הצהיר באספה הכללית השנתית של הסוכנות לאחר ההצטרפות כי עומאן מתכוונת ללכת בדרכן של מדינות חברות אחרות, לשתף פעולה עם סבא"א ולרכוש יכולות גרעין אזרחיות במטרה להתמודד עם אתגרי

הפיתוח ולחוסך באנרגיה.¹⁵⁴ בכינוס השנתי של סבא"א בספטמבר 2010 שבה עומאן והביעה את כוונתה לשתף פעולה עם הסוכנות ולהפיק תועלת מהסיוע שניתן על ידה למדינות חברות. מועצת הנגידים של סבא"א אף אישרה ארבעה פרויקטים לשיתוף פעולה טכני עם הסולטנות.

גם עומאן פנתה לשוק הבין-לאומי לצורך פיתוח תוכנית גרעין, ולמרות כלכלתה הקטנה יחסית, מדינות זרות רואות בה שוק אטרקטיבי. ביוני 2009 חתמה עומאן על הסכם לשיתוף פעולה עם רוסיה בתחום הגרעין, ומנכ"ל משרד החוץ העומאני, שחתם על ההסכם, ציין כי הוא מהווה בסיס לשיתוף פעולה בין שתי המדינות וחלק ממדיניותה של עומאן לפתח תשתית לייצור אנרגיה גרעינית, להכשיר כוח אדם ולרכוש יכולות מדעיות וטכניות בתחום זה.¹⁵⁵ שגריר הודו בעומאן הצהיר בתחילת 2010 כי ארצו הציעה לסולטנות לשתף פעולה בתחום הגרעין וציין, בהתייחסות לפרויקטים משותפים לשתי המדינות בתחום האנרגיה המתחדשת, כי יש מגוון נושאים בהם הן יכולות לשתף פעולה.¹⁵⁶

עומאן הצהירה ב־2010 כי יש בכוונתה לעשות שימוש עתידי באנרגיה גרעינית כדי לעמוד בביקוש לאנרגיה ומים, באמצעות הפקת חשמל והתפלת מי ים.¹⁵⁷ עם זאת, היא טרם החלה בהכנות מעשיות לשם כך. יתכן כי משאביה הדלים יחסית ופגיעותה לאיתני הטבע (הסולטנות יושבת באזור רגיש מבחינה סיסמולוגית ואף נפגעה בעבר מגל צונאמי) משפיעים על ההתקדמות בתחום זה. מבין שש מדינות המפרץ הערביות, עומאן היא המהססת ביותר באשר לפיתוח אנרגיה גרעינית וכנראה תהיה האחרונה מבין חברותיה לבנות תשתית גרעינית עצמאית בתחומה. הסולטנות היא מועמדת בולטת לשיתוף פעולה של המשפ"ם בתחום הגרעין, אם זה ייצא מן הכוח אל הפועל ויביא להקמת כור מחקר משותף. עומאן מביעה דעתה גם בשאלת הפיתוח הגרעיני האיראני, אם כי בצורה מרומזת. בכירי המשטר מדגישים את חשיבות השקיפות ושיתוף הפעולה עם סבא"א, גם כאיתות לציפיות שלהם מאיראן: "למרות שייצור אנרגיה קריטי עבורנו, אנו לא רוצים להעלות סימני שאלה באשר למניעים שלנו. איננו רוצים ליצור דימוי שלילי".¹⁵⁸

בחריין

באוקטובר 2007 דחתה ממשלת בחריין הצעה של איראן לשתף פעולה בבניית תוכנית גרעין אזרחית במדינה בטענה כי היא תשתף פעולה בתחום הגרעיני אך ורק במסגרת המשפ"ם. משרד החוץ הבחרייני מסר בהקשר זה כי "על כל מדינה או סוכנות המעוניינת להציע עזרה כלשהי לבחריין בתחום הגרעין לפנות למזכירות הכללית של המשפ"ם".¹⁵⁹ עם זאת, מספר חודשים לאחר מכן חתמה בחריין על מזכר הבנות עם ארצות הברית לשיתוף פעולה בתחום האנרגיה הגרעינית. משרד החוץ האמריקאי מסר כי בחריין

אשרה את כוונתה לפתח אנרגיה גרעינית ולהסתמך על השווקים הקיימים לצורך אספקת דלק גרעיני.¹⁶⁰

בדצמבר 2008 הצהירו בחריין ורוסיה כי בכוונתן לשתף פעולה בתחום הגרעין האזרחי. בכיר ברשויות הגרעין הרוסיות הצהיר כי בחריין מתכוונת לבנות תחנת כוח גרעינית קטנה וכי שתי המדינות ישתפו פעולה, בעיקר בתחום הכשרת כוח האדם, הקמת קבוצות עבודה משותפות והתייעצויות בנושאי חקיקה בתחום הגרעין.¹⁶¹ במקביל הודיע השר לענייני מים ואנרגיה בבחריין על כוונת ארצו לסיים את בנייתה של תחנת כוח גרעינית עד שנת 2017. הוא ציין כי בחריין זקוקה לזמן נוסף ולמומחים מבחוץ להכנת התשתית לבניית התחנה, אך העריך שהיא תעמוד ביעדים.¹⁶²

בחריין חתמה על ההסכם לשיתוף פעולה בתחום הגרעין במסגרת המשפ"ם, אך מאז הצהירה כי היא מתכוונת להקים תחנת כוח גרעינית קטנה באופן עצמאי. למרות זאת, היא טרם הקימה רשות ביצועית לצורך זה ועדיין לא נקטה צעדים ממשיים לכך. לאור חולשתה הביטחונית והכלכלית ואי-היציבות הפוליטית בה, עתידה של תוכנית הגרעין של בחריין נראה לא ברור. סביר להניח שבחריין פחות אטרקטיבית מחברותיה למשפ"ם עבור חברות זרות לצורך שיתוף פעולה בתחום הגרעיני.

איחוד האמירויות

איחוד האמירויות הערביות, כמו שכנותיו, נתפס כמדינה שבתחומה נמצאים משאבי אנרגיה מתכלים (גז ונפט) בלתי נלאים. על פי ההערכות, צריכת החשמל באמירויות צפויה להגיע לארבעים גיגה-ואט חשמל ב-2020, בעוד שיכולת הייצור שלהן עומדת כיום על חצי מכך. הסתמכות בלעדית על מקורות אנרגיה "מתחדשים", כגון שמש ורוח, אינה אפשרית, שכן הם מסוגלים לספק עד שבעה אחוזים בלבד מצרכי האנרגיה.¹⁶³ בתגובה לתחזיות אלו, החל האיחוד בהכנות לפיתוח תשתית גרעינית אזרחית. התוכנית הגרעינית כוללת בשלב זה הקמת ארבעה כורים אזרחיים (מתוך 14 מתוכננים), שחיבורם לרשת החשמל אמור להסתיים עד שנת 2020.

בדצמבר 2009 הודיע איחוד האמירויות כי תאגיד דרום קוריאני (KEPCO) נבחר מתוך תשע חברות ממדינות שונות שהגישו את מועמדותן לבנות את ארבעת הכורים מסוג APR1400. היקף ההסכם לבנייה ולהפעלה של הכורים עומד על כעשרים מיליארד דולר והכור הראשון מתוכנן לפעול כבר בשנת 2017.¹⁶⁴ ביולי 2010 קיבלה החברה לאנרגיה גרעינית באמירויות את אישורי הרשויות לאתר שבחרה להקמת הכורים הגרעיניים (בברקה, חמישים ק"מ מערבית לאל-רוויס), ולהתחלת הבנייה של הכור הראשון.¹⁶⁵

כמה ימים לאחר האסון הגרעיני ביפן (מארס 2011), בתזמון כמעט אירוני, נערך הטקס המציין את תחילת העבודות באתר בברקה. נשיא דרום קוריאנה שהשתתף

בטקס ציין כי הוא מאמין ש"הטכנולוגיה הקוריאנית תהווה דוגמה עבור מדינות המזרח התיכון" והצהיר כי הבטיחות תעמוד בראש סדר העדיפויות של החברות הקוריאניות.¹⁶⁶ הסוכנות הפדראלית לפיקוח גרעיני של איחוד האמירויות דרשה מהוועדה לאנרגיה גרעינית של האיחוד לפרט כיצד בכוונתה להפיק לקחים מהאסון ביפן. בתגובה נמסר כי ייבחנו מחדש הרישיונות לאתרים שנבחרו לבניית הכורים ו"יכולתם לעמוד מול אסונות טבע דוגמת אלה שאירעו ביפן".¹⁶⁷

לקראת סוף שנת 2008 החל להתגבש הסכם לשיתוף פעולה בתחום הגרעין האזרחי בין ארצות הברית לאיחוד האמירויות, שנחתם בינואר 2009. "הסכם 123" (על שם הסעיף הרלוונטי בחוק האמריקאי משנת 1954 העוסק בשיתוף פעולה גרעיני) מצהיר על כוונת שני הצדדים לשתף פעולה בנושאים שונים בתחום הגרעין האזרחי, בהם חילופי כוח אדם מקצועי, סיוע טכני והעברה של רכיבים וציוד מארצות הברית לאבו דאבי. סעיף מרכזי ב"הסכם 123" אוסר על כל פעילות במעגל הדלק בתחומי איחוד האמירויות. האיחוד יצטרך לפיכך לייבא דלק גרעיני ממדינות חיצוניות ולשלוח את הדלק המוקרן מחוץ למדינה. סעיף זה, בנוסף להתחייבות של איחוד האמירויות לפעול בשקיפות מול סבא"א, תרם להרגעת חששותיה של ארצות הברית וסייע להבאת ההסכם לאישור הקונגרס.¹⁶⁸ איחוד האמירויות לא הפר עד כה את התחייבויותיו אלו. באוקטובר 2009 נחקק "חוק הגרעין של איחוד האמירויות", המהווה מסגרת לפיתוח גרעיני אזרחי. החוק אוסר על כל תכנון, פיתוח או בנייה של מתקן לעיבוד או להעשרה בתחום האמירויות. החוק השלים את ההיערכות הארגונית של איחוד האמירויות בתחום הגרעיני שהחלה עם הקמתן של הוועדה לאנרגיה אטומית (ENEC) וגוף רגולציה פדראלי (FANR) שאמור לפקח עליה.

מדיניות הגרעין של איחוד האמירויות נועדה להביא לשיתוף פעולה נרחב עם הקהילה הבינ-לאומית במטרה להשיג הכרה רחבה ככל הניתן לתוכנית הגרעין שלו. כחלק מהצורך להרחיב את תשתית הידע בתחום הקימה אבו דאבי במאסר 2010, בשיתוף עם ארצות הברית, מכון אקדמי (GNEII) האמור להכשיר כוח אדם ברמה אזורית בתחומים הרלוונטיים למחקר הגרעיני. איחוד האמירויות גם חתם בנובמבר 2010 על הסכם לשיתוף פעולה בתחום הגרעין עם בריטניה, המהווה למעשה פורמליזציה של מזכר הבנות בין שתי המדינות מ-2008. הסכם זה יאפשר לאיחוד לייבא ידע, רכיבים ומומחי גרעין מבריטניה.¹⁶⁹ במאסר 2011 הצהירה גם אוסטרליה, המחזיקה במרבית עתודות האורניום בעולם, על כוונתה לשתף פעולה עם איחוד האמירויות בתחום הגרעין. שר החוץ שלה הודיע כי ארצו תחתום על הסכם בילטרלי למכירת אורניום, שיאפשר לאבו דאבי לרכוש דלק גרעיני ממנה לכור העתידי שלה.¹⁷⁰ משלחת של סבא"א ביקרה באיחוד האמירויות בינואר 2011 וציינה כי תוכנית הגרעין שלו מתקדמת בצורה טובה ובהתאם להנחיות הסוכנות. לדבריה, היא מצאה "שיתוף פעולה

טוב בין הגופים המפקחים והביצועיים, פיתוח של משאבי אנוש, מערכת ניהולית בנויה היטב ותרבות חזקה של בטיחות".¹⁷¹ איחוד האמירויות חתם כבר בשנת 2009 על "הפרוטוקול הנוסף" עם סבא"א, המאפשר פיקוח הדוק יותר של הסוכנות על תוכנית הגרעין שלו, וההסכם עצמו נכנס לתוקף בדצמבר 2010.¹⁷²

בין מדינות המפרץ הערביות שהחלו לגלות עניין בפיתוח תוכנית גרעין אזרחית, איחוד האמירויות השיג את ההתקדמות המרשימה ביותר בכל הנוגע להקמת המוסדות הנדרשים ולחתימה על הסכמים עם מדינות שונות בנושאי אנרגיה גרעינית, וכל זאת בזמן שיא. עד כה רק איחוד האמירויות הצליח להתגבר על המכשולים הכלכליים, החוקיים והלוגיסטיים בדרך לתוכנית גרעין מלאה. עם זאת, ולמרות ההתחייבות שלו לפעול בשקיפות עם הקהילה הבין-לאומית בנושא הגרעיני, עדיין קיימים חששות מפני פרולiferציה משטח האיחוד. אחד החששות המרכזיים נובע מהיעדר פיקוח על הייצוא מאיחוד האמירויות ומהעובדה שדובאי שימשה בעבר כבסיס הפעולה של רשת ההברחות של מדען הגרעין הפקיסטני א' ק' ח'אן ומהווה גם כיום "גן עדן" למבריחים, וכן משום שבתחומה חיים איראנים רבים ופעולות חברות קש איראניות המבריחות חומרים אסורים לאיראן.

ערב הסעודית

ערב הסעודית היא המתקדמת ביותר בנושא הגרעיני במפרץ לאחר איחוד האמירויות. הממלכה החלה בשנים האחרונות בהכנות גלויות לפיתוח אנרגיה גרעינית להפקת חשמל והתפלת מים ומרחיבה את מאמציה לבנות תשתית ידע בתחום זה. יותר משבעים אחוזים ממי השתייה של ערב הסעודית מקורם בהתפלת מי ים, והעובדה כי שימוש באנרגיה גרעינית לצורך זה זול יותר משימוש בדלק הפכה אנרגיה זאת לאטרקטיבית עבורה. מדענים סעודים אף השתלמו בתחום זה בקזחסטן וביפן. ערב הסעודית חתמה שורה של הסכמים לשיתוף פעולה בתחום האנרגיה הגרעינית, בין היתר עם צרפת, רוסיה, סין וארצות הברית. כן דווח כי כבר החלה בבחירת אתרים המיועדים לכורים גרעיניים וכי בכוונתה לסיים את בנייתו של הכור הראשון בשטחה עד שנת 2020.¹⁷³

כתגובה אפשרית לפיתוח הגרעיני באיראן ובניסיון להגביר את הלחץ על ארצות הברית לפתור את המשבר, הודיעו ערב הסעודית ויתר מדינות המפרץ, בסיום הפסגה ה-27 של המשפ"ם בדצמבר 2006, כי הן מבקשות לפתח תוכניות גרעין עצמאיות בשטחן וקראו לעריכת מחקר משותף לצורך פיתוח תוכנית גרעין משותפת שתשתמש בטכנולוגיה גרעינית למטרות שלום בהתאם לאמנות הבין-לאומיות.¹⁷⁴ שר החוץ הסעודי ביקש להרגיע את החששות שמא מדובר בכוונה לפתח נשק גרעיני ואמר בשולי הוועידה כי הוא מקווה שההודעה לא תובן שלא כהלכה: "זה לא סוד, ואנו עושים זאת בגלוי. מטרתנו היא להשיג טכנולוגיה למטרות שלום, לא פחות ולא יותר".¹⁷⁵ למרות הצהרה

זו ודומות לה שנמסרו במשך השנים, אותה ערב הסעודית כי לא תוותר על יכולת להעשרת אורניום בתחומה, כפי שעשה איחוד האמירויות בתמורה לסיוע זר להקמת מתקנים הגרעיניים בתחומה.¹⁷⁶

העניין הסעודי ביישומים אזרחיים של המחקר הגרעיני החל עוד קודם לפעלתנות המאפיינת את השנים האחרונות. ב-1988 יסדה הממלכה את "המכון למחקר גרעיני" (AERI) מחוץ לריאד במטרה "לאמץ את המדע והטכנולוגיה הגרעינית לטובת התוכניות הכלכליות, התעשייתיות והחקלאיות של הממלכה".¹⁷⁷ מעט פורסם עד כה על פעילויות המרכז, שהוא חלק מ"העיר המדעית על שם המלך עבד אל-עזיז", אך ככל הידוע אין לו יישומים צבאיים ישירים.

במאי 2008 הגיע נשיא ארצות הברית בוש לערב הסעודית לציון 75 שנה לכינון יחסים דיפלומטיים בין שתי המדינות. שיחותיו עם המלך עבדאללה עסקו בין היתר בשיתוף פעולה בין ארצות הברית לערב הסעודית, ובכלל זה בבניית תוכנית גרעין אזרחית בממלכה. במהלך הביקור גם נחתם מזכר הבנות בנושא הגרעיני, לפיו תסייע ארצות הברית לערב הסעודית "לפתח יכולת גרעינית לצרכי הפקת אנרגיה, רפואה ותעשייה ותסייע לה לפתח הן את ההון האנושי והן את המתקנים הדרושים על פי הסטנדרטים של סבא"א".¹⁷⁸ ראש המועצה לביטחון לאומי בארצות הברית, סטיבן קֶדְלִי, מסר כי הממלכה הסכימה לא לעסוק בפעילות טכנולוגית רגישה, ו"זאת בניגוד מובהק לפעילות הגרעינית האיראנית".¹⁷⁹ הצהרה זו הייתה ביטוי לעניין האמריקאי להציב, על ידי סיוע גרעיני אזרחי לשכנותיה של איראן, מודל מתחרה שיגביר את הלחץ עליה ויאפשר להוקיע את פעילותה בתחום הגרעין.

באפריל 2010 פרסם המלך עבדאללה צו המורה על הקמה של מרכז גרעיני חדש – "עיר המלך עבדאללה למחקר באנרגיה אטומית ומתחדשת" – שירכז את נושאי המדיניות, החקיקה והמחקר במכלול היישומים בתחום זה תחת אחריותו הישירה וייצג את הממלכה במוסדות הבין-לאומיים. נראה שמדובר בהעתקה ובשרדוג של כל המחלקות מ"המכון למחקר גרעיני" בריאד למרכז החדש, שימוקם גם הוא בריאד. למרכז החדש יהיו גם סניפים ברחבי הממלכה.¹⁸⁰

בפברואר 2011 חתמה ערב הסעודית עם צרפת על הסכם ראשון לשיתוף פעולה בין-לאומי בתחום הגרעין. לפי ההודעה הרשמית, ההסכם יאפשר למומחים סעודיים ללמוד בצרפת את האפשרויות הטכנולוגיות והדרישות הכלכליות לפיתוח כוח אדם מוסמך בתחום הגרעין.¹⁸¹ לאחר חתימת ההסכם נמסר כי ערב הסעודית מנהלת מגעים גם עם ארצות הברית, רוסיה, בריטניה, ארגנטינה, סין וקוריאה בנושא זה וכי כולן הציעו לבנות כורים בשטחה. בסופו של דבר חתמה הממלכה בנובמבר 2011 הסכם עם קוריאה להקמה ותפעול של כורים גרעיניים בשטחה. האשם ימאני, יו"ר "עיר

המלך עבדאללה", שחתם על ההסכם בסיאול, הצהיר כי הוא יאפשר לערב הסעודית גישה לטכנולוגיות הגרעין הקוריאניות.

ערב הסעודית מפרסמת כל העת נתונים על הצורך הגובר שלה באנרגיה, אולי כדי להצדיק את הפיתוח הגרעיני. מנתונים לגבי תחזיות צריכת החשמל שלה לשני העשורים הקרובים עולה, כי צריכת החשמל בה, העומדת כיום על כחמישים גיגה-ואט, תגיע על פי ההערכות ל-110 גיגה-ואט עד שנת 2030. ערב הסעודית מייצרת כמחצית מהחשמל שלה על ידי שימוש בנפט ומחצית על ידי שריפת גז. הציפייה שלה היא לצמצם את צריכת הנפט המקומית כדי להמשיך ולשמור על כמות גבוהה של נפט לייצוא,¹⁸² אך ללא פיתוח מקורות אנרגיה אלטרנטיביים, הקצב הנוכחי של שימוש בנפט לייצור חשמל עלול לגרום לכך שבעוד שני עשורים מרבית הנפט שיופק בממלכה ייועד לצריכה פנימית. האליטה הסעודית גם אינה יכולה להפחית או לבטל בקלות את הסובסידיות לדלק כדי לצמצם את השימוש בו, וזאת מחשש שמהלך כזה יביא לתסיסה חברתית. השקעה בפיתוח מקורות אנרגיה חלופיים, בכלל זה אנרגיה גרעינית, היא לפיכך הדרך המועדפת עליה. ביוני 2011 התפרסם כי ערב הסעודית תשקיע יותר ממאה מיליארד דולר בהקמה של 16 כורים גרעיניים בעשרים השנים הקרובות למטרות ייצור חשמל והתפלת מים.¹⁸³

כדי לרסן את מה שנראה כשאיפות אסטרטגיות של ערב הסעודית ובמקביל להוכיח לאיראן כי מדיניותה המתריסה רק מזיקה לה, החלה ארצות הברית לדון עם ריאד על עסקה, לפיה יותר לה לעסוק בפעילות גרעינית אזרחית ובתמורה תדאג ארצות הברית לספק לה ידע והכשרה בתחום הגרעיני וכן חומרים גרעיניים. לא ברור האם עסקה זו דומה בתנאיה לזו שעליה חתמה ארצות הברית עם איחוד האמירויות. כמה חברי קונגרס בארצות הברית העלו ספקות באשר להתחייבויות אותן תהיה מוכנה ערב הסעודית לקחת על עצמה במסגרת עסקה כזו בכל הנוגע להימנעות מהפרדת פלוטוניום והעשרת אורניום.¹⁸⁴

העובדה כי ערב הסעודית פונה לנתיב הגרעיני מעלה ספקות לגבי מניעה בתחום זה. אם ארצות הברית לא תצליח להביאה לחתום על העסקה שהציעה לה, לפחות באותם פרמטרים של "הסכם 123" עם איחוד האמירויות, ישובו ויתעוררו ספקות באשר למידת מחויבותה לפיתוח גרעיני אזרחי בלבד. הפיתוח הגרעיני האזרחי בערב הסעודית עשוי להיות אמנם מענה סמלי לפיתוח הגרעיני באיראן, אך לא ניתן לשלול את האפשרות כי הוא עלול לשמש ככיסוי או כשלב מקדים לפיתוח תוכנית צבאית. השלטונות הסעודיים מעולם לא אישרו זאת, אך לאורך השנים הופיעו פרסומים שונים שרמזו כי ערב הסעודית פועלת, או מתכוונת לפעול, לפיתוח יכולת גרעינית צבאית. תורמת לחשדות שורה של התבטאויות שהגיעו מריאד בנושא הגרעיני ב-2011, שבכולן הובלטה כוונה של ערב הסעודית לבחון את הנתיב הגרעיני אם לא יעלה בידי הקהילה

הבין-לאומית לעצור את איראן מלהגשים את תוכנית הגרעין שלה.¹⁸⁵ בהצהרות אלו, בשונה מהעבר, ישנה התייחסות פומבית ומפורשת לנושא הגרעין הצבאי וניתן להתרשם מהן כי תיתכן תפנית במדיניות הסעודית בתחום זה.

ניתן להציג טיעונים כבדי משקל מדוע ערב הסעודית תבחר שלא לרכוש יכולת גרעינית צבאית: מלבד היעדר הידע והתשתיות בתחום, לאורך השנים האלטרנטיבה בדמות "מטריית ההגנה" האמריקאית נראתה עדיפה לסעודים. עם זאת, המשמעות של המצאות נשק גרעיני באיראן לביטחון הלאומי הסעודי וסימני השאלה הגוברים, בראיית ריאד, באשר לנכונות האמריקאית להמשיך ולהעניק לה משענת ביטחונית לאורך זמן, עשויים לשנות את השיקולים שלה בנושא.

אם וכאשר איראן תחצה את "הסף הגרעיני", לחץ אמריקאי כבד יופעל על סעודיה שלא לרכוש יכולת גרעינית. ואכן נראה כי, בעת הנוכחית, המחיר שסעודיה עלולה לשלם, אם תרכוש יכולת גרעינית צבאית, עולה על היתרונות הגלומים בו. עם זאת, השיקולים הסעודים נגד כניסה תחת מטריה גרעינית אמריקאית עלולים להיות שונים והאינטרס האסטרטגי, המונע משיקולי הישרדות גרידא, יגבר. אם בראיית הממלכה יפגעו האינטרסים הביטחוניים המהותיים שלה ותישקף סכנה ממשית ליציבותה, היא תעדיף לנקוט בשורה של צעדים, גם בתחום הלא קונבנציונאלי, כדי לצמצם סיכונים ולהבטיח את המשכיות בית המלוכה – מה שיהפוך אותה למדינה הראשונה ב"מועדון הגרעיני" שרכשה ולא פיתחה יכולת גרעינית.¹⁸⁶

פוקושימה והלאה

האסון הגרעיני ביפן במארכס 2011 אפשר למדינות המפרץ הערביות להגביר את ביקורתן על התוכנית הגרעינית האיראנית, הפעם מהפן הבטיחותי. גורמים בלתי רשמיים בערב הסעודית ובכווית העלו את החשש מהקרבה של הכור בבושהר, שהחל לפעול באופן חלקי ב-2011, לערים מרכזיות במפרץ, עובדת היותו מיושן כמו גם מההיסטוריה של רעידות אדמה גדולות באיראן, וטענו כי זהו נושא שחייב להיות נדון בסבא"א.¹⁸⁷ במקביל מדגישות אותן המדינות את העובדה שהכורים שייבנו בהן הם מדור מתקדם יותר וכי ייושמו בהם הלקחים מהאסון ביפן. בנוסף לכך הן מדגישות כי האוכלוסייה המקומית תומכת בפיתוח גרעיני אזרחי. כך, למשל, בסקר שנערך ב-2011 באיחוד האמירויות נמצא כי 86 אחוזים מהאוכלוסייה תומכת בתוכנית הגרעין של הפדרציה.¹⁸⁸ המניע המרכזי של המדינות הערביות במפרץ לפיתוח תוכניות גרעין הן שאיפותיה הגרעיניות של איראן, גם אם מטעמים מובנים הן לא נותנות לכך ביטוי פומבי. לפי שעה הן פועלות בשקיפות ותוך שיתוף פעולה עם הסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית. הפיתוח הגרעיני שלהן, שאיחוד האמירויות השיג בו את ההתקדמות המרשימה ביותר, נועד לאותת לאיראן כי הן מסוגלות לפתח תוכניות גרעין צבאיות מול התקדמות

תוכנית הגרעין שלה, אף שאינן מעוניינות בכך בשלב זה. מענה זה לאיראן מונע גם משיקולי יוקרה, מעמד אזורי ומודרניזציה. יש בו גם שיגור מסר כי פיתוח גרעיני אזרחי בשיתוף פעולה עם הקהילה הבין-לאומית ותוך שקיפות מלאה הוא הדרך הנכונה. ההתעניינות ההולכת וגוברת של מדינות המפרץ באנרגיה גרעינית נבעה גם מהצורך להיפטר מהתלות בחומרי הגלם המתכלים ולעמוד בקצב העלייה בצריכת החשמל, הנובע מהפיתוח המואץ בהן.

לאף מדינה ערבית במפרץ אין כיום היכולת הטכנית וההון האנושי כדי לבנות ולהפעיל תוכנית גרעין מודרנית באופן עצמאי. פיתוח תוכנית לאומית הוא דרך להפגין עשייה מול איראן ויש לו משמעות תודעתית-סמלית אף יותר מאשר ביטחונית. הוא גם נובע, כאמור, מהצרכים האובייקטיביים של אותן מדינות. מטרתן של מדינות המפרץ הערביות היא גם לוודא שאינן "נשארות מאחור" במרוץ לגרעין. כדי לממש יעדים אלה הן הודיעו על כוונתן לפתח את השימוש באנרגיה גרעינית אזרחית ועשו זאת (למעט ערב הסעודית) בשקיפות יחסית. קידום הידע והתשתיות בתחום הגרעיני יוצר למדינות המפרץ גם אופציה לבחון בעתיד את הנתיב הגרעיני הצבאי. שיתוף הפעולה ההדוק שלהן עם הקהילה הבין-לאומית יכול להיות עבור חלקן גם אמצעי לרכוש את הידע המקצועי והטכנולוגי הדרוש, שאותו אפשר יהיה למנוף בעתיד למעבר ליכולת צבאית.

פרק י"ב

אסלאם רדיקאלי וטרור

אחד האתגרים הביטחוניים הבוערים ביותר של מדינות המפרץ הערביות הוא איום הטרור. הייתה זו בעיקר הברית האסטרטגית בין מדינות אלו לבין ארצות הברית שהפכה אותן, במיוחד מאז 11 בספטמבר 2001 והפלישות של ארצות הברית לאפגניסטן ולעיראק, למטרה מרכזית עבור ארגוני הטרור, בראשם "אל-קאעידה". המפרץ הפך מאז 2003 למוקד מרכזי של פעילות הארגון, ופיגועים קטלניים רבים הוצאו לפועל על ידי פעיליו נגד מטרות מערביות ומקומיות בערב הסעודית ובמדינות שכנות. מאז נפגעה פעילותו של "אל-קאעידה" בעיקר כתוצאה מאמץ ממוקד ואינטנסיבי של כוחות הביטחון הסעודיים, אך בשנים האחרונות הוא מצליח לחדש את פעילותו באזור, במיוחד בזכות הוואקום השלטוני ההולך ומתרחב בתימן, ולהוות שוב איום ממשי על יציבותם של המשטרים בו.

שורשי הטרור בחצי האי ערב

אירוע הטרור המשמעותי הראשון בחצי האי ערב התרחש ב-1979, כאשר קבוצה של קיצונים אסלאמיים השתלטה על המסגד הגדול במכה בדרישה להפיל את בית המלוכה הסעודי, בין היתר במחאה על קשריו המתהדקים עם מדינות המערב. המרד דוכא רק כעבור שבועיים בעזרת סיוע של כוחות קומנדו צרפתיים, פקיסטניים וירדניים וגבה את חייהם של מאות אנשים. אירוע זה מהווה נקודת ציון חשובה בהיסטוריה הסעודית של פיגועי טרור. אולם, עלייתו של איום הטרור האסלאמי רדיקאלי כאיום אסטרטגי, מקורה בהתפתחויות חברתיות ופוליטיות עמוקות.

שנות השמונים של המאה העשרים התאפיינו במיתון כלכלי במפרץ שנגרם מירידה חדה במחירי הנפט. המיתון אילץ את ערב הסעודית "להדק את החגורה", הביא להרחבה של פערים חברתיים ויצר שכבה של צעירים משכילים שמצאו עצמם מודרים ממוקדי העושר והכוח במדינה. המדינה הסעודית, שעודדה צעירים רבים לרכוש השכלה אסלאמית, לא הייתה יכולה עוד להבטיח להם מקומות עבודה. במקומם איישו את המשרות היוקרתיות מקורבים למשפחת המלוכה ואלה שרכשו מקצועות נדרשים

במדינות המערב. הצעירים שהחלו לחוש מתוסכלים ומקופחים נמשכו באופן טבעי לרעיונות אלטרנטיביים אותם הפיצו אנשי דת עצמאיים. אנשי דת אלה, שפעלו מחוץ לממסד הוהאבי, הפכו באותן שנים לתופעה שכיחה בנוף הסעודי. הם נהגו להטיף בגנות השחיתות השלטונית ונגד השפעת התרבות המערבית שחדרה למדינה בחסות בית המלוכה הסעודי, וקראו לחזרה אל האסלאם "האותנטי"¹⁸⁹.

התפתחויות אלו הכשירו את הקרקע לפעילות מאוחרת יותר של פעילים ששבו מלחימה בסובייטים באפגניסטן לאחר שערב הסעודית עודדה בשנות השמונים רבים מאזרחיה להצטרף ללחימה לצד המוג'הדין האפגאניים. נסיגת ברית המועצות מאפגניסטן ב-1989 החזירה אלפי פעילים למפרץ כשהם מאומנים, מאורגנים, חדורי אידיאולוגיה דתית רדיקאלית ובעלי קשרים עם גורמים אסלאמיים ממדינות אחרות. המצב הכלכלי-חברתי שנוצר בערב הסעודית באותן שנים היה קרקע פורייה להזדהות עם הרעיונות האסלאמיסטיים, ואפשר גיוס פעילים חדשים לקידום רעיונות אלה. לאורך שנות השמונים גם הלכו והתהדקו הקשרים בין ערב הסעודית לארצות הברית והגיעו עד כדי הצבת חצי מיליון חיילים אמריקאיים בשטח הממלכה הן לצורך שחרור כווית והן להגנה על שדות הנפט הסעודיים. הנוכחות האמריקאית בערב הסעודית עוררה התנגדות ציבורית רחבה, במיוחד מצד גורמים אסלאמיים. מספר ארגונים אופוזיציוניים מחו בפומבי על הקרבה בין בית המלוכה ובין המערב ועל אופיו האבסולוטי של המשטר. במחאה זו השתלבו גם אוסאמה בן לאדן וארגונו "אל-קאעידה".

בן לאדן, סעודי ממוצא תימני ובנו של איש עסקים המקורב לבית המלוכה הסעודי, הקים את ארגון "אל-קאעידה" בסוף שנות השמונים באפגניסטן, כארגון ג'יהאד שמטרתו להתנגד למערב ולהשפעותיו על עולם האסלאם. הוא ראה בחומרה מיוחדת את שיתוף הפעולה בין ערב הסעודית לארצות הברית, בשל העובדה שהסעודים אפשרו הצבתם של כוחות צבא מערביים על אדמות הקדושות לאסלאם, ונהג להאשים את בית המלוכה הסעודי בכפירה ובבגידה בדת מחמד.¹⁹⁰ כתגובה לביקורתו החריפה, שללה ערב הסעודית ב-1994 את אזרחותו של בן לאדן ונכסיו בממלכה הוקפאו.

בניגוד לקבוצות אופוזיציה אסלאמיות אחרות, ארגונים שפעלו בהשראת בן לאדן לא הסתפקו בהטחת האשמות וביקורת כנגד המשטר הסעודי. פיגוע ראשון בו היה מעורב "אל-קאעידה" בממלכה אירע בנובמבר 1995, כאשר משאית תופת התפוצצה בסמוך למפקדה אמריקאית שחייליה עסקו באימון המשמר הלאומי של ערב הסעודית. ארבעה סעודים הואשמו והודו באחריות לפיגוע, שלושה מהם היו "בוגרי" הלחימה באפגניסטן.¹⁹¹

בנוסף לאתגר שהציבו בפני השלטונות הסעודיים גורמי אופוזיציה סונים, נאלץ בית המלוכה להתמודד עם איום פנימי מצד האופוזיציה השיעית. המיעוט השיעי

בערב הסעודית סבל לכל אורך שנות קיומה של המדינה הסעודית מקיפוח, היעדר הזדמנויות והיעדר חופש דת.¹⁹² תנועות מחאה שיעיות פעלו לרוב בדרכים לא אלימות כדי לקדם את מטרותיהן, אך לא כל הארגונים השיעים נהגו כך. ארגון "חזבאללה אל-ח'ג'אז" – ארגון שיעי אסלאמיסטי שהוקם ב-1987 בחסות איראנית ובהשראת ארגון-האח הלבנוני – מהווה דוגמה לארגון שדגל בהפלת המשטר הסעודי בעזרת שימוש באלימות. ארגון זה היה אחראי לכמה התקפות על מתקני נפט סעודיים בשנות השמונים המאוחרות ולמותם של שלושה שוטרים סעודיים כתוצאה מעימותים בינם לבין פעיליו. ב-1989 הוצאו להורג 16 חברי ארגון שיעי כווייתי שהיה קשור ל"חזבאללה אל-ח'ג'אז" באשמת ניסיון להפעיל מטען נפץ במתחם של המסגד הגדול במכה. בתגובה, התנקשו פעילי "חזבאללה אל-ח'ג'אז" בדיפלומט סעודי בביירות.¹⁹³ ב-1996 פוצצו פעילי הארגון מתחם מגורים בערב הסעודית השייך לחיל האוויר האמריקאי וגרמו למוותם של 19 חיילים ולפציעת מאות.¹⁹⁴ תשתית הארגון נפגעה אנושות בעקבות גל מעצרים שערכו כוחות הביטחון הסעודיים לאחר הפיגועים, אך יתכן שהוא מוסיף להתקיים במצב רדום.¹⁹⁵ שלא בפומבי, מתחו בכירים אמריקאים ביקורת על ערב הסעודית בשל שיתוף הפעולה והנגישות המוגבלים לה זכו בחקירת האירוע, ככל הנראה בשל חששם של הסעודים מתגובה איראנית.

התעוררות האסלאם הרדיקאלי בערב הסעודית באמצע שנות התשעים נבעה מהתנגדות של גורמים אסלאמיים שונים בחברה הסעודית למדיניות המשטר ולהתקרבות למערב ולארצות הברית. עם זאת, ולמרות אירועי טרור שהיו בערב הסעודית, היא נשארה לרוב מחוץ למפת היעדים המרכזיים של ארגוני הג'יהאד העולמי. אמנם, פיגועים בסדר גודל קטן יחסית אירעו בתחומי הממלכה, אך עד מאי 2003 לא שבו להכות בה פיגועי טרור רצחניים. יתכן כי הדבר הוא תוצאה של שיתוף הפעולה השקט של הממלכה עם מערכת הזרמת הכספים שפעלה מתוכה אל ארגוני הטרור הגלובאליים. לאחר פיגועי 11 בספטמבר 2001 החלו גורמים רבים בארצות הברית לבקר בחריפות את ערב הסעודית על התפקיד המשמעותי שהיא ממלאת במימון ארגוני טרור, ומחקרים שפורסמו בה לאחר מכן הצביעו על הממלכה כמקור מימון מרכזי של "אל-קאעדה". על פי הדיווחים, הכספים הגיעו מאנשי עסקים סעודיים ומארגוני צדקה שפעלו בערב הסעודית ללא פיקוח אמיתי מצד רשויות הממלכה ולעיתים אף בתמיכה כלכלית שלהן. לפי אותם דיווחים, שלטונות ערב הסעודית שיתפו פעולה עם מערכת מימון הטרור על ידי עצימת עין מכוונת.¹⁹⁶

כמה גורמים הביאו לשינוי המצב ולהתפרצות גל נוסף של טרור בערב הסעודית במאי 2003: בתגובה להאשמות הקשות נגדו, החל המשטר הסעודי לנקוט צעדים משמעותיים יותר כדי לעצור את העברות הכספים לארגוני טרור. צעדים אלה כללו פיקוח הדוק יותר על תנועות כספים ועל פעילותם של ארגוני צדקה, כולל איסור

עליהם להעביר כספים אל גורמים מחוץ לממלכה.¹⁹⁷ הידוק הפיקוח נבע גם מחשש שכספים ממשיכים לזרום לארגוני טרור מגופים המגייסים כסף לכאורה עבור מטרות אסלאמיות, כגון עזרה ליתומים, סיוע לבתי חולים וחינוך דתי. ערב הסעודית אף אסרה את פעילותם של ארגוני צדקה גדולים, דוגמת ארגון "אל-חרמיין", שנחשדו בהעברת כספים ל"אל-קאעידה", והקימה במקומם ארגוני צדקה תחת פיקוח ממשלתי.¹⁹⁸ היא גם גיבשה תוכנית מיוחדת להכשרת חוקרים בנושא מימון טרור והלבנת כספים והעבירה חוק המחמיר את הענישה של מלביני הון. יתכן שנקיטת צעדים אלה נתפסה אצל ארגוני הג'יהאד כשבירת "ההסכמה השקטה" ששררה ביניהם ובין ערב הסעודית וכמהלך שחייב את תגובתם.

על רקע זה פתח אוסאמה בן לאדן בתחילת 2003 במסע תעמולה מחודש נגד בית המלוכה הסעודי. עיקר ההאשמות שהטיח עסקו בשיתוף הפעולה של ערב הסעודית עם ארצות הברית ועם "הכוחות הצלבניים והיהודים" בניסיונם "להשתלט" על העולם המוסלמי. האשמות אלו באו בעיקר על רקע התמיכה השקטה של ערב הסעודית בפלישה האמריקאית לעיראק. לחובת הסעודים זקף בן לאדן גם את יוזמת השלום של המלך עבדאללה משנת 2002,¹⁹⁹ אשר כללה, בין היתר, הכרה של מדינות ערב והמדינות המוסלמיות במדינת ישראל בגבולות 1967 במסגרת הסכם שלום כולל עם הפלסטינים, אם זו תעמוד בשורה של תנאים. עד אז, כבר הצליח ארגון "אל-קאעידה" לבסס אחיזה בערב הסעודית ולהקים רשת של תאים בעלי יכולת פעולה עצמאית.

במאי 2003 הוציא "אל-קאעידה" לפועל פיגוע משולב במבני מגורים בבירת ערב הסעודית, בו נהרגו 34 סעודים ואזרחים זרים.²⁰⁰ פיגוע רצחני זה לא היה אלא יריית הפתיחה לגל נרחב של פיגועים שהתפרס לאורך 2003-2004 וכלל התקפות רבות על אזרחים זרים, כולל חטיפות והרג, ועל מתקנים של כוחות הביטחון ומבני ממשלה סעודיים. באפריל 2004, למשל, התפוצץ מחבל מתאבד במשרד הפנים בריאד והרג חמישה אנשים. חודש לאחר מכן נהרגו שלושים איש בפשיטת חמושים של "אל-קאעידה" על מתקני חברת נפט ומתחם מגורים בעיר אל ח'ובאר.²⁰¹

לאחר מתקפת הטרור של מאי 2003 החלו כוחות הביטחון הסעודיים לפעול בנחישות נגד תאי "אל-קאעידה" בממלכה. פעילותם האפקטיבית הביאה לפגיעה משמעותית בכוחו של הארגון: רבים מראשי התאים נעצרו או נהרגו, ובהם ראש "אל-קאעידה" בממלכה, יוסוף אל-עיירי. לאחר שנפגעו התאים הפעילים, התקשה הארגון לרענן את שורותיו. גם גל האלימות שיזם, בו נפגעו אזרחים סעודים ומוסלמים רבים אחרים, פגע קשות בתדמית הארגון בעיני הציבור הסעודי, מה שהקשה על גיוס פעילים חדשים אליו.²⁰² בשנים הבאות המשיכו השלטונות הסעודיים במאבק עיקש בגורמי הטרור. עד ראשית 2007 הצליחו כוחות הביטחון של הממלכה להרוג או לכלוא 260 פעילי "אל-קאעידה", ובכללם 25 מתוך רשימת 26 המבוקשים ביותר. למרות זאת, הארגון

לא התחסל ופעיליו כמעט והצליחו לפגוע בשנת 2006 במתקן הנפט הגדול ביותר בערב הסעודית באל-אבקי.²⁰³

הפעילות הסעודית למיגור הטרור התמקדה לא רק ברדיפה, חיסול וכליאה של פעילים, אלא כללה מספר אמצעים נוספים: הקמת רשות חדשה למאבק בטרור, השקעת כספים רבים בשיפור איכות האימונים והציוד של כוחות הביטחון והעלאת שכרם של המשרתים בהם. כמו כן נעשו מאמצים לשיפור התיאום בין ערב הסעודית לבין בעלות בריתה (בעיקר ארצות הברית) בתחום הלוחמה בטרור.²⁰⁴

שלטונות הממלכה עשו מאמצים רבים כדי לפגוע בלגיטימיות של ארגון "אל-קאעידה" בעיני הציבור. לצורך זה הם פתחו במלחמה בזירה הדתית נגד הרדיקאליזם. אנשי דת רדיקאליים הוזהרו מפני הטפות מתלהמות במסגדים ויותר מאלפיים אנשי דת הורחקו מעבודתם או נאלצו לעבור "הדרכה".²⁰⁵ אנשי דת והאבים גויסו גם הם למשימת המאבק בטרור. המועצה העליונה של חכמי הדת בערב הסעודית, המהווה את הסמכות הדתית העליונה, פרסמה הודעה כי למעשי הטרור שפגעו בממלכה "אין קשר לג'יהאד בשם האל" וכינו את אלה שתמכו בהם "בורים". המועצה הוסיפה כי אלה המשתפים פעולה עם גורמי הטרור אשמים ב"חטא גדול".²⁰⁶ במאי 2010 פרסמה המועצה פסק הלכה (פתווה), האוסר על סיוע כספי לארגוני טרור.²⁰⁷

בנוסף לקריאות מצד אנשי הדת הבכירים, הקימה ערב הסעודית תוכנית ייחודית שמטרתה להעביר אסירים שהורשעו בקשר בלתי ישיר לטרור תהליך של "דה-רדיקאליזציה". בתהליך זה עובר האסיר "חינוך מחדש" במטרה להחזירו ל"דרך האסלאמית הנכונה" על ידי ייעוץ פסיכולוגי וייעוץ דתי אינטנסיבי. לאחר שהאסיר הוכיח כי שינה את דרכו, מציעה התוכנית סיוע כלכלי למשפחתו ומאפשרת את שילובו בתהליך הדרגתי מחדש בחברה.²⁰⁸ התוכנית נחלה הצלחה מסוימת, אולם חלק מבוגריה שבו לפעילות טרור, כמו סעיד אל-שיהרי, אחד מבכירי "אל-קאעידה" בתימן.²⁰⁹ הסעודים טוענים כי תוכנית שיקום הטרוריסטים היא סיפור הצלחה, אך קיימות גם הערכות אחרות לגביה. בעדות בפני ועדת המודיעין של הסנאט של ארצות הברית, אמר ראש המודיעין הלאומי האמריקאי לשעבר, דניס בלייר, כי רוב המשוקמים הם "דגי רקק" וכי הטרוריסטים המרכזיים כלל לא עוברים תהליך שיקום וממילא אינם נוטשים את דרך הטרור.

תומכי האסטרטגיה "הרכה" ללחימה בטרור בערב הסעודית נמנעים מהתמודדות עם הפתרון ארוך הטווח לבעיה זו, בעיקר משום שהוא מצריך יתר שיתוף פעולה מצד הממסד הדתי, חלוקה צודקת יותר של עושר הנפט ועריכת רפורמה חינוכית מקפת. שינויים כאלה עלולים להעמיד במבחן את הסדר השלטוני הקיים וכלל לא בטוח שערב הסעודית מוכנה לבצעם.

למאבק בטרור בזירה הפנימית נוסף ניסיונה של ערב הסעודית לקדם שיתוף פעולה אזורי במסגרת המשפ"ם. במאי 2004, בעקבות גל הטרור, חתמו שרי הפנים של שש המדינות החברות בארגון על הסכם לשיתוף פעולה בתחום המאבק בטרור, מתוך הבנה כי הטרור הוא איום משותף על כולן. ההסכם, אותו כינה מזכ"ל המשפ"ם אל-עטייה כ"חשוב ביותר מאז הקמת הארגון", עסק בהעמקת שיתוף הפעולה הביטחוני והמודיעיני בין אותן מדינות.²¹⁰

כווית היא, לצד ערב הסעודית, אחת המדינות שסבלה בעבר מפיגועי טרור ונמצאת גם היום תחת איום מצד ארגוני הג'יהאד העולמיים. עוד בשנות השמונים של המאה העשרים הכו במדינה כמה פיגועים קטלניים. אז היה מקור האיום ארגונים שיעיים שפעלו בחסות איראן כדי לפגוע בכווית עקב תמיכתה בעיראק במלחמת איראן-עיראק.²¹¹ האיום על כווית כיום מתמקד בנוכחות האמריקאית במדינה, שהועמקה לאחר פינוי כוחות ארצות הברית מעיראק בשלהי 2011. ארגוני הטרור הכוויתיים, הקשורים ככל הנראה לסניף העיראקי של "אל-קאעידה", הצליחו לבצע כמה התקפות בשנים 2002 ו-2003, בהן נפגעו חיילים אמריקאים. במהלך 2005 נרשמו גם מספר תקריות ירי בין פעילי טרור חמושים לבין כוחות הביטחון הכוויתיים, בהן נהרגו ארבעה שוטרים כוויתיים ושמונה חמושים.²¹² בדומה לערב הסעודית, גם הרשויות בכווית הצליחו לפגוע בארגוני הטרור הפועלים במדינה, על ידי פעילות ביטחונית פנימית ופיקוח על תנועות כספים ומוסדות צדקה.²¹³ עם זאת, כווית נמצאת עדיין על מפת היעדים של ארגוני טרור: באוגוסט 2009 סוכל ניסיון של ארגון הקשור ל"אל-קאעידה" לפגוע בבסיס אמריקאי ובתשתיות אנרגיה במדינה.²¹⁴ בשנים האחרונות עלו מדינות ערביות נוספות במפרץ על מפת היעדים של "אל-קאעידה". איחוד האמירויות, למשל, אינו יעד מסורתי לפעולות טרור מבית "אל-קאעידה" למרות שהוא שותף אסטרטגי של ארצות הברית, ועם זאת יש בו פעילות של ארגוני טרור. במאי 2009 פורסם ממקורות מודיעין כי רשת של פעילי "אל-קאעידה", שתכננה לפוצץ את "מגדל אל-ח'ליפה" בדובאי, נעצרה באמירויות.²¹⁵

תימן: איום מחודש בחסות הכאוס

מאז גל הטרור של 2003-2004 בערב הסעודית, לא הצליח ארגון "אל-קאעידה" להכות במדינות המפרץ באותה העוצמה. לחץ אינטנסיבי ומתמיד של רשויות ערב הסעודית ושל מדינות האזור, בשיתוף עם ארצות הברית, מקשה על פעילותן. עם זאת, המוטיבציה שלו לפגוע במשטר הסעודי ובמשטרים אחרים במפרץ שהינם בעלי בריתה של ארצות הברית, לא נעלמה. איום הטרור לובש בשנים האחרונות פנים חדשות וארגון "אל-קאעידה" מגבש אסטרטגיית פעולה חדשה. בינואר 2009 הכריז הארגון על איחוד בין "אל-קאעידה" הסעודי ל"אל-קאעידה" התימני והקמת "אל-קאעידה בחצי האי

ערב" שיפעל מתימן. האיחוד בא על רקע ההיחלשות המשמעותית, ולמעשה אובדן היכולת המבצעית, של הארגון הסעודי לפעול תחת מכבש הלחצים של כוחות הביטחון של ערב הסעודית, הממשיכה להודיע באופן תדיר על מעצרים נרחבים של חשודים בפעילות טרור, אף שאלה הם לרוב רק תומכי "אל-קאעידה" העוסקים בפעילות תעמולה באינטרנט או בניסיונות לגייס כספים עבור הארגון.²¹⁶ הארגון המאוחד מורכב משורה של קבוצות אסלאמיות חמושות בעלות קשר ארגוני רופף, אך קשורות בקשר אידיאולוגי ופועלות למען הגשמת מטרותיו של "אל-קאעידה" באזור.

"אל-קאעידה בחצי האי ערב" הוכיח את כוונתו ויכולותיו להוציא לפועל פיגועים מורכבים ממקום מושבו בתימן. הבחירה בתימן כביתו החדש אינה מקרית. עוד לפני המשבר הפוליטי שפרץ בינואר 2011 התקשה משטרו של נשיא תימן, עלי עבדאללה סאלח, לקיים שליטה ריבונית אפקטיבית באזורים רבים במדינה. המערכת השלטונית בהרבה מהמקרים הייתה מבוססת על יחסי פטרונות עם שבטים מקומיים יותר מאשר על ריבונות אמיתית של השלטון המרכזי. בנוסף לכך, משטרו של סאלח, למרות מאמציו להיאבק בטרור, לא הפעיל על "אל-קאעידה" אותם לחצים להם היה נתון הארגון בערב הסעודית. בעבור סאלח המאבק ב"אל-קאעידה" היה אחת הסיבות העיקריות לקבלת סיוע כספי נרחב ממנה ומאמצות הברית. עיקר המאמץ הצבאי והביטחוני של ממשלת תימן הופנה להתמודדות עם המורדים הח'ויתים השיעים בצפון המדינה ועם המורדים הבדלנים בדרום, בהם ראה סאלח איום משמעותי יותר על יציבות משטרו. מורכבותם של האתגרים שבפניהם ניצבת תימן – המדינה הערבית הענייה, והמאוכלסת ביותר בחצי האי ערב – עושה אותה למסוכנת ביותר מבחינה אזורית, מה גם שהטלטלה בעולם הערבי החמירה את המצב הכללי והביטחוני בה: הידלדלות מאגרי הנפט הקטנים ממילא (המהווים את מרבית הכנסות המדינה), מחסור חמור במים, הימצאות כמחצית מהאוכלוסייה מתחת לקו העוני וללא ידיעת קרוא וכתוב, וחמור מכל – מספר עצום של כלי נשק ללא פיקוח. אחד התרחישים האפשריים המוזכרים כצפויים לה הוא התפוררותה למחוזות נבדלים בעלי אוטונומיה עצמית, בדומה לסומליה. אם הקהילה הבין-לאומית, שמעורבת עד כה בתימן בתחומי הביטחון, לא תפעל במהרה, בעוד כמה שנים צפויים להיגמר לחלוטין מאגרי הנפט, ואז גם לא תוכל ממשלת תימן לספק מים לאוכלוסייה ההולכת וגדלה, שעל פי קצב הגידול הנוכחי תגיע לארבעים מיליון נפש. מצב זה עלול להחריף את האיומים הנשקפים מתימן.

תנאים אלה אפשרו ל"אל-קאעידה" לבסס אחיזה בתימן ואף להוציא בה לפועל פיגועים קטלניים, כולל הפיגוע במשחתת האמריקאית "קול" ובמכלית נפט צרפתית בתחילת העשור הקודם, ופיגוע בשגרירות ארצות הברית בצנעא ב-2008. ג'ון ברנן, יועץ הנשיא אובמה לטרור, אמר בדצמבר 2010 כי "אל-קאעידה" בתימן מהווה כיום

את השלוחה המסוכנת ביותר של הארגון לארצות הברית, אף יותר מהארגון המרכזי בפקיסטן.²¹⁷

המצב שנוצר בתימן בעקבות אירועי "האביב הערבי" וההתקוממות העממית נגד משטרו של סאלח יצרו ואקום מדיני וביטחוני נרחב מבעבר והביאו לכך ש"אל-קאעידה בחצי האי ערב" הפך לזרוע הפעילה והמסוכנת ביותר של הארגון. כאשר מרבית כוחות הביטחון התימניים נקראו אל הבירה צנעא כדי לעזור בדיכוי ההתקוממות האזרחית שהתרחבה לשם, הם השאירו למעשה את הפריפריה כמרחב פעולה לגורמים שונים, בהם הקבוצות האסלאמיסטיות המזוהות עם "אל-קאעידה". ואכן, קבוצות אלו הצליחו לבסס אחיזה בכמה מחוזות במדינה, בהם חלקים נרחבים במחוז הדרומי אביאן הסמוך לעיר הנמל החשובה עדן, ואף הכריזו על אמירות אסלאמית בו.²¹⁸ הם גם ניצלו את הריק הביטחוני כדי להבריח עשרות פעילים מבתי כלא ברחבי המדינה²¹⁹ – עדות נוספת לאנרכיה השוררת בתימן ומקור דאגה נוסף מפני פעילות "אל-קאעידה" באזור. ישנן סיבות רבות לראות בהתעצמות המחודשת בכוחו של "אל-קאעידה בחצי האי ערב" איום לביטחון של מדינות במפרץ. הארגון מאמץ דפוסי פעולה חדשים ויצירתיים ומצליח פעם אחר פעם להוכיח יכולת מבצעית להוציא לפועל פיגועים קטלניים, גם אם חלקם מסוכלים בטרם הגיעו לשלב הביצוע. בשני מקרים שונים סוכלו ברגע האחרון ניסיונות של "אל-קאעידה בחצי האי ערב" לפגוע במטוסים מערביים. במקרה הראשון סוכל ניסיון של אזרח ניגרי, שאומן ונשלח על ידי "אל-קאעידה" בתימן, לפוצץ מטוס בטיסה מעל דטרויט בחג המולד בשנת 2009.²²⁰ דפוס דומה של ניסיון פיגוע חזר כאשר מטעני נפץ תוצרת "אל-קאעידה" בתימן, שהוחבאו במדפסות, נתפסו במטוסי מטען בבריטניה ובדובאי בנובמבר 2010.²²¹

בצד הניסיונות החוזרים לפגוע בארצות הברית ובעלי בריתה במערב, ניכר כי "אל-קאעידה בחצי האי ערב" פיתח אסטרטגיה שונה בניסיון לפגוע במדינות המפרץ. בעבר נועדו הפיגועים שביצע הארגון בהן לפגוע במטרות מערביות או באלו של כוחות הביטחון הסעודיים, כדי לגרום לאירועים רבי נפגעים, וכן לפגוע בתשתיות חיוניות ובעיקר במתקני נפט. בשנים האחרונות ניכר מאמץ של "אל-קאעידה בחצי האי ערב" להוציא לפועל פיגועים קטנים אך איכותיים. כך, למשל, באוגוסט 2009 נכשל ניסיון אחד (מתוך ארבעה)²²² של הארגון להתנקש בנסיך מחמד בן נאיף, בנו של יורש העצר ושר הפנים הסעודי הנסיך נאיף והאישיות הבכירה ביותר בתחום המאבק בטרור בממלכה. מחבל מתאבד, שנשלח מתימן במסווה של פעיל ג'יהאד שתיקן את דרכיו, נפגש עם הנסיך במסגרת פגישות מסורתיות שעורכים הסעודים בחודש רמדאן ופוצץ מטען נפץ שהחביא על גופו. הנסיך מחמד בן נאיף נפצע קלות בלבד. האירוע סימן מטרה חדשה של "אל-קאעידה": פגיעה במשפחת המלוכה הסעודית.²²³ הוא גם הוכיח

את יכולותיו של הארגון לבצע פיגועים נועזים ומתוחכמים, שכן המחבל הצליח לעבור סדרה של בדיקות ביטחוניות בטרם נפגש עם הנסיך.

בדצמבר 2010 הודיע משרד הפנים הסעודי כי סוכלה מזימה של ארגונים הקשורים ל"אל-קאעידה" בתימן לפגוע בבכירים במערכת הביטחון הסעודית, בין היתר על ידי שליחה של מתנות מורעלות אליהם.²²⁴ בתחילת אוגוסט 2011 נעשה ניסיון נוסף של "אל-קאעידה" לפגוע בבית המלוכה הסעודי, כאשר מחבל חמוש פתח באש על מחסום משטירתי בסמוך לארמונו של הנסיך נאיף. התקפה זו על בית המלוכה באה כחודש בלבד לאחר פרסום הודעה של המנהיג הצבאי של "אל-קאעידה" בתימן, קאסם אל-רימי, בה כינה את בני משפחת המלוכה הסעודית "כופרים" ואיים בהריגתם.²²⁵ כחודש לאחר התקרית פורסם איום נוסף מפי בכיר "אל-קאעידה" בתימן, שדרש מבית המלוכה הסעודי לנקוט שורה של צעדים, ביניהם סילוק כל הלא מוסלמים מהממלכה והחלת החוק האסלאמי, כערובה לביטחונו האישי של בית סעוד.²²⁶

איום מהותי מכיוון "אל-קאעידה" בתימן עשוי להתבטא בפגיעה בתנועת מכליות נפט במי מפרץ עדן. בכיר הארגון אל-שיהרי כבר הכריז בעבר על כוונה לחסום לתנועה של מכליות נפט את מצרי באב אל-מנדב, דרכם עוברות כשלושה מיליון חביות נפט ביום. מימוש האיום לחסום את המצרים עשוי להיות רחוק, אך פגיעה של "אל-קאעידה" בתנועה הימית באזור מפרץ עדן היא איום סביר בהחלט, במיוחד לאור פרסומים על שיתוף פעולה גובר בין הארגונים בתימן לבין התנועה האסלאמיסטית הסומלית, "אל-שבאב", מעברו השני של המפרץ.²²⁷ על פי גורמים רשמיים בארצות הברית, הארגון התימני סיפק בשנה האחרונה נשק, לוחמים ואימונים ל"אל-שבאב", ואף עודד אותו לבצע פיגועים מחוץ לסומליה.²²⁸ "אל-קאעידה בחצי האי ערב" עצמו כבר הוכיח בעבר את יכולותיו לפגוע בכלי שיט, כאשר "גדודי עבדאללה עזאם", ארגון המסונף ל"אל-קאעידה", הצליחו לפגוע במכלית נפט יפנית במצרי הורמוז באוגוסט 2010 באמצעות סירה נושאת חומר נפץ.²²⁹

חופש הפעולה לו זוכה "אל-קאעידה" בתימן מסתייע גם במערך גיוס הכספים של הארגון במדינות המפרץ, הממשיך גם להתקיים למרות הניסיונות הרבים שלהן למנוע זאת. מסמך של מחלקת המדינה של ארצות הברית עליו חתומה מזכירת המדינה קלינטון, אשר הודלף על ידי "וויקייליקס", מצביע על כך שכספים רבים ממשיכים לזרום אל ארגוני טרור ממקורות במפרץ. לפי המסמך, תורמים סעודיים מהווים את מקור ההכנסה המשמעותי ביותר עבור ארגוני טרור סוניים, ולצד מדינות נוספות כמו קטר, כווית ואיחוד האמירויות.²³⁰ לפי הערכות, הסעודים תורמים בין שלושה לארבעה מיליארד דולר בשנה ל"מטרות אסלאמיות", וסכומים ניכרים מתוכם מגיעים

בסופו של דבר אל גורמי טרור.²³¹

ממד נוסף של איום הטרור במפרץ היא החתרנות האיראנית באמצעות ארגוני טרור שיעיים. מאז המהפכה האסלאמית ידועה איראן במפרץ כמי שפועלת לחתור תחת המשטרים המלוכניים באזור ומשתמשת לשם כך גם בתאי טרור שיעיים. בשנים האחרונות פורסמו דיווחים רבים על מעורבות איראנית בטרור במפרץ ואף מעבר לו (כמו ניסיון החיסול של שגריר ערב הסעודית בארצות הברית באמצעות תשתית משמרות המהפכה באמריקה הלטינית). מקור ביטחוני כווייתי מסר ב־2010 כי כוויית עוקבת אחרי תאי טרור פרו־איראניים רדומים במדינה, הפועלים בשיתוף עם תאים מערב הסעודית ויופעלו במקרה שמתקני הגרעין של איראן יותקפו על ידי ארצות הברית או בעלות בריתה. גם המודיעין הבריטי סיגר אזהרה למדינות האזור מפני פעולות טרור שייצאו לפועל במקרה של התקפה על איראן.²³²

מסמכים רשמיים של משרד החוץ האמריקאי שפורסמו לאחרונה חשפו את הקשר בין איראן לארגון "אל־קאעידה", קשר שנחשב בעבר לבלתי סביר בעליל עקב הניגוד האידיאולוגי החריף בין המדינה השיעית לארגון הסוני בעל האידיאולוגיה הרדיקאלית. סביר להניח שהאויב המשותף לשתיים – ארצות הברית ובעלות בריתה – סייע לקרב ביניהן. על פי הפרסומים, איראן נותנת מחסה בתחומה לפעילי "אל־קאעידה" הפועלים נגד המשטר הסעודי, ובכללם אלה שהיו אחראים לאחד מפיגועי ההתאבדות בערב הסעודית ב־2003.²³³ על פי משרד האוצר האמריקאי, איראן גם משמשת כמדינת מעבר לפעילים, לנשק, לכספים ולציוד לוגיסטי בין זירות הפעולה של "אל־קאעידה" באפגניסטן ופקיסטן ובין המפרץ.²³⁴ התחזקות הקשר בין איראן ובין "אל־קאעידה" גם עשויה לאפשר לאיראן להגביר את השפעתה בתימן, לאחר שהיא כבר מקיימת יחסי חסות עם המורדים הח'ויתים בצפון המדינה.

ההתמודדות של מדינות המשפ"ם עם איום הטרור מתמקדת, מלבד בפעילות לוחמה בו, בניסיון לייצב את המצב בתימן ולקדם שיתוף פעולה בתחום הלוחמה בטרור במסגרת המשפ"ם ועם ארצות הברית. כן מתקיים שיתוף פעולה מודיעיני ומקצועי בתחום הטרור בין מדינות הארגון, ובספטמבר 2011 פורסם כי מרכז בין־לאומי למאבק בטרור ייפתח באבו דאבי.²³⁵ המשפ"ם מעניק סיוע כספי לתימן, ובאפריל 2011 גם העלו המדינות החברות בארגון יוזמה משותפת, לפיה נשיא תימן סאלח יוותר על השלטון תמורת חסינות מפני העמדה לדין, וזאת במטרה להשיב את היציבות לתימן ולמנוע את הכאוס המאפשר את התעצמותם של ארגוני הטרור במדינה (סאלח חתם לבסוף על ההסכם בריאד בנובמבר 2011, אם כי הדבר לא הביא עד כה לייצוב הזירה התימנית).²³⁶

איום הטרור במפרץ הוא, במידה רבה, תולדה של המתח בין האופי האסלאמי השמרני של מדינות האזור ובין שיתוף הפעולה האסטרטגי ביניהן לבין המערב וארצות הברית. ארגוני ג'יהאד עולמי המתנגדים למערב ניצלו מתח זה כדי לפגוע במדינות

המפרץ, ובמיוחד בערב הסעודית. מדינות המשפ"ם אמנם הצליחו, באמצעות מאמץ אינדיבידואלי ומשותף, להוריד את רמת איום הטרור עליהן, אך זה חוזר להוות איום, במיוחד בעקבות "המקלט הבטוח" לו זוכים ארגוני הטרור בחסות האנרכיה המתרחבת בתימן.

איום הטרור מתימן מציב אתגר קשה למדינות הערביות במפרץ שכן ההתמודדות עמו תלויה במידה רבה ביציבותה של המדינה התימנית – סוגיה שעליה יש למדינות המשפ"ם שליטה מוגבלת. התגברות המגמות השליליות בתימן, לא נעצרו, יש שיאמרו החרפו גם לאחר השבעת יורשו של סלאח, מנסור האדי, לנשיאות. האנרכיה המתרחבת כבר גרמה להתחזקות "אל-קאעידה", שהפך לשחקן מרכזי במלחמת האזרחים המתחוללת במדינה ושל המורדים השיעים הנהנים מתמיכה גוברת והולכת של איראן במאבקם בשלטון המרכזי. למגמות אלו יש השפעה מכרעת על ביטחונן של מדינות המפרץ, בראשן ערב הסעודית, שעלולה להיות שוב יעד להתקפות טרור ושגבולה הפרוץ עם תימן עלול להפוך שוב מוקד עימות בינה לבין איראן.

שער 4

ישראל ומדינות המפרץ

פרק י"ג

ישראל ומדינות המפרץ: אויבו של אויבי הוא ידידי?

Love for the same thing never makes allies. It's always the hate for the same thing.

הורד ספרינג, 1938

התפתחות היחסים

זירת המפרץ מובחנת ונפרדת מזירת הסכסוך הישראלי-פלסטיני. אף על פי כן, מדינות המפרץ הערביות מעורבות בצורה עקיפה בסכסוך זה ומושפעות ממנו. גם האינטרסים החיוניים של ישראל מושפעים יותר מאי פעם מהמצב האסטרטגי במפרץ. מדינות המפרץ הערביות תופסות אמנם את הסכסוך כגורם מערער יציבות, אולם רואות באיראן את הבעיה הביטחונית מספר אחת שלהן, וראייה זאת הביאה להידוק היחסים הביטחוניים בין כמה מהן לבין ישראל.²³⁷

לאורך השנים מדינות המפרץ לא אימצו מדיניות נפרדת ביחס לסכסוך הפלסטיני-ערבי-ישראלי, וברוב המקרים העדיפו להיצמד לעמדה הערבית הבסיסית, גם אם תוך התאמות משלהן. המאמץ הדיפלומטי האמריקאי לשבירת הקיפאון בתהליך השלום הערבי-ישראלי וכינוסה של ועידת מדריד בשנת 1991 תרמו לתחילת ההתקרבות הרשמית, אם כי החלקית בלבד, בין מדינות אלו לבין ישראל, בעיקר סביב חמש קבוצות העבודה הנושאיות שקמו בעקבות הוועידה. קבוצות אלו, שעסקו בסוגיות המים, איכות הסביבה, שיתוף פעולה כלכלי, פליטים ובקרת נשק, היו נדבך משמעותי בקידום רעיון הנורמליזציה בין ישראל לשכנותיה. מדינות המפרץ ניצבו בפני הפצרותיה של ארצות הברית להגיע לנורמליזציה ביחסיהן עם מדינת ישראל וחלקן אף נענו להן במשורה, אם כי גם מסיבות אחרות, בהן הבוז והכעס כלפי יאסר ערפאת בשל תמיכתו בנשיא עיראק סדאם חוסיין, קשריהן המתקמים עם ארגונים יהודיים בארצות הברית ואפילו תחושת הסולידריות שהתעוררה בעקבות נפילתם של טילי סקאד עיראקיים הן על ריאד והן על תל אביב. עם זאת, ההתקדמות המועטה בתהליך השלום בשנים

שבאו לאחר מכן החזירה את מדינות המפרץ לעמדותיהן האנטי-ישראליות ולעיתים אף האנטישמיות.²³⁸

בעקבות החתימה על הסכמי אוסלו ב-1993 הסכים המשפ"ם לבטל את החרם שהטיל על חברות שקיימו קשרים כלכליים עם ישראל, אך נציגיו הדגישו כי החרם הישיר עליה יימשך עד להשגת שלום כולל. ככל שחלף הזמן החלו מדינות המפרץ להביע הסתייגויות מהסכמי אוסלו והדגישו כי הן רואות בהם לא יותר מאשר פתח אפשרי לשלום כולל, אך לא תפנית אזורית. רצח ראש הממשלה יצחק רבין, מבצע "ענבי זעם" נגד "חזבאללה" בלבנון ב-1996 וההתנגשות בין כוחות ביטחון ישראליים למפגינים פלסטיניים סביב פתיחת מנהרת הכותל בירושלים באותה שנה, הם שהובילו את מדינות המפרץ להקפיא במאוס 1997 את תהליך הנורמליזציה הצנוע שהחל בוועידת מדריד. למעשה, להקפאת הנורמליזציה היו סיבות נוספות, במיוחד בעיניה של הגדולה והחשובה מבין מדינות המפרץ – ערב הסעודית. בין אלו היו האכזבה ממדיניות ארצות הברית בעיראק וההתקרבות הסעודית לאיראן שהחלה עם בחירתו של ח'אתמי לנשיאות במאי 1997.

עם ההתנתקות הישראלית מרצועת עזה ב-2005, הודיעו כמה ממדינות המפרץ על חידוש צעדי נורמליזציה עם ישראל. התפתחות זאת המחישה את הקשר שרואות שש מדינות המפרץ הערביות בין יחסים פומביים עם ישראל לבין צעדים חיוביים שהיא נוקטת בראייתם לקראת הסדר עם הפלסטינים. שר החוץ של בחריין אישר אז כי ארצו החליטה לבטל החרמה של מוצרים ישראליים, ושר החוץ של קטר קרא למדינות ערב "להיענות בחיוב לצעד שנקטה ישראל" ואף ציין כי "יחסים דיפלומטיים מלאים בין קטר לבין ישראל אפשריים גם לפני נסיגה ישראלית מלאה מהשטחים".²³⁹ קטר וכן עומאן קיימו כבר קודם לכן קשרים גלויים עם ישראלים, אך ערב הסעודית המשיכה להסתייג מכך ואף לחצה על המדינות הקטנות במפרץ להימנע מחימום פומבי של היחסים עם ישראל.

המאמצים של ממשל אובמה בתחילת כהונתו להעניק תנופה לתהליך השלום הישראלי-פלסטיני גם באמצעים בוני אמון, העלו פעם נוספת על סדר היום את האפשרות להתקדמות ביחסי ישראל ומדינות המפרץ. במקביל ללחץ שהפעיל הממשל על ישראל לערוך ויתורים לפלסטינים (לחץ שהביא להקפאת הבנייה בהתנחלויות לתקופה של עשרה חודשים), הוא הפציר בכמה ממדינות המפרץ לנקוט מחוות של נורמליזציה כלפיה, אם כי ללא הצלחה. בין הצעדים עליהם דובר היו פתיחה מחדש את הנציגויות הדיפלומטיות של ישראל במסקט (שנסגרה בשנת 2000, לאחר פרוץ האינתיפאדה השנייה) ובדוחה (שנסגרה רשמית בראשית בשנת 2009 בתגובה למבצע "עופרת יצוקה"). כמו כן דווח כי נבחנה האפשרות לאפשר למטוסי "אל-על" לעבור מעל שטח ערב הסעודית בדרכם ליעדים במזרח הרחוק וממנו, דבר שיקצר בשלוש

שעות את זמן הטיסה ליעדים אלה ויאפשר את הפיכת ישראל למרכז (HUB) לטיסות בין אירופה למזרח הרחוק.²⁴⁰

הצעד המשמעותי ביותר עד כה לנרמול היחסים עם ישראל היה זה של ערב הסעודית. כבר ב-1982, עם פרסום "יוזמת פהד", זנחה ערב הסעודית, לפחות פומבית, את מדיניותה ששללה עד אז את זכות קיומה של מדינת ישראל. "יוזמת השלום של המלך עבדאללה" משנת 2002, שנוסח שונה שלה אומץ מאוחר יותר על ידי הליגה הערבית כ"יוזמת השלום הערבית", אף הלכה צעד נוסף קדימה והבטיחה נורמליזציה מלאה של יחסי ישראל עם העולם הערבי והמוסלמי, בכפוף לעמידה של מדינת ישראל בשורה של תנאים, ובראשם נסיגה לקווי 1967 וגיבוש פתרון מוסכם לבעיית הפליטים. ישראל, מצידה, לא דחתה לחלוטין את היוזמה, אך הציגה כמה הסתייגויות, וכמה בכירים ישראלים, בראשם הנשיא פרס, לא היססו לתמוך בה בגלוי. בשנים האחרונות הודיעה ערב הסעודית כי בשלב זה אין לה כל כוונה לנקוט צעד נוסף העשוי להתפרש כמחווה כלפי ישראל. עמדה זו ניתנת גם לפירוש כאיתות לכמה מהמדינות הקטנות יותר לחוף המפרץ שלא לחרוג מהקו הסעודי.

להוציא "יוזמת השלום של המלך עבדאללה", ערב הסעודית נשארה במידה רבה בשולי הניסיונות לקדם את תהליך השלום הישראלי-ערבי. גם עצם יוזמה זאת נועדה יותר מכל לשנות את הדימוי השלילי לו זכתה הממלכה לאחר מתקפת 11 בספטמבר 2001 בארצות הברית. עדות אפשרית לכך היא העובדה שערב הסעודית נמנעה מלקחת חלק בעיצובה הסופי של היוזמה או לקבל על עצמה את מימושה.²⁴¹ אולם, לאורך השנים חלו מספר התאמות בעמדה סעודית זו. כך למשל, על פי תפיסה עדכנית יותר, על ישראל להוכיח את רצונה בשלום על ידי קבלת היוזמה הערבית כ"בסיס למשא ומתן". קו זה שהוצג במאמר של תורכי אל-פייסל בניו יורק טיימס בספטמבר 2011²⁴² שונה מהמדיניות הסעודית המסורתית שראתה ביוזמה את נקודת הסיום של כל משא ומתן – מעין תכתובת שעל ישראל לקבל, ורק לאחר מכן יתנהל משא ומתן בנוגע לנורמליזציה. ניתן לראות בכך גם ניסיון להחיות את היוזמה ולהדגיש כי ערב הסעודית נותרה מחויבת להסדר, וכי מבחינתה היוזמה עדיין "מונחת על השולחן".

פוטנציאל היחסים

העובדה שמדינות המפרץ נחשבות למתונות מבחינה מדינית, שהן מעולם לא נלחמו בישראל (ערב הסעודית אמנם שלחה במלחמת ששת הימים כוחות סיוע וכווית עשתה כך במלחמת יום הכיפורים, אך הם לא הגיעו לכדי מגע קרבי עם כוחות ישראלים), שאין סכסוך טריטוריאלי בין הצדדים ושהם נחשבים לפרו-אמריקאים, מביאה רבים בישראל לראות בהן שותפות לדרך. מדינות המפרץ אכן עשויות להעניק תנופה להסדרי שלום בין ישראל לפלסטינים, ואם וכאשר יושגו כאלה הן אף עשויות לסייע

במימונם. יתרה מזאת, ערב הסעודית היא ככל הנראה היחידה בעולם הערבי שיכולה להעניק לפלסטינים את הלגיטימציה הדתית-הלכתית והפוליטית להגיע להסכם, בראש ובראשונה בכל האמור לנושאי הליבה שלו ובראשם שאלת ירושלים.

ישראל עשויה להפיק יתרונות מסחריים חשובים (אם כי צנועים יותר מאלה שרבים מעריכים) מקיום קשרי סחר עם המדינות העשירות במפרץ. בשנים 2003–2011 היה גוש מדינות המפרץ היעד השלישי בגודלו לסחורות ישראליות במזרח התיכון לאחר הרשות הפלסטינית וטורקיה. הסחר עמן נעשה בדרך כלל באמצעות צד שלישי, מה שמקשה על קבלת נתונים סטטיסטיים מעודכנים, אך היקפו מוערך בלמעלה מ-500 מיליון דולר לשנה.²⁴³ עם זאת, ההנחה היא כי היקף הסחר האמיתי גבוה בהרבה מהמדווח. ישראל נהנית מגישה מסוימת לשווקים במפרץ גם משום שהחרם הערבי אינו חל על מוצרים שאינם נושאים תווית ישראלית. הרשויות במפרץ מודעות לכך, אך מעדיפות להעלים עין. במקביל, כבר ב-2005 סעודיה התחייבה, כחלק מהמשא ומתן לכניסתה לארגון הסחר העולמי (WTO) כי היא תבטל את החרם השניוני והשלישוני על סחורות ישראליות. אומנם, ההיענות לחרם מצד החברות הבינלאומיות הלכה ופחתה עם השנים אך ההתחייבות הסעודית פתחה פתח לאותן חברות מובילות בעולם בתחומי הרכב, המזון והאלקטרוניקה שנמנעו עד אז מקיום קשרים עסקיים עם חברות ישראליות כתוצאה מחרם זה, להשקיע בישראל.

מדינות המפרץ, מצדן, עשויות להפיק תועלת ממוצרים מסוימים שישראל יכולה להציע. מפעם לפעם מדווח כי חברות ישראליות תורמות בצורה עקיפה לביטחון מדינות אלו באימון כוחות צבא מקומיים ובהיצע של פתרונות טכנולוגיים צבאיים מתקדמים.²⁴⁴ אף שהפוטנציאל הכלכלי הטמון ביחסים עשוי להיות קטן יחסית, שני הצדדים יכולים לשתף פעולה גם בטכנולוגיות של השקיה, ברפואת תיירות, בהתפלה וכאמור בידע צבאי ובאמצעי לחימה. יש לציין בהקשר זה פרסומים לפיהם חברות ישראליות מקיימות קשרים ענפים עם מדינות אלו. כך דווח בין היתר כי "אִימָאג'ֶסְאָט", חברה-בת של התעשייה האווירית, מספקת לאיחוד האמירויות תצלומים של לווייניו,²⁴⁵ וש"אירונאוטיקס" זכתה במכרז לאספקה של מטוסים ללא טייס לאבו-דאבי.²⁴⁶

הסיכויים לביסוס יחסים רשמיים וגלויים בין מדינות המפרץ הערביות ובין ישראל צפויים להישאר כפופים לקונצנזוס הערבי ולפוליטיקה הפנימית בתוך המשפ"ם. בנוסף לכך, קשרים של מדינות אלו עם ישראל אינם יכולים להשפיע השפעה מהותית על תהליך השלום, בעיקר בשל אי-מעורבותן הישירה בסכסוך. גם בציבור הישראלי התפוגגה במידה רבה האטרקטיביות של הנורמליזציה עם מדינות אלו. ניתן לומר כי "השלום הקר" שנכפה על ישראל על ידי המדינות שחתמו עמה על הסכמי שלום – מצרים וירדן – "פגע ביכולת להציג את הנורמליזציה עם מדינות דוגמת מדינות המפרץ כתמורה נאותה לויתורים ישראלים על טריטוריה".²⁴⁷

מעניין ששתי מדינות המפרץ בעלות הקשרים ההדוקים ביותר עם איראן – קטר ועומאן – הן גם אלו שקיימו קשרים פורמאליים עם ישראל. תרמה לכך, בין השאר, המסגרת הרופפת של המשפ"ם, המאפשרת לחברות בה לגבש מדיניות חוץ נפרדת, לרבות ביחס לשאלת ההתפייסות עם ישראל. עובדה זאת, וכן אי-היכולת של מדינות המפרץ להגיע להסכמה ביחס לישראל, עשויות לשרת דווקא את האינטרסים הישראליים, כיוון שהתפיסה הרווחת היא שמדיניות אחידה של מדינות המשפ"ם לא תיטה לטובתה של ישראל. נראה כי גם בעתיד, אם מדינות כדוגמת עומאן וקטר יעשו מחוות כלפי ישראל, מדינות אחרות במפרץ, בראשן ערב הסעודית, צפויות להמשיך בגילוי הססנות, ולו בשל האפשרות כי הידברות גלויה עם ישראל עלולה לקומם את הממסד הדתי על בית המלוכה וגורמים שמרניים בממלכה. האמרה כי ערב הסעודית תהיה המדינה האחרונה לחתום על הסכם שלום עם ישראל נכונה היום כמו בעבר אם כי בין יחסים דיפלומטיים מלאים ובין נתק מוחלט יש כר פעולה נרחב, אותו הצדדים יכולים לנצל. הידוק הקשרים בין ישראל למדינות המשפ"ם טומן בחובו פוטנציאל לריכוך העמדה הפלסטינית. הוא יוכל גם לסייע במימון פרויקטים ישראליים-פלסטיניים משותפים ולאפשר למדינות אלו להציע את עצמן לאירוח משא ומתן מדיני ולהעניק בכך לגיטימציה למדינות ערביות נוספות המבקשות "לקפוץ על עגלת השלום". זאת ועוד, ביסוס קשרים פומביים עם מדינות המפרץ עשוי בכל זאת לעורר דעת קהל ישראלית חיובית יותר לויתורים במסגרת תהליך השלום.

אף שהיחסים בין ישראל למדינות הערביות במפרץ סובלים בשל חוסר ההתקדמות בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני, דומה כי האיומים המשותפים להן מביאים אותן להמשיך בקשרים ביניהן. פגישות של דרגים בכירים של שני הצדדים ממשיכות להתקיים, בעיקר מחוץ לגבולות האזור, וישראלים ממשיכים לבקר לצרכים שונים במפרץ. כך, למשל, שר התשתיות הלאומיות של ישראל, עוזי לנדאו, ביקר באבו דאבי בינואר 2010 ושר התעשייה, המסחר והתעסוקה, בנימין בן אליעזר, ביקר בדוחה במאי אותה שנה. זמן קצר לאחר ההתנקשות בחייו של בכיר החמאס מחמוד אל-מבחוח בדובאי בתחילת 2010, שיוחסה לישראל, הציעה קטר לחדש את היחסים הדיפלומטיים אתה בתמורה לאישורה לבצע עבודות שיקום ברצועת עזה. דומה כי התנגדותה של ישראל להצעה זו נבעה, בין השאר, מלחץ מצרי, וכן בשל התנאים שהציבה קטר, כמו גם קשריה עם גורמים רדיקאליים, בראשם איראן וחמאס (על פי גורמים ישראליים קטר מעניקה לחמאס כמאתיים מליון דולר בשנה).²⁴⁸

על פי הדיווחים, קשרים אלה וכן התבטאויות אנטי ישראליות חריפות בערוץ הבית, אל-ג'זירה,²⁴⁹ הביאו את ישראל להחלטה לנתק לחלוטין את יחסיה עם קטר ולסגור באופן סופי את משרד הנציגות הדיפלומטית שלה בדוחה במארס 2011, לאסור על נושאי דרכון קטרי לבקר בשטחי יהודה ושומרון ולעצור את שיתוף הפעולה בין קטר

לתעשיות הביטחוניות בישראל. חודשיים לאחר מכן, במאי 2011, דווח כי ראשי הממשלה של קטר וישראל נפגשו בפריז, אך לא הצליחו לפרוץ את המבוי הסתום ביחסי שתי המדינות. למרות זאת, אמיר קטר, חמד בן ח'ליפה אל-ת'אני, צוטט כי קטר תמשיך בקשריה עם ישראל "כל עוד האחרונה תהיה רצינית לגבי תהליך השלום" והצביע על העובדה שערוץ אל-ג'זירה מצלם ישראלים המבקרים בדוחה כעדות להמשך הקשר בין שתי המדינות.²⁵⁰ באוקטובר 2011 אף פורסם כי ישראל בוחנת, שוב, אפשרות לייבא גז טבעי מונזל מקטר בעקבות מצוקת הגז הקשה אליה הגיעה חברת החשמל הישראלית בשל השיבושים הקשים בהזרמת הגז ממצרים.²⁵¹

מדינות המפרץ הערביות, על אף שמרונותן מבחינה דתית וחששן מאיראן, קרובות לארצות הברית ומבקשות לשמור על היציבות האזורית. הסכם שלום ישראל-פלסטיני עשוי לתרום ליציבות כזאת, ולפיכך נראה כי הן מועמדות להיות תומכות טבעיות בהסכם כזה. עם זאת, חששם של שליטי מדינות אלו מפני גורמים קיצוניים באזור, דוגמת איראן ובאי כוחה, העלולים לערער את יציבות משטריהם, מקשה עליהם לכוון קשרים רשמיים עם ישראל, בוודאי כל עוד לא נחתם הסכם שלום. יתר על כן, האליטות במפרץ אינן מעוניינות להכעיס את הרחוב הערבי, הנוטה באופן מסורתי להתנגד לנורמליזציה עם ישראל, ומעדיפות להימצא על הקרקע הבטוחה של הקונצנזוס הערבי. דעת הקהל אמנם אינה הדאגה המרכזית של אליטות אלו, אך הן מעוניינות בכל זאת לזכות בלגיטימציה מסוימת ממנה ויתקשו לכן להתעלם לחלוטין מדעותיה, במיוחד לאור הטלטלה שאחזה במזרח התיכון מאז תחילת 2011 והמשקל הגדול יותר שמקבל מאז "הרחוב הערבי". התקדמות כלשהי בערוץ הפלסטיני-ישראלי תקל על מדינות המפרץ להעתיק חלק מהיחסים שלהן עם ישראל למישור פומבי, אם כי קשרים פומביים עם ישראל בעת הנוכחית יביאו להן תועלות צנועות בלבד לעומת ההשלכות השליליות האפשריות של מהלך כזה מבית ומחוץ. חולשתן הבסיסית הופכת את שמירת הלגיטימיות הערבית לקריטית עבורן.

איראן: איום משותף

למדינות המפרץ הערביות ולמדינת ישראל אינטרס משותף בחיזוק יחסיהן במטרה להחליש את השפעת הכוחות הרדיקאליים באזור, גם ללא קשר ישיר להתקדמות בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני. גוש מדינות החולקות אותה השקפה אסטרטגית עשוי לשמש משקל נגד למעורבותה השלילית של איראן באזור. למרות התבטאויותיהם של השליטים במפרץ בגנות ישראל, שני הצדדים אינם תופסים זה את זה כאיום. הנושא הפלסטיני רחוק מלהיות בראש סדר העדיפויות של מדינות המפרץ, בעוד ששאיפתה של איראן לפתח נשק גרעיני כאמצעי להגיע למעמד הגמוני במפרץ היא דאגה עיקרית שלהן, כמו גם של ישראל. מדינות אלו, המכירות בקשיים הניצבים בפני

הקהילה הבין-לאומית בכל הקשור לעצירתה של איראן בדרכה להשגת יכולת גרעינית והמעוניינות להימנע מלהכעיס את שכנתן, מעדיפות לפעול בנושא זה מאחורי הקלעים. ככל שאיראן נתפסת כאיום הן על ישראל והן על מדינות המפרץ הערביות, כך יקל עליהן לשתף פעולה. ואכן, מה שחיבר בשנים האחרונות בין שני הצדדים יותר מכל דבר אחר היה החשש הגובר והולך מפני איראן. בעבר אמנם נטען כי שיתוף הפעולה בין ערב הסעודית לישראל לא יתרחב לנושאים בעלי חשיבות אסטרטגית כמו "חתירתה של איראן להשגת יכולות גרעיניות"²⁵² ואולם למרות זאת דווח כי כמה ממדינות המפרץ, בכללן ערב הסעודית, מקיימות קשרים חשאיים עם ישראל, הכוללים בעיקר דיאלוג מודיעיני עקיף אך גם ישיר. יתכן שדיאלוג זה לא נוגע ישירות בפיתוח הגרעיני האיראני, אך לא מן הנמנע כי שני הצדדים פועלים כדי לחשוף ולסכל פעילות של איראן או של באי כוחה באזור. כך, למשל, דווח בשנים האחרונות כי בכירים מישראל וממדינות המפרץ נפגשו ודנו בנושא האיראני: ראש המוסד לשעבר, מאיר דגן, נפגש עם גורמים סעודיים, והנסיך בנדר נפגש עם בכירים ישראלים מחוץ לתחומי הממלכה. דיווחים אלה מצטרפים לשורה של ידיעות על שיתוף פעולה בין ישראל לערב הסעודית ועל תיאום ביטחוני בנוגע לאפשרות של פעולה צבאית ישראלית נגד מתקני הגרעין של איראן, דיווחים ששני הצדדים מיהרו להכחיש.²⁵³ העובדה כי הדיווחים הופיעו לראשונה בתקשורת האיראנית עשויה להיות מעין אזהרה של איראן לערב הסעודית, או ניסיון לחשוף את הקשר המתקדם בינה ובין ישראל כדי לחבל בו. גם חוקרים במפרץ טוענים כי המדינות הערביות בו מקיימות התייעצויות וחילופי מודיעין עם ישראל, בפרט בנוגע לאיום האיראני.²⁵⁴ בעיני השליטים הערביים במפרץ, ישראל עשויה להיות חיונית לביטחון האזור, במיוחד מאחר וארצות הברית מצויה בתהליך של דילול כוחותיה בו. הדלתם של מברקים דיפלומטיים של מחלקת המדינה של ארצות הברית על ידי אתר "וויקיליקס" חשפה מחדש את מרכזיותו של האיום האיראני בעיני מדינות המפרץ, כמו גם את הקו התקיף יותר שחלקן הציעו לאמץ כדי להתמודד עם איראן. כמו כן חשפו המברקים חלק מהקשרים בין מדינות אלו לישראל בהקשר האיראני. כך למשל, נחשף שיתוף הפעולה המודיעיני בין ישראל לבחריין ולאיחוד האמירויות, שמשמכי "וויקיליקס" תיארו כ"דיאלוג סודי ונמשך".²⁵⁵

אין להוציא מכלל אפשרות שישראל ומדינות ערביות במפרץ מתאמות מדיניות, ברמה זו או אחרת, גם מול הממשל האמריקאי, שמדיניותו בנושא האיראני אינה מתיישבת במלואה עם עמדותיהן: גם ישראל וגם מדינות המפרץ חוששות ממגעים איראניים-אמריקאיים והיו רוצות שארצות הברית תאמץ גישה תקיפה בהרבה כלפי איראן. מדינות המפרץ מכירות בכוחה הצבאי של ישראל וגם בקשריה הקרובים עם ארצות הברית ורואות לפיכך, גם מסיבה זאת, ערך בשמירה על רמה כזו או אחרת של תיאום עמה.

גבולות שיתוף הפעולה

לא ברור כיצד ובאיזו מידה התפתחויות בזירה הישראלית-פלסטינית ובזירת המפרץ יגרמו למדינות הערביות בו לשנות את מדיניותן הדואלית כלפי ישראל: התנגדות פורמאלית לנרמול היחסים אתה מצד אחד וקשרים אקטיביים, אך חשאיים, מן הצד האחר. הצדדים אמנם מוגבלים ביכולתם לשתף פעולה באופן גלוי ומוצהר, אך בתפיסת האיום הזהה שלהם, בעיקר ביחס לאיראן, יש פוטנציאל לשיתוף פעולה נרחב יותר, גם ללא קשר ישיר להתקדמות בתהליך המדיני הישראלי-פלסטיני. יתר על כן, ישראל, כמו ערב הסעודית ומדינות המפרץ האחרות, חִנְדָה מהטלטלה העוברת על המזרח התיכון מתחילת 2011 ומערעור הסטאטוס-קוו האזורי, וחרדה זו עשויה להביא את שני הצדדים למצוא אינטרס משותף נוסף להעמקת "הברית השקטה" ביניהם. יש להניח, אפוא, כי גם אם שיתוף הפעולה בין ישראל לבין מדינות המפרץ סובב כיום סביב נושאי ביטחון ונשמר בחשאיות, קיימת אפשרות שהוא יתרחב לסוגיות נוספות בעתיד. בשלב זה אין להמעייט בחשיבותם של היחסים שנרקמו בין שני הצדדים, מה עוד שמדובר בקשרים בין מדינות שפורמאלית לא מכירות האחת בשנייה. עם זאת, גם אין להפריז בערך המוסף של קשרים אלה: למדינות המפרץ אין כיום אינטרס להפוך את "הברית" הסמויה עם ישראל לגלויה. מבחינתן, השארת היחסים כשהם חשאיים מאפשרת להן להתחקות אחר מדיניותה של ישראל בנושא האיראני ולזכות בנקודות זכות אצל ארצות הברית בשל עצם העובדה שהן "מדברות עם הישראלים", ומצד שני להימנע מביקורת מצד גורמים רדיקאליים בשל קשרים אלה. נראה שרק התקדמות בתהליך השלום בין ישראל לפלסטינים עשויה להביא פעם נוספת להפשרה ביחסים בין שני הצדדים ולהפיכתם שוב לגלויים.

זירת המפרץ נתפסה לאורך השנים, במידה רבה, כיחידה נפרדת מהסביבה האסטרטגית הישירה של מדינת ישראל. כיום ישראל לא יכולה להמשיך ולראות בה זירה נפרדת, בראש ובראשונה בשל היותה זירה מרכזית להתמודדות עם איראן ובשל משקלן של מדינות המפרץ בכל התמודדות כזו: לישראל אינטרס ברור שידם של הכוחות המתונים במפרץ תהיה על העליונה. במקביל, זירת המפרץ עשויה "להתקרב" לישראל עם הידוק היחסים של שש המדינות עם ירדן. אם המהלך לצירוף ירדן למשפ"ם יקרום עור וגידים, למרות ההתנגדויות שיש לכמה מחברות הארגון למהלך, ישראל תגבול בארגון אזורי בעל עוצמה פוליטית וכלכלית לא מבוטלת, דבר שיכול ליצור הזדמנויות כלכליות ואחרות לשיתוף פעולה. מדינות המפרץ מצדן עשויות, כתוצאה מכך, גם לנקוט עמדה ברורה יותר ולקחת חלק פעיל יותר בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני.

סיכום

המפרץ מהווה חזית מרכזית בהתמודדות עם הסכנות הצפויות להשפיע על עתיד המזרח התיכון. המגמות המסתמנות בו עתידות להעצים את חשיבותו כזירת התרחשות קריטית לביטחון, ליציבות ולשגשוג העולמיים.

בשנים האחרונות איראן מיקדה את מרבית תשומת הלב העולמית בה, בעיקר בשל שאיפותיה הגרעיניות, אך גם בשל מעורבותה בזירות שונות במזרח התיכון והפוטנציאל השלילי הגלום בפעולותיה. מצב זה העמיד את המדינות הערביות במפרץ – ערב הסעודית, כוויית, קטר, עומאן, בחריין ואיחוד האמירויות – בחזית המאבק עם איראן בשל דאגתן האמיתית והעמוקה מפני הימצאות נשק גרעיני בידיה, נשק שיאפשר לה לקבוע את סדר היום הפוליטי, הכלכלי והאסטרטגי באזור.

המדיניות של מדינות המפרץ הערביות כלפי התגרענותה של איראן אינה חפה מסתירות. מצד אחד הן תומכות בפתרון דיפלומטי, אך מצד שני חוששות שפתרון כזה יבוא על חשבון האינטרסים שלהן. לשיטתן, התוצאה של הסכם אמריקאי-איראני עלולה להיות הכרה של ארצות הברית בפועל בדומיננטיות האיראנית במפרץ. יתר על כן, מדינות המפרץ הערביות לא רוצות לראות לצדן מדינה גרעינית רדיקאלית כאיראן, שתכתיב את סדר היום האזורי, אך בה בשעה הן חוששות מתרחיש בו, בהיעדר אופציה דיפלומטית אטרקטיבית, יותקפו מתקניה הגרעיניים של איראן על-ידי ישראל ו/או ארצות הברית, ואיראן בתגובה תבחר לפגוע בין היתר בהן.

חלקן של המונרכיות הערביות במפרץ רואות ביחסים פתוחים עם איראן סוג של "תעודת ביטוח" מפני תוקפנות עתידית שלה כלפיהן, ומטרתן העיקרית היא להימנע מהפניית האש האיראנית לעברן. כדי להימנע מעימות ישיר עם איראן, הן הכריזו בכמה הזדמנויות כי לא יאפשרו להשתמש בשטחן לצורך התקפה עליה. למרות זאת, אם ארצות הברית תחליט להפעיל כוח נגד איראן סביר כי הן תאפשרנה לה להשתמש בבסיסה ובמתקניה בשטחיהן. נראה כי אם שליטי המפרץ יהיו משוכנעים כי פעולה צבאית היא הדרך היחידה למנוע מאיראן רכישת יכולת גרעינית צבאית, לפחות חלקם יאפשרו לארצות הברית להשתמש בשטחם למטרה זו. בראייתם, עדיף להם לספוג תגובה איראנית, כואבת ככל שתהיה, על פני חיים בצל איום גרעיני איראני.

שיקולים של מאזן עוצמה קלאסי ויריבות בין-עדתית שזורים יחדיו ביחסי איראן ומדינות המפרץ הערביות ובאים לידי ביטוי גם בפעלתנות המאפיינת חלק מהן, במיוחד

על רקע "האביב הערבי": ניסיון לבלום את איראן ולגבש חזית סונית כמשקל נגד להשפעתה. ההתקוממות השיעית בבחריין בתחילת שנת 2011 העניקה תחושת דחיפות לצורך לבלום את השפעתה של איראן. היא נראתה כאירוע מכוון בעימות הסוני-שיעי והזדמנות לעצב מחדש את כללי המשחק עם איראן. התוצאה הייתה מעורבות צבאית גלויה של ערב הסעודית ואיחוד האמירויות בבחריין.

שלושים השנה שעברו מאז נוסדה "המועצה הערבית לשיתוף פעולה במפרץ" מלמדות, שלנוכח התגברות איומים חיצוניים פוחתים המתחים בין מדינות המפרץ ומעמיק שיתוף הפעולה ביניהן גם בנושאים של מדיניות חוץ וביטחון, הגם שקצב התיאום ושיתוף הפעולה המדיני-ביטחוני לא הדביק עד כה את שיתוף הפעולה בתחומים "רכים" יותר. הדבר נכון גם כיום, כאשר המשטרים הערביים באזור מבינים שאם ברצונם להמשיך ולשמר את הלגיטימיות שלהם עליהם לעשות מאמץ לוותר על המחלוקות ולהציג עמדה אחידה בסוגיות הקריטיות הניצבות בפניהם.

"האביב הערבי" חשף את עומק המאבק בין שש מדינות המפרץ הערביות ובין איראן וחידד את הצורך בגיבוש עמדה אחידה שלהן כלפיה ובזניחה של הפסיביות היחסית שאפיינה את התנהלותן עד כה. ואכן, ניתן לזהות התאמה מסוימת באסטרטגיה שלהן ואימוץ עמדה אסרטיבית יותר, המפיחה חיים חדשים בברית הרופפת ביניהן. כניסתו של כוח המגן המשותף של השש, "דרע אל-ג'זירה", לבחריין וחבילת סיוע נדיבה בסך עשרים מיליארד דולר שהיא קיבלה (יחד עם עומאן) נועדו, בראש ובראשונה, להגנה על המשטר ולמניעת התרחבותן של המחאות לעבר אוכלוסייתה השיעית של ערב הסעודית, אך גם לאותת כי בחריין נמצאת בתחום השפעתו של המשפ"ם ולהבהיר כי המדינות הערביות במפרץ "אינן לבנון או עיראק", כלשונן.

איראן, גם אם לא יזמה את האירועים האלימים בבחריין, ממשיכה ללבות את המחאה השיעית שם, המסרבת לדעוך. גם במוקדי חיכוך אחרים במפרץ ניכרות טביעות אצבעותיה של איראן, כמו למשל בחשיפת "תאי ריגול" איראניים בכווית ובבחריין שהביאה לשיגור מכתב תלונה ומחאה של שש מדינות המשפ"ם למועצת הביטחון של האו"ם, הקורא לשים קץ להתערבות האיראנית בענייניהן הפנימיים. מנהיגי שש המדינות גם גינו בכמה פגישות שלא מן המניין, באופן פומבי וחסר תקדים, את "ההתערבות האיראנית הבוטה" בענייניהן הפנימיים ואת "המזימות של טהראן נגד הביטחון הלאומי שלהן" – חריגה משמעותית ממדיניות הריסון הפומבי שלהן ביחס לאיראן וחידוש מסוים בעצם העובדה שלראשונה הן הציגו מדיניות אחידה בעניין זה. גם מחוץ למפרץ מפגינות לאחרונה שש המדינות הערביות אחדות ואסרטיביות רבות יותר. כך, הן העניקו גיבוי להחלטות מועצת הביטחון בעניין לוב, תמכו, גם אם באופן סמלי, במאמץ המלחמתי של נאט"ו שם על ידי הצטרפות איחוד האמירויות וקטר לאכיפת אזור איסור טיסה ועסקו בניסיונות תיווך אינטנסיביים בתימן בניסיון

לייצב את המצב שם, ניסיונות שהביאו להעברה מסודרת של מוסרות השלטון. הן גם אימצו מדיניות אסרטיבית יותר כלפי סוריה, בתקווה לראות את משטר אסד נופל ובכך גם להחליש את החזית האיראנית באזור. השש, בהובלת ערב הסעודית, רואות בנפילה אפשרית של נשיא סוריה אבידה לאיראן, שתפסיד בכך בעלת ברית מרכזית, וכן ערעור של המערך הרדיקאלי במזרח התיכון ויצירת סיכוי להציב מולו מחנה סוני גדול ומגובש מבעבר. לצורך זה, חלק מהמדינות החזירו את שגריריהן מדמשק, הובילו מהלך להקפאת חברותה של סוריה בליגה הערבית והחריפו את התבטאויותיהן נגד אסד. כן דווח כי ערב הסעודית ומדינות המפרץ הערביות האחרות הגבירו את קצב הפקת הנפט שלהן כדי לחפות על גריעת הנפט הסורי מהשווקים באירופה וכי הן מסייעות באופן אקטיבי על-ידי אספקת נשק למתנגדי המשטר בסוריה.

בין איראן למערב

ממשל הנשיא אובמה שם דגש על חיזוק כוחן הצבאי של מדינות המפרץ הערביות כדי שיוכלו להתמודד טוב יותר עם האיום מכיוונה של איראן, אם לצורך ביסוס אסטרטגיה של הכלה והרתעה ארוכת טווח מול איראן ואם כדי להכנין לתגובה אפשרית של איראן במידה ומתקניה הגרעיניים יותקפו. ככלל, מאפייניה הבולטים של המדיניות האמריקאית מול איראן כוללים החרפה משמעותית של העיצומים הכלכליים וניסיון לעכב ולשבש את ההתקדמות הטכנולוגית של איראן באמצעים שונים, לצד איתות באופציה צבאית, אם כי תוך הצנעת-מה שלה. מהלך ההידברות אותו ביקש הנשיא אובמה לקדם מול איראן, כחלק ממהלך רחב יותר שלו לנהל דיאלוג עם "שחקנים סוררים", לא הביא עד כה לתוצאות המקוות למרות כמה סבבים של שיחות ישירות בנושא הגרעין ולפחות שני מכתבים אישיים מנשיא ארצות הברית למנהיג העליון של איראן מאז 2009.

העיצומים הכלכליים שהוטלו על איראן אמנם מאלצים אותה לבחון מחדש את מדיניותה בנושא הגרעיני, אך לא הביאו עד כה לשינויה ולהפסקת חתירתה ליכולת גרעינית, מה עוד שמחירי הנפט עולים כל העת ומאפשרים לה לצבור יתרות גדולות של מטבע חוץ. נראה שהשפעה מהותית על השיקולים האיראניים תיתכן רק אם יוחרף עוד יותר הלחץ עליה. למניעת ייבוא של תזקיקי נפט לאיראן וייצוא הנפט הגולמי ממנה עשויה להיות השפעה קריטית, אך יש בהם גם סכנה לדחיקתה לקיר ולהבאתה להחרפת המתיחות במפרץ.

הממשל האמריקאי מבקש לדחות את ההחלטה האם להשלים בפועל עם איראן גרעינית או למנוע בכוח צבאי את התגרענותה ובכך הוא פועל, שלא במתכוון, בהתאם לאינטרס האיראני לשחק על זמן. התוצאה היא קושי של ארצות הברית לשמור על אמינות האיום ודימוי של רצון להימנע מעימות וזעזועים. הממשל האמריקאי המשיך

בתחילת 2012 לקדם את רעיון ההידברות עם איראן, ובמקביל הבהיר כי הוא מתנגד שזו תרכוש יכולת גרעינית צבאית. כמו כן, נראה שהוא מחפש ערוצי קשר כדי לחלץ את המשא ומתן התקוע אתה ולאפשר לו בכך גם לשמר את היציבות בעיראק ובמפרץ. לצד זאת, ארצות הברית מבצעת פעולות – בראשן הגדלת סדר הכוחות במפרץ וחיזוק צבאותיהן של מדינות המפרץ – שמהן ניתן להבין כי היא נערכת ליצירת מאזן הרתעה מול איראן. מעל כל אלה ובמקביל להם נמשך העיסוק באופציה הצבאית, תוך הצבת סימן שאלה אם יהיה בה כדי לעצור כליל את התוכנית הגרעינית של איראן ותוך הצגת המחיר הפוליטי והצבאי שפעולה כזאת עלולה להיות כרוכה בו. ההערכה היא כי בעת הנוכחית, אם איראן לא "תשבור את הכלים", אין לארצות הברית רצון רב להגביר את מעורבותה הצבאית במפרץ וכי היא נערכת בראש ובראשונה לבלום את איראן. השיקולים של ארצות הברית האם ובאיזו מידה להפעיל כוח צבאי תלויים גם בארבעת הגורמים הבאים:

א. האילוץ הבין-לאומי: העיקרון אותו קידם ממשל אובמה של השימוש בכוח באמצעות הקמת קואליציות רחבות (מולטילטראליות) יקשה על הממשל לתקוף ללא תמיכת מועצת הביטחון ו/או קואליציה מדינית רחבה.

ב. האילוץ האזורי: תקיפה תדרוש נכונות מצד מדינות המפרץ הערביות לספוג תגובה איראנית ומחויבות אמריקאית להיחלץ לעזרתן. אולם אצל חלקן גדל הספק באשר לנכונותה של ארצות הברית לצאת להגנתן ולפיכך לא ברור אילו סיכונים הן ייאותרו לקחת עבודה.

ג. האילוץ הפנימי: גם אם מרבית הציבור בארצות הברית רואה באיראן איום משמעותי, הקשב שלו בעת הנוכחית מופנה לטיפול בתחלואי הכלכלה. עם זאת, נראה כי יש תמיכה גוברת בציבור האמריקאי, כמוצא אחרון, לשימוש בכוח כדי למנוע מאיראן להתגרען.

ד. האילוץ הצבאי: קיים מתח בין הרצון לתת לאיראן אזהרה מוקדמת (לצורך בניית לגיטימציה בינלאומית) ובין הרצון במתקפת פתע (בין השאר לצורך הפחתת סיכונים) וכן בין תקיפה מוגבלת על מספר אתרים לבין מערכה ממושכת שתבקש לפגוע במספר רב של אתרים אסטרטגיים, בעלת פוטנציאל לערעור יציבות המשטר.

הבטחת מקורות אנרגיה ושמירה על יציבות המשטרים הפרו-מערביים במפרץ ימשיכו להיות אינטרסים חיוניים ביותר של המערב ושל ארצות הברית, לצד ייצובה של עיראק, השגת תמיכתן של מדינות המפרץ במלחמה בטרור והרתעת איראן מהשגת נשק גרעיני. לא ברור כיצד ישתלבו המדינות שלחוף המערבי של המפרץ במדיניות זו. מדיניותה של ארצות הברית בשאלת "האביב הערבי" הביאה לכך שהאליטות במפרץ ספקניות באשר ליכולתן לבטוח בגיבוי פוליטי אמריקאי אם ייווצר איום פנימי על

שלטון, על אחת כמה וכמה באשר לנוכחות צבאית של ארצות הברית בשטחן שהיוותה כבר בעבר אתגר בשל הביקורת הפנימית עליה בחלק מהמדינות. ספקנות זו תקשה עליהן להתיישר בעתיד עם מדיניות ארצות הברית באזור ותאלץ אותן לחשוב פעמיים לפני שהן נוטלות סיכונים עבורה, בראש ובראשונה מול איראן.

ארצות הברית, שהחזיקה בסוף 2011 קרוב ל-40,000 חיילים במפרץ ובסמוך לו, מבינה כי עליה להפגין את מחויבותה להגנת המדינות הערביות בו נוכח חששן מאיראן. לפיכך, היא הציעה להן מעטפת ביטחונית חדשה, המבוססת על תגבור כוחותיה במפרץ ועל אינטגרציה רבה יותר של צבאות מדינות המפרץ בינן לבין עצמן ובינן לבין ארצות הברית. רעיון זה, שנועד בראש ובראשונה להרגיע את בעלות בריתה הערביות של ארצות הברית, יתכן ומשקף גם תוכניות אופרטיביות שלה שנועדו להרתיע, יתכן אף לעצור את איראן בדרכה לגרעין.

מדינות המפרץ הערביות נכנסות לתקופה חדשה שבה איראן צוברת עוצמה וארצות הברית כבר אינה אטרקטיבית כבעבר. במצב זה הן יכולות, כבעבר, להצטייד באמצעי לחימה מתקדמים, לנסות ולאחד שורות ואפילו לפתח תוכניות גרעין משלהן, כפי שהצהירו, אולם יקשה עליהן להשתוות לעוצמה האיראנית. שורה של שיקולים ומגבלות יביאו אותן, כך נראה, לפזר סיכונים ככל האפשר ולאמץ "מדיניות מעורבת", כזו שמחד גיסא תמשיך ואף תעמיק את ההישענות על גורמים זרים ומאידך גיסא תשמר ככל האפשר יחסי שכנות טובה עם הרפובליקה האסלאמית.

למרות הסיכונים הטמונים בהתפתחויות בזירת המפרץ, כל אחת מהמדינות הערביות בו שמה דגש על חששות שונים. אף שהן שואפות להציג חזית אחידה ולתאם עמדות ביניהן בסוגיה האיראנית, כמו גם בסוגיות אחרות, כל אחת מהן עושה ראשית לכל את מאזן הרווח וההפסד הישיר שלה. יתכן ומאחורי גישה זאת עומד גם סימן השאלה שלהן לגבי המשך המחויבות של ארצות הברית לביטחונן. חששן כי בתרחישים מסוימים הן ייאלצו להתמודד לבדן עם איראן גרעינית מביא כל אחת מהן לאמץ מדיניות שונה, שנועדה לפזר סיכונים, למרות הרצון להיראות כאילו הן פועלות כגוש אחד. השוני בנתונים הגיאוגרפיים והגישות השונות של מדינות אלו לביטחון המפרץ עלולים לעלות ביתר שאת על פני השטח אם וכאשר איראן תחזיק ביכולת גרעינית צבאית.

נספח

כרונולוגיה של שיתוף פעולה בין מדינות המפרץ

מאי 1981	חתימה על האמנה המכוננת והקמת המועצה (הערבית) לשיתוף פעולה במפרץ.
נובמבר 1981	חתימה על הסכם שיתוף פעולה כלכלי.
אוקטובר 1982	הקמת הכוח הצבאי המשותף למשפ"ם – "דרע אל-ג'זירה".
מארס 1983	כינון אזור סחר חופשי בין מדינות המשפ"ם.
פברואר 1987	חתימה על הסכם הגנה כולל בין מדינות המשפ"ם.
דצמבר 2000	חתימה על הסכם ביטחון משותף למדינות המשפ"ם.
דצמבר 2001	חתימה על הסכם כלכלי משותף בין מדינות המשפ"ם.
דצמבר 2001	תימן מצטרפת לחברה בארבעה מוסדות של המשפ"ם.
דצמבר 2002	אימוץ אסטרטגיה משותפת של המשפ"ם למלחמה בטרור.
ינואר 2003	כינון מערכת מכס משותפת למדינות המשפ"ם.
דצמבר 2004	חתימה של מדינות המשפ"ם על הסכם למלחמה בטרור.
דצמבר 2006	הכרזה על קידום תוכנית גרעין אזרחית משותפת למדינות המשפ"ם.
מאי 2007	עומאן מסתלקת מיוזמת איחוד המטבע של המשפ"ם.
ינואר 2008	הסכם לגבי הקמת שוק משותף למדינות המשפ"ם.
מאי 2009	איחוד האמירויות מסתלק מיוזמת איחוד המטבע של המשפ"ם.
מארס 2011	הכוח הצבאי המשותף, "דרע אל-ג'זירה", נכנס לבחריין.
אפריל 2011	השלמת שלב א' בחיבור רשת החשמל המשותפת של מדינות המשפ"ם.
ספטמבר 2011	תחילת משא ומתן של המשפ"ם עם ירדן על הצטרפות לארגון.

הערות

- 1 *BP Statistical Review of World Energy*, June 2011.
- 2 המפרץ, הידוע בעיקר בשם "המפרץ הפרסי" ולעיתים נקרא גם "המפרץ הערבי", ייקרא במזכר זה במרבית המקרים בשם הניטראלי "המפרץ". המחלוקת על השם בין מדינות המפרץ הערביות ובין איראן היא יותר מסמאנטית. גם האו"ם נדרש לסוגיה והקים ועדת מומחים שתכריע בנושא. הוועדה בחרה בשם "המפרץ הפרסי", לטענתה ממניעים גיאוגרפיים, היסטוריים ומשפטיים. ראו עוד בנושא זה: United Nations Group of Experts on Geographical Names, Working paper no. 61, *Historical, Geographical and Legal Validity of the Name: PERSIAN GULF*, Vienna, 2006.
- 3 יואל גוז'נסקי, "המונרכיות הערביות במפרץ: האם האביב בדרך?", בתוך יואל גוז'נסקי ומרק הלר (עורכים), **שנה לאביב הערבי: השלכות אזוריות ובינלאומיות**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, מזכר 114, מארס 2012.
- 4 יוסף קוסטינר, יהושע טייטלבוים ועוזי רבי, "ביטחון המפרץ: הראייה המקומית", בתוך: יוסף קוסטינר (עורך), **מדינות המפרץ: פוליטיקה, חברה וכלכלה**, סקירות מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל אביב, 2000.
- 5 John Gallagher, *The Decline, Revival and Fall of the British Empire*, Cambridge University Press, 1982.
- 6 P. J. Cain, and A. G. Hopkins, "Gentlemanly Capitalists and British Expansion Overseas: New Imperialism 1850-1945", *Economic History Review*, Vol. 40, No. 1, (February 1987).
- 7 *Middle East Contemporary Survey* (MECS) 1981-82 (Vol. 6), p. 459.
- 8 "Gulf States Plan to Complete Customs Union by 2015", *Asharq Alawsat*, 7 May 2011.
- 9 "Gulf Eyes Egypt for Regional Council", *AlMasry AlYoum*, 29 September 2001; Habib Toumi, "Bahrain Keen on Egypt's GCC Membership", *Gulf News*, 1 November, 2011.
- 10 יהושע טייטלבוים, "בחריין, קטאר ואיחוד האמירויות הערביות: המסורת בשירות ההווה והעתיד", בתוך: קוסטינר (עורך), **מדינות המפרץ, פוליטיקה, חברה וכלכלה**, עמ' 47.
- 11 עוזי רבי, **ערב הסעודית: ממלכת נפט במבוכי הדת והפוליטיקה**, האוניברסיטה הפתוחה, 2007, עמ' 41.
- 12 Gwenn Okruhlik and Patrick Conge, "The Politics of Border Disputes on the Arabian Peninsula", *International Journal*, Vol. 54, No. 2, (Spring 1999).
- 13 Joseph Kostiner, *Conflict and Cooperation in the Gulf Region*, VS Verlag, Wiesbaden, 2009, p. 22.
- 14 טייטלבוים, "בחריין, קטאר, ואיחוד האמירויות הערביות", עמ' 48.
- 15 Seddiq Ramin, *Border Disputes in the Arabian Peninsula*, The Washington Institute for Near East Policy, *Policy Watch* 525, 2001.
- 16 *MECS* 1981-82 (Vol. 6), p. 521.
- 17 *MECS* 1983-84 (Vol. 8), p. 418.
- 18 *MECS* 1987 (Vol. 11), p. 384; *MECS* 1989 (Vol. 13), p. 153; *MECS* 1995 (vol. 19), p. 552.

- Edmund O'Sullivan, "The GCC is in Trouble and Needs a Re-Launch", *Middle East Business Intelligence*, 21 July 2011. 19
- Habib Toumi, "Concerns Shooting Incident could Sour Relations between Bahrain and Qatar", *Gulf News*, 18 May 2010. 20
- "Qatar Says Saudis Seized its Border Post", *The New York Times*, 2 October 1992. 21
- MECS* 1992 (Vol. 16), p. 170. 22
- סמי רבל, **ישראל בחזית המפרץ הפרסי**, ידיעות ספרים, תל אביב, 2009. 23
- MECS* 1992 (Vol. 16), p. 170; *MECS* 1995 (Vol. 19), pp. 82-85. 24
- מרבית המפות היוצאות לאור בבריטניה עד היום נאמנות לסימון זה. 25
- Richard Spencer, "Naval Battle between UAE and Saudi Arabia Raises Fears for Gulf Security", *The Telegraph*, 26 March 2010. 26
- Julian Borger, "Security Fences or Barriers to Peace?", *The Guardian*, 27 April 2007. 27
- Simeon Kerr, "Oman Breaks Up UAE 'Spy Ring'", *Financial Times*, 30 January 2011. 28
- סלילת כביש בין שתי המדינות באורך 750 ק"מ, החוצה את המדבר הסעודי, אמורה להסתיים ב-2012. סלילת הכביש בשטח עומאן הסתיימה זה מכבר. 29
- CIA, *World Fact Book*; U.S. Department of State, *Background Notes*; על: 30
- The World Bank, *World Development Indicators*; *The Economist* (Intelligence unit); The International Institute for Strategic Studies (IISS), *Military Balance*.
- אירועי החג' ב-1987 היו אלימים במיוחד, ובהתנגשות בין עולי רגל איראנים לכוחות ביטחון סעודיים נהרגו יותר מ-400 איש, רובם איראנים. הדבר הביא לניתוק היחסים בין איראן לערב הסעודית. 31
- Gawdat Bahgat, "Persian Gulf Security at the Turn of the Century: Opportunities and Challenges", *Defense Analysis*, Vol. 15, No. 1, 1999, p. 85. 32
- Bruce Riedel, "Saudi Arabia Moves to Take Down Syria, Iran and Hezbollah", *The National Interest*, 15 August 2011. 33
- ולי נסר, **התחייה השיעית: כיצד יעצבו המאבקים הפנים-אסלאמיים את העתיד**, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2011, עמ' 25. 34
- David Rosenberg, "Sectarian Rifts Erupt again in Saudi Arabia", *The Jerusalem Post*, 9 October 2011. 35
- המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון (MEMRI), 2 בפברואר 2009. 36
- Robert Kennedy, "Iraqi PM: Saudi has a 'Culture of Terrorism'", *AlJazeera*, 9 September 2011. 37
- Mshari Al-Zaydi, "What Does Iran Want from Bahrain?", *Asharq Alawsat*, 20 March 2011. 38
- Turki Al-Saheil, Saudi Embassy in Iran Subjected to Attacks, *Asharq Alawsat*, 21 March 2011. 39
- Tariq Alhomyed, "Corbing Iranian Influence without Conflict", *Asharq Alawsat*, 23 June 2011. 40
- Tariq Alhomyed, "Iraq: Iran's Alternative to Syria", *Asharq Alawsat*, 6 July 2010. 41
- Jay Solomon, "Saudi Suggests 'Squeezing' Iran Over Nuclear Ambitions", *Wall Street Journal*, 22 June 2011. 42
- עמוס ידלין ויואל גוז'נסקי, "האיום האיראני לחסימת מייצרי הורמוז: האתגר והמענה", **עדכון אסטרטגי**, כרך 14, גיליון 4, ינואר 2012. 43
- ממסמך שנחשף ב"וויקיליקס" עולה כי המלך עבדאללה מבוגר בעשור מכפי שהוערך עד כה. אם הנתון נכון, אזי המלך הוא בן 95 ולא 85. ראו עוד בנושא: יואל גוז'נסקי, "עסק משפחתי: יציבות הממלכה הסעודית והצורך בחילופי דורות", **מבט על**, גיליון 229, 1 בדצמבר 2010. 44

- 45 גם בעבר, כוחות חיצוניים מילאו תפקיד קריטי בהגנת כווית: בריטניה מנעה ב-1899 את פלישת האימפריה העות'מאנית; ב-1920 מנעה בריטניה התקפה סעודית; ב-1961 מנעו כוחות בריטיים וערביים מעיראק לכבוש את האמירות ונשאר בה לאורך שניים.
- 46 Loveday Morris, "Rocket Attack on Iraq-Kuwait Border Escalates Tensions", *The Independent*, 29 August 2011.
- 47 "General Advocates more U.S. Troops in Kuwait", *Gulf Times*, 17 November 2011.
- 48 *MECS* 1988 (Vol. 12), pp. 436-440; *MECS* 1989 (Vol. 13), pp. 490-493.
- 49 "Kuwait Unveils 8 Spy Cells Employed by Iran: Report", *Alarabiya*, 1 April 2011.
- 50 "IRGC behind Kuwait Spy Cell: Minister", *Kuwait Times*, 2 April 2011.
- 51 "Kuwait against any Attack on Iran", *Press T.V.*, 20 July 2011.
- 52 Robert Booth, "Wikileaks Cables Claim AlJazeera Changed Coverage to Suit Qatari Foreign Policy", *The Guardian*, 6 December 2010.
- 53 אנשיל פפר וג'קי חוגי, "בכיר אל-ג'זירה הודה בקשר עם חמאס ונידון למאסר", **הארץ**, 26 בספטמבר 2011.
- 54 אליאור לוי, "דיווח: הנהגת חמאס עוזבת את דמשק לקטאר", *YNET*, 30 באפריל 2011.
- 55 המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון (MEMRI), 7 במרס 2010.
- 56 המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון (MEMRI), 26 באפריל 2010.
- 57 *MECS* 1989 (Vol. 13), p. 569.
- 58 "Iranian Parliament Speaker Ali Larijani: 'States in the Region which House U.S. Military Bases Should Know that these Bases Must not be Used against Iran'", *Kuwait Times*, 28 January 2010.
- 59 "Qatar has Sent Troops to Bahrain: Official", AFP, 18 March 2011.
- 60 "Qatar Seizes Iranian Boats Carrying Weapons", *Gulf News*, 28 March 2011.
- 61 "Qatar Admits it had Boots on the Ground in Libya; NTC Seeks Further NATO Help", *Alarabiya*, 26 October 2011.
- 62 יואל גוז'נסקי ועודד ערן, "ה-קטר של האביב הערבי", **מבט על**, גיליון 319, 5 במרס 2012.
- 63 *MECS* 1990 (Vol. 14), p. 697.
- 64 *MECS* 2000 (Vol. 24), p. 623.
- 65 "Tehran Dismisses UAE's Claims on Iranian Islands in Persian Gulf", *Fars News*, 2 October 2011.
- 66 צבי בראל, "הלחץ מתהדק: במפרץ הפרסי מסרבים לסחור במטבע האיראני", **הארץ**, 18 במרס, 2012. ראה גם: "ארה"ב חשפה וחסמה רשת איראנית לעקיפת הסנקציות על הנפט", **הארץ**, 29 בפברואר 2012.
- 67 Elizabeth Dickinson, "Cables Illuminates US Relations with Bahrain, Potential for Unrest", *Foreign Policy*, 17 February 2011.
- 68 *MECS* 1997 (Vol. 21), p. 294.
- 69 **מרכז המידע למודיעין ולטרור**, המרכז למורשת המודיעין (מל"מ), 8 במרס 2009.
- 70 Joe Parkinson and Sam Dagher, "Bahrain's Crackdown Wins Neighbors' Support," *Wall Street Journal*, 18 February, 2011.
- 71 Nour Malas and Joe Parkinson, "Gulf States Aid Package to Bahrain, Oman", *Wall Street Journal*, 3 March 2011.
- 72 "Peninsula Shield Forces Arrive", *Gulf Daily News*, 15 March 2011.
- 73 "הסעודים יבקשו לשמר את שלטון אל-ח'ליפה בבחריין גם באמצעים צבאיים": יואל גוז'נסקי, "המהומות בבחריין משחקות לידי איראן", NRG מעריב, 21 בפברואר 2011.

- 74 בנו של מלך בחריין, ח'אלד בן חמד אלח'ליפה, נישא (16 ביוני 2011) לבתו של מלך ערב הסעודית, סחאב بنت עבדאללה בן עבד אל-עזיז.
- 75 Thomas Lippman, "Washington's Uneasy Alliance with Bahrain", *Washington Post*, 5 August 2011.
- 76 Rebecca Torr, "Diplomats Move to Calmer Areas", *Gulf Daily News*, 25 January 2012.
- 77 "Bahrain Expels Iran Diplomat as Opposition Eases Stance", *Arab News*, 21 March 2011.
- 78 "Bahrain Suspends Flights to Three Countries", *Arab News*, 23 March 2011.
- 79 "GCC States Work as 'a Bloc': Bahraini FM", Kuwait News Agency, 6, April 2011.
- 80 Habib Toumi, "Bahrain Keen on Egypt's GCC Membership", *Gulf News*, 1 November 2011.
- 81 "Tehran Eyes Bahrain as its 'Crown Jewel': FM", *Gulf Times*, 2 November 2011.
- 82 **מרכז המידע למודיעין ולטרור**, המרכז למורשת המודיעין (מל"מ), 8 במארס 2009.
- 83 המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון (MEMRI), 31 באוגוסט 2011.
- 84 המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון (MEMRI), 10 ביולי 2011.
- 85 עוזי רבי, "בחרייין: מדינת אי בעין הסערה", **צומת המזרח התיכון**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל אביב, כרך 1, גיליון מס' 4, 6 באפריל 2011.
- 86 Kenneth Katzman, *Oman: Reform, Security and U.S. Policy*, Congressional Research Services, 1 March 2011.
- 87 Michael Slackman, "Oman Navigates Between Iran and עומאני: דיפלומט עומאני: Arab Nations", *The New York Times*, 16 May 2009.
- 88 "Iran to Sign More Security Pacts With Neighbors", Fars News Agency, 14 June 2011.
- 89 *MECS* 1993 (Vol. 17), pp. 560-561.
- 90 William Young, "Omanis Arrive in Iran to Aid 2 U.S. Hikers, Paper Reports", *The New York Times*, 26 September 2010; Matt Bradley and Nour Malas, "Iran Releases Two American Hikers", *Wall Street Journal*, 22 September 2011.
- 91 *MECS* 1999 (Vol. 23), pp. 462-463.
- 92 "Iranian Fleet of Warships Dock in Omani Capital", Fars News Agency, 16 March 2011.
- 93 Joshua Himes, *Iran's Maritime Evolution*, Gulf Analysis Paper, Center for Strategic and International Studies, July 2011.
- 94 *MECS* 1988 (Vol. 12), p. 450.
- 95 מפקד חיל האוויר, האלוף עידו נחושתן, "נמריא גם תחת אש", **ישראל דיפנס**, יוני-יולי 2011.
- 96 חלק מהתובנות המוצגות בפרק זה הוצגו לראשונה במאמר: יואל גוז'נסקי, "מעבר לגרעין ולטרור: המאזן הצבאי הקונבנציונאלי במפרץ", **עדכן אסטרטגי**, כרך 13, גיליון 1, יוני 2010.
- 97 Galen Carpenter, "An Inevitable Persian Gulf Arms Race", *The National Interest*, 22 September, 2010.
- 98 "Regional Security Conference Focuses on Iranian Nukes", *NPR Morning Edition*, 16 December 2009.
- 99 "Larijani: 'Don't Allow Iran Attack from Gulf'", *Kuwait Times*, 28 January 2010.
- 100 "Israel, US Bases in Gulf Within Reach of Iran's Missiles", *Arab News*, 29 June 2011.
- 101 עמוס הראל, "התרגיל האיראני: חיה"א שיגר 14 טילי קרקע-קרקע לטווח בינוני-רחוק", **הארץ**, 28 ביוני 2011.
- 102 Joshua Himes, *Iran's Maritime Evolution*, Gulf Analysis Paper, Center for Strategic and International Studies, July 2011.
- 103 "US to Step up Minesweeping in Gulf", AFP, March 16, 2012.

- 104 "מתגרה בישראל: איראן שלחה צוללות ומשחתות לכיוון ים סוף", NRG מעריב, 7 ביוני 2011.
- 105 יואל גוז'נסקי, גליה לינדנשטראוס ויונתן שכטר, "'צווארי בקבוק' ימיים: לפגיעותם של מיצרי ים במזרח התיכון", **עדכן אסטרטגי**, כרך 14, גיליון 2, יולי 2011, עמ' 10.
- 106 "Drama Off Bahrain", *Gulf Daily News*, 20 August 2011.
- 107 Jay Solomon, "Iran Rejects Proposed U.S. Military Hot Line", *Wall Street Journal*, 4 October 2011.
- 108 Defense Intelligence Agency, *Unclassified Report to Congress on the Military Power of Iran*, April 2010.
- 109 אלכס פישמן, "מתחמשים בלי הפרעה", **ידיעות אחרונות**, 29 ביוני 2011. ראו גם: יוסי מלמן, "אשכנזי: לאיראן היו לפני שנה 300 טילי שהאב", **הארץ**, 3 בינואר 2011.
- 110 יפתח שפיר, "הטילים האסטרטגיים של איראן", **עדכן אסטרטגי**, כרך 9, גיליון 1, מארס 2006.
- 111 עמוס הראל, "דו"ח גנוז של האו"ם: איראן האיצה את הניסויים בטילים ארוכי טווח", **הארץ**, 10 ביוני 2011.
- 112 *Iran's Ballistic Missile Capabilities: A Net Assessment*, International Institute for Strategic Studies (IISS), May 2010.
- 113 יוסי מלמן, "בכיר איראני: אם נותקף נשגר בליץ טילים על מדינות המפרץ", **הארץ**, 11 ביוני 2007.
- 114 המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון (MEMRI), **תקציר ידיעות מהמזרח התיכון**, 10 ביולי 2011.
- 115 Joshua R. Itzkowitz Shiffrin and Miranda Priebe, "A Crude Threat: The Limits of an Iranian Missile Campaign against Saudi Arabian Oil", *International Security*, Vol. 36, No. 1, (Summer 2011), p. 168.
- 116 Carina Solmirano and Pieter Wezerman, "Military Spending and Arms Procurement in the Gulf States", *SIPRI Yearbook*, October 2010.
- 117 *The Military Balance 2010*, International Institute for Strategic Studies (IISS); see also: David Kenner, "Get Yer Anti-Ballistic Missile Here", *Foreign Policy*, 15 March 2010.
- 118 "Gulf States Set to Spend More on Armaments", *Financial Times*, 3 May 2010.
- 119 "U.S. Plans to Sell Jet Fighters and Helicopters to Saudis", *The New York Times*, 20 December 2010.
- 120 Jonathan Rue, "Iran's Navy Threatens the Security of the Persian Gulf: Tehran's New Plan to Dominate its Region — and Beyond", *Foreign Affairs*, 24 October 2011.
- 121 "U.S. Speeding up Missile Defenses in Persian Gulf", *The New York Times*, 31 January 2010.
- 122 Gates Urges Arab Allies: Strengthen Ties with Washington to Pressure Iran", *The Jerusalem Post*, 8 September 2009.
- 123 Robert Burns, "US Quietly Expanding Defense Ties with Saudis", AP, 19 May 2011.
- 124 *Conventional Arms Transfers to Developing Nations*, Congressional Research Service, September 2009.
- 125 אנשיל פפר, "ארצות הברית: החץ ישולב בהגנה על מדינות ערב", **הארץ**, 20 ביוני 2011.
- 126 Adam Antous, Jay Solomon and Julian Barnes, "U.S. Plans Bomb Sale In Gulf to Counter Iran", *Wall Street Journal*, 11 November 2011.
- 127 Michael Knights, *Changing Conventional Military Balance In the Gulf*, Washington Institute for Near East Policy, *Policy Watch*, September 2009.
- 128 "Gulf States Step Up Defenses", *Strategic Comments*, (IISS) Volume 15, Issue 9, November 2009.

- “Panetta Confident Iraq Able to Handle Iranian Threats”, *The Jerusalem Post*, 23 October 2011. 129
- “IAEA Hosts Meeting to Support Nations Considering Nuclear Power Programs”, IAEA Press Releases, 4 February 2011. 130
- Arab News*, 19 November 2007. 131
- Raid Qusti, “GCC to Develop Civilian Nuclear Energy”, *Arab News*, 11 December 2006. 132
- MECS* 1979 (Vol. 1), p. 414. 133
- M.S. Aljohani and A.F. Abdul-Fattah, “Siting of Nuclear Desalination Plants in Saudi Arabia: A Seismic Study”, *International Journal of Nuclear Desalination*, Vol. 1, No. 4, 2005. 134
- Raid Qusti, “Preliminary Report on GCC Nuclear Energy by Year-End”, *Arab News*, 22 May 2007. 135
- Satish Kannady, “Prospects of Joint GCC N-Plant Fade”, *The Peninsula*, 10 July 2010. 136
- James Calderwood, “Kuwait Committee Quietly Formulating Nuclear Plans”, *The National*, 24 October 2010. 137
- “Kuwait to Form Nuclear Energy Commission”, *World Nuclear News*, 3 March 2009. 138
- “Kuwait Explores Nuclear Cooperation with France”, *Kuwait Times*, 16 March 2009. 139
- “Kuwait to Build Four Nuclear Reactors by 2022”, Reuters Africa, 11 September 2010. 140
- Abdelwaheb El-Gueyed, “IAEA, Kuwait Ink Technical Cooperation Deal”, *Kuwait News*, 12 December 2009. 141
- “Nuclear Agreement for Kuwait and France”, *World Nuclear News*, 15 January 2010. 142
- “Kuwait, US, Sign MOC on Peaceful Use of Nuclear Energy”, *Kuwait Times*, 25 June 2010. 143
- Mikoyo Ishigami, “Kuwait, Japan, Sign Agreement on Peaceful Use of Nuclear Energy”, *Zwaya.com*, 8 September 2010. 144
- “Kuwait no Longer Interested in Pursuing Nuclear Energy”, *Kuwait Times*, 12 July 2011. 145
- “Kuwait no longer Interested in Pursuing Nuclear Energy”, *Kuwait Times*, July 12, 2011. 146
- “Kuwait Abandons Nuclear Power Option”, UPI, February 23, 2012. 147
- “Qatar Considers Nuclear Energy”, *Saudi Gazette*, 15 October 2010. 148
- “Qatar Looking to Nuclear Energy to Free Up More Oil and Gas for Export”, *World Tribune*, 13 November 2008. 149
- “Qatar to Publish Nuclear Power Feasibility Report by Year-End”, *Power-Gen*, 5 October 2010. 150
- “France Inks Energy Deals with Qatar During Sarkozy’s Visit”, AFP, 14 January 2008. 151
- A. Solomonov, “Russia, Qatar, Sign Memorandum of Cooperation on Peaceful Nuclear Use”, RIA Novosti, 2 November 2010. 152
- ראיון של המחבר עם מומחה לאנרגיה גרעינית המועסק על ידי ממשלת קטר, דוחה, מאי 2011. 153
- Sarah Khan, “Peaceful Nuclear Plan Seek Economic Prosperity”, *Global Arab Network*, 20 September 2009. 154
- “Oman, Russia Sign N-Energy Agreement”, *Khaleej Times*, 4 June 2009. 155
- Suni K. Vaidya, “Oman and India Discuss Clean Energy Cooperation”, *Gulf News*, 23 January 2010. 156
- “Statement of the Sultanate of Oman to the Fifty-Fourth Session of the International Atomic Energy Agency General Conference”, 21 September 2010; see also “Sultanate for Peace Use of Nuclear Energy”, *Oman Daily Observer*, 23 September 2010. 157

- 158 ראיין של המחבר עם איש משרד החוץ של עומאן העוסק בנושא, מסקט, אפריל 2011.
- 159 Habib Toumi, "Bahrain Rejects Nuclear Assistance by Iran", *Gulf News*, 24 October 2007.
- 160 "US, Bahrain Sign Deal on Nuclear Energy Cooperation", AFP, 24 March 2008.
- 161 "Russia's Medvedev Seeks Nuclear Cooperation with Bahrain", RIA Novosti, 2 December 2008.
- 162 "Bahrain to Have Nuclear Power by 2017", *Arabian Business.com*, 22 December 2010.
- 163 World Nuclear Association, *Nuclear Power in the UAE*, Updated March 2011.
- 164 Ahmad A. Namatalla, "UAE, South Korea Sign Nuclear Deal to Build Plants in the UAE", *Gulf News*, 27 December 2009.
- 165 World Nuclear Association, *Nuclear Power in the UAE*, Updated March 2011.
- 166 "Lee Breaks Ground on Nuclear Plant in UAE", *Korea Joongang Daily*, 15 March 2011.
- 167 "FANR Asks ENEC for 'Fukushima Lessons' Assessment by End 2011", UAE Federal Authority for Nuclear Regularity, Press Release, 6 July 2011.
- 168 Christopher M. Blanchard, *The UAE Nuclear Program and Proposed U.S Nuclear Cooperation*, Congressional Research Service, December, 2010, pp. 5-7.
- 169 April Yee, "UAE Signs Nuclear Pact with UK", *The National*, 26 November 2010.
- 170 Tasmin Carlisle, "Australia Aims to Sell Nuclear Fuel to the UAE", *The National*, 10 March 2011.
- 171 "IAEA Reviews Progress of UAE Nuclear Power Program", *IAEA.org*, 24 April 2011.
- 172 "Additional Protocol for IAEA Agreement", *Khaleej Times*, 21 December 2010.
- 173 Peter Shaw-Smith, "Saudi Arabia Targets First Nuclear Plant by 2020", *Financial Times*, 28 September 2011.
- 174 "GCC Seeks Nuclear Energy", *Gulf News*, 11 December 2006.
- 175 "מדינות המפרץ: נפתח תוכנית גרעין למטרות שלום", **הארץ**, 10 בדצמבר 2006.
- 176 "Saudi Arabia May Enrich Uranium for Nuclear Plants", *Arab News*, 17 June 2010.
- 177 Thomas Lippman, *Nuclear Weapons and Saudi Strategy*, The Middle East Institute, Policy Brief 5, January 2008.
- 178 Scott Stearns, "Bush in Saudi Arabia for Nuclear Deal", *GlobalSecurity.org*, 16 August 2008.
- 179 *U.S.-Saudi Arabia Memorandum of Understanding on Nuclear Energy Cooperation*, Media Note, Office of the Spokesman, Washington, D.C., 16 May 2008.
- 180 Royal Decree Establishing King Abdullah City for Atomic and Renewable Energy. http://www.energy.gov.sa/_pdf/KACARE%20Royal%20Decree%20english.pdf.
- 181 Summer Said, "Saudi Arabia Inks Nuclear Cooperation Agreement with France", *Wall Street Journal*, 22 February 2011.
- 182 Jeff McMahon, "Saudis Switch to Solar, Nuclear at Home, Saving Oil for Export", *Forbes*, 4 April 2011.
- 183 Muhammad Humaidan, "16 Saudi Nuclear Reactors to Cost \$300 Billion", *Arab News*, 1 June 2011.
- 184 Kelley Saylor, *The Wisdom of a U.S.-Saudi Arabia 123 Agreement?*, Center for Strategic and International Studies, 2 August 2011.
- 185 Jay Solomon, "Saudi Suggests 'Squeezing' Iran Over Nuclear Ambitions", *Wall Street Journal*, 22 June 2011.

- 186 הנחה זו עולה בקנה אחד עם ממצאיו של משחק הסימולציה שנערך במכון למחקרי ביטחון לאומי באוקטובר 2011. ראו עוד: יואל גו'נסקי ויונתן לרנר, "איראן: סימולציה אסטרטגית", המכון למחקרי ביטחון לאומי, ינואר 2012. [http://www.inss.org.il/upload/\(FILE\)1326647982.pdf](http://www.inss.org.il/upload/(FILE)1326647982.pdf).
- 187 Abbas Al-Lawati, "Japan Quake a Wake-Up Call for Region", *Gulf News*, 30 March 2011.
- 188 Himendra Mohan Kumar, "UAE to Select Uranium Supplier Early Next Year", *Gulf News*, 2 November 2011.
- 189 עוזי רבי, המזרח התיכון בימינו: ערב הסעודית, ממלכת הנפט במבוכי הזת והפוליטיקה, האוניברסיטה הפתוחה, 2007, עמ' 126-129.
- 190 Joseph Kostiner, *The GCC States and the Security Challenges of the Twenty First Century*, The Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Bar Ilan University, 2010, pp. 13-14.
- 191 Anthony H. Cordesman, *Islamic Extremism in Saudi Arabia and the Attack on Al-Khobar*, Center for Strategic and International Studies, Washington D.C., 2001, pp. 19-22.
- 192 יצחק נקש, בדרך אל הכוח: השיעים בעולם המודרני, כנרת, זמורה-ביתן, דביר, 2008, עמ' 157-160.
- 193 Toby Matthiesen, "Hizbullah al Hijaz: A History of the Most Radical Saudi Shi's Opposition Group", *The Middle East Journal*, Vol. 64, No. 2 (2010), pp. 185-188.
- 194 Ibid., p.191.
- 195 Bruce Riedel, "Brezhnev in the Hejaz", *The National Interest*, 24 August, 2011.
- 196 Alfred B. Prados, Christopher M. Blanchard, *Saudi Arabia: Terrorist Financing Issues*, CRS Reports for Congress, December, 2004, pp. 2-4.
- 197 Ibid., p. 16.
- 198 Anthony H. Cordesman and Nawaf Obaid, *Al Qaeda in Saudi Arabia*, Center for Strategic and International Studies, Washington D.C., 2006, pp. 17-18.
- 199 Bruce Riedel, Bilal Y. Saab, "Al Qaeda's Third Front: Saudi Arabia", *The Washington Quarterly*, Vol. 31, No. 2 (2008), p. 34.
- 200 Cordesman & Obaid, *Al Qaeda in Saudi Arabia*, pp. 4-8.
- 201 Kostiner, *The GCC States* pp. 15-16.
- 202 Cordesman & Obaid, *Al Qaeda in Saudi Arabia*, p. 5.
- 203 Riedel & Saab, "Al Qaeda's Third Front: Saudi Arabia", p. 38.
- 204 Cordesman & Obaid, *Al Qaeda in Saudi Arabia*, p.12.
- 205 Rachel Bronson, "Rethinking Religion: The Legacy of the U.S.-Saudi Relationship", *The Washington Quarterly*, Vol. 28, No. 4 (2005), p. 126.
- 206 "Saudi Clerics Condemn Terrorism", BBC News, 17 August 2003, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3157493.stm.
- 207 David Ignatius, "Saudis Act Aggressively to Denounce Terrorism", *The Washington Post*, 13 June 2010, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/06/11/AR2010061104395.html>.
- 208 Amanda K. Johnston, *Assessing the Effectiveness of Deradicalization for Islamist Extremists*, Naval Postgraduate School, December 2009, pp. 28-32.
- 209 Russell Goldman, "Does Rehab for Terrorists Work?", ABC News, 1 January 2010.
- 210 Fadiya Al-Zaabi, "GCC Ministers Sign Landmark Counterterrorism Agreement", *Arab News*, 5 May 2004.
- 211 Sean K. Anderson, "Iranian State-Sponsored Terrorism", *Conflict Quarterly*, Vol. 11, No. 4 (1991), p. 28.

- David Pollock, *Kuwait: Keystone of U.S. Gulf Policy*, The Washington Institute for Near East Policy, *Policy Focus* No. 76 (November 2007), p. 21. 212
- Kenneth Katzman, *Kuwait: Post Saddam Issues and U.S. Policy*, CRS Report for Congress, May 2005, pp. 4-5. 213
- “Kuwait Says Foils Qaeda Plan to Bomb U.S. Army Camp”, Reuters, 11 August 2009. 214
- רועי נחמיאס, “דיווח: אל-קאעדה תכנן לפוצץ את מגדלי דובאי”, *Ynet*, 17 בספטמבר 2009. 215
- Michael Knights, “Current Situation of Al Qaeda in Saudi Arabia”, *CTC Sentinel* (January 2010), p. 18-19. 216
- Larry Shaughnessy, “U.S Official: Al Qaeda in Yemen Bigger Threat than in Pakistan”, CNN, 17 December 2010, http://articles.cnn.com/2010-12-17/us/al.qaeda.yemen_1_aqap-al-qaeda-yemen?s=PM:US. 217
- Daniel Green, *The Al Qaeda Crescent in Yemen*, *Poicy Watch*, The Washington Institute for Near East Policy, 27 June 2011, <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=3374>. 218
- “57 Al Qaeda Suspects Escape Yemen Jail”, CBS News, 22 June 2011, <http://www.cbsnews.com/stories/2011/06/22/501364/main20073189.shtml>. 219
- Al Qaeda: We Planned Flight 253 Bombing”, CBS News, December 30, 2009. 220
- “Al Qaeda Offshoot Claims Cargo Bombs”, BBC News, 5 November 2010. 221
- Bruce Riedel, “Yemen on the Brink”, *The Daily Beast*, 24 September 2011. 222
- Scott Stewart, “AQAP: Paradigm Shifts and Lessons Learned”, *Stratfor: Global Intelligence*, 2 September 2009, http://www.stratfor.com/weekly/20090902_aqap_paradigm_shifts_and_lessons_learned. 223
- Asma Alsharif, “Al Qaeda Planned to Kill Saudis with Poisoned Gifts”, Reuters, 4 December 2010. 224
- “Yemen Terror Leader Issues Saudi Royal Death Threat”, *Al-Shorfa*, 30 July 2011. 225
- “Qaeda Chief Cells Saudi Prince to Expel Non-Muslims”, AFP, 29 August 2011. 226
- Bruce Riedel, “AQAP’s ‘Great Expectations’ for the Future”, *CTC Sentinel*, Vol. 4, Issue B (August 2011), p. 4. 227
- Brian Benett, “Al Qaida’s Yemen Branch Has Aided Somalia Militants, U.S Says”, *Los Angeles Times*, 18 July 2011. 228
- Michael Casey, “UAE Says Al-Qaeda Attacked Japanese Tanker in Persian Gulf”, *The Washington Post*, 7 October 2010. 229
- Declan Walsh, “Wikileaks Cables Portray Saudi Arabia as a Cash Machine for Terrorists”, *The Guardian*, 5 October 2010, <http://www.guardian.co.uk/world/2010/dec/05/wikileaks-cables-saudi-terrorist-funding>. 230
- Jonathan Schanzer, “Saudi Arabia’s Terror Finance Problem”, *The Weekly Standard*, 7 September 2011, http://www.weeklystandard.com/blogs/saudi-arabia-s-terror-finance-problem_592744.html. 231
- “Kuwait Watches Pro-Iran Sleeping Cells: Report”, *AlArabiya*, 22 August 2010. 232
- Thomas Joscely, “Wikileaks: The Iran-Al Qaeda Connection”, *The Weekly Standard*, 1 December 2010. 233
- Helene Cooper, “Treasury Says Iran Is Aiding Al Qaeda”, *The New York Times*, 28 July 2011. 234
- Erin Conroy, “Counter-Terrorism Unit to be Based in Abu Dhabi”, *The National*, 24 September 2011. 235

- Saad Abdullah, "Saudi Arabia Says GCC Initiative Will Prevent Yemen from Becoming Centre for Terrorism", *Al-Shorfa*, 26 April 2011. 236
- Yoel Guzansky, "Tacit Allies: Israel and the Arab Gulf States", *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. 4, No. 1, January 2011. 237
- ראו עוד בנושא אצל יוסף קוסטינר, **השלום השולי: עמדות מדינות המפרץ הערבי/פרסי כלפי ישראל וכלפי תהליך השלום**, מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, אוניברסיטת תל אביב, 2008. 238
- המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון (MEMRI), 10 באוקטובר 2005. 239
- זוהר בלומנקרץ, "במסגרת הדיונים בסלון האווירי: מעבר מטוסים ישראלים מעל ערב הסעודית", **הארץ**, 14 ביוני 2009. 240
- יוסף קוסטינר, "שורשי היוזמה הערבית ותהפוכותיה: תנודות במדיניות התיאום האזורי של ערב הסעודית", בתוך: אפרים לביא (עורך), **ישראל ויוזמת השלום הערבית**, אוניברסיטת תל אביב, 2010. 241
- Turki Al-Faisal, "Veto a State, Lose an Ally", *The New York Times*, 11 September 2011. 242
- Yitzhak Gal, "Israeli Trade with Middle East Markets in 2011: Healthy Growth Despite Adverse Political Environment", *Iqtisadi*, Vol. 2, No. 1, January 2012. 243
- יוסי מלמן, "מתי כוכבי שומר על בארות הנפט במפרץ", **הארץ**, 18 בספטמבר 2008; ראו גם צדוק יחזקאלי, "שומרי המפרץ", **ידיעות אחרונות**, 12 במארס 2010. 244
- יוסי מלמן, "המשבר החדש עם טורקיה", **הארץ**, 10 בנובמבר 2011. 245
- אורה קורן, "מקורות זרים: אירונאוטיקס זכתה במכרז מטוסים ללא טייס באבו דאבי", **דה-מרקר**, 12 בינואר, 2012. 246
- ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי, עודד ערן, בכנס על איראן ומדינות המפרץ, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 31 במאי 2011. 247
- אטילה שומפלבי, "הנשיא פרס תוקף את טורקיה: מממנת את חמאס", YNET, 28 בינואר 2012. 248
- אלי ברנשטיין, "ישראל החליטה לנתק את יחסיה עם קטאר", NRG מעריב, 25 באוגוסט 2011. 249
- אל-ג'זירה**, 7 בספטמבר 2011. 250
- אספקת הגז ממצרים שובשה מאז הפיצוץ הראשון בצינור הגז בפברואר 2011. היקף הזרמת הגז לישראל עמד בתחילת נובמבר 2011 על כשבעים אחוזים בלבד מהנפח לו מחויבת הספקית המצרית EMG. עמירם ברקת, "דיווח: ישראל מנהלת מגעים לייבוא גז טבעי נזולי מקטאר", **גלובס**, 16 באוקטובר 2011. 251
- שרה יזרעאלי, "הידברות סעודית-ישראלית: נסיכים ורוח, וגשם אין", **עדכן אסטרטגי**, כרך 10, גיליון 2, אוגוסט 2007, עמ' 69. 252
- אנשיל פפר, "דיווח: ראש המוסד מאיר דגן ביקר בערב הסעודית", **הארץ**, 26 ביולי 2010. ראו גם: ברק רביד, "דיווח: ערב הסעודית הסכימה לתקיפה ישראלית באיראן דרך שטחה. לשכת רה"מ: הפרסום שגוי", **הארץ**, 5 ביולי 2009. 253
- "Gulf Arab States Deem Israel Key to Security", Middle East Newslite, 27 July 2010. 254
- ברק רביד, "מסמכי וויקיליקס: מערכת היחסים של ציפי לבני ושר החוץ של איחוד האמירויות", **הארץ**, 29 בנובמבר 2010. ראו גם יוסי מלמן, "מלך בחריין התוודה על קשריו עם המוסד", **הארץ**, 10 באפריל 2011. 255

